

BI WÊJEYA DEVKÎ YA ZAROKAN AMADEKARIYÊN
PERWERDEYA PÊŞDIBISTANÊ

DENGÊ BAKUR

Ferîdûn BÎRGUL

DENGÊ BAKUR
BI WÊJEYA DEVKÎ YA ZAROKAN AMADEKARIYÊN
PERWERDEYA PÊŞDIBISTANÊ

Ferîdûn BÎRGUL

WEŞANÊN DÎSAyê

ENSTÎTUYA DIYARBEKIRÊ BO LÊKOLÎNÊN SIYASÎ Û CIVAKÎ
(DÎSA)

DENGÊ BAKUR
BI WÊJEYA DEVKÎ YA ZAROKAN AMADEKARIYÊN PERWERDEYA
PÊŞDIBISTANÊ

WEŞANÊN DÎSAyê

Nivîskar: Ferîdûn Bîrgul

Serkêşiya Projeyê: Atalay Koçer

Alîkarên Lêkolîna Meydanî: Aysel Emîne Arslan, Ethem Çalim, Hakan Şahîn,
Miraz Mûrad, Oxir Ozdemîr, Sumeyye Gezîcî

Şêwirmendên Rapora Lekolînê: Netîce Altûn Demîr, Remezan Pertew

Sererastkirin: Luqman Guldivê, Miradî Gundikî

Sêwirana Nasnameya Weşanê: Bang Medya

Sêwirana Bergê: Şendoğan Yazıcı

Rûpelsazî: Şendoğan Yazıcı

Wêneyê Bergê: Rounak Rasoulpour

Cihê Çapê: MATSÎS MATBAA SÎSTEMLERÎ - Tevfîkbey Mah. Dr. Ali Demir Cad.

No: 51 Sefaköy / İSTANBUL Tel: 0212 624 21 11

Dema Çapê: Tîrmeh 2015

ISBN: 978-605-5458-26-3

Copyright © Tîrmeh 2015

Hemû mafên vê weşanê veşartî ne. Beyî destûra ji Enstîtûya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DÎSA) tu beşeke wê nayê zêdekirin.

DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTUYA DIYARBEKİRÊ BO
LÊKOLÎNÊN SİYASÎ Û CIVAKÎ

DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. B Blok No: 12

21100 YENİŞEHİR/ DİYARBAKIR

Tel: 0412 228 1442

Faks: 0412 224 1442

www.disa.org.tr

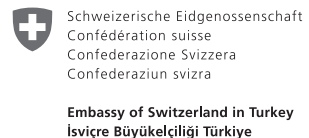
disa@disa.org.tr

Ferîdûn BÎRGUL, di sala 1986 an de li navçeya Agîriyê Giyadînê hatiye dinê. Ji 2008an heta bi 2010an li Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê li ser zimanê kurdî perwerdehiya mamostetiyê dît û di warê Zimanê Kurdî de xebat kirin. Sala 2010'an li zanîngeha Marmarayê beşa mamostetiya pêşdibistanê qedand. Niha jî li Amedê li Navenda Giştî ya Komeleya Lêkolîn û Pêşvebirina Zimanê Kurdî (Kurdî Der) mamostetiya pêşdibistanê dike û li ser zimanê kurdî xebatên xwe dimeşîne. Berhemên wî yê weşandî: Morîstan-Seta Perwerdeya Pêşdibistana Kurdî (Weşanên TZP Kurdî)

Rapora bi navê **Dengê Bakur / Bi Wêjeya Devkî ya Zarokan Amadekariyên Perwerdeya Pêşdibistanê** weke beşek ji wê projeya lêkolînê ya bi navê Pêşî Zimanê Dayikê: Di Perwerdeyê de Zimanê Dayikê û Pirrzimanîbûnê ye ku Enstîtuya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DÎSA), Weqfa Civaka Vekirî, TZP Kurdî, Komeleya Heinrich Böll Stiftungê û Sefareta Swîsreyê destek danê. Fikrên di raporê de dibe ku bi temamî li hev nekin bi fikrên sazî yê DÎSAyê, Weqfa Civaka Vekirî, TZP Kurdî, Komeleya Heinrich Böll Stiftungê û Sefareta Swîsreyê re.

Ji bo daxistina raporê ji înternetê biçin malpera <http://www.disa.org.tr/dengebakur.pdf> yan jî bi rêya agahiyên têkilîdanînê ên li jor, bi me re peywendiyê deynin.

Bi hevkarî û alîkariya

Spasî

Ev xebat bi alîkariya gelek kesan gihîştiye vê astê. Di vê xebatê de him keda heval û hogirên min him jî kesên ku me li meydanê hevdu nas kir heye. Ji bo pêşniyaz, rexne û nirxandinên wan ji birêz Nejdet Îpekyuz, Netîce Altun Demîr, Kawa Nemir û ji Zanîngeha Artukluyê Remezan Pertev spasiya wan dikim. Hevalên min ên ku li meydanê bi min re geriyan, alîkarî û ked dan bi rêzê ji Oxir Ozdemîr, Aysel Arslan, Ethem Çalim, Hakan Şahîn, Miraz Mûrad, Sumeyye Gezîcî û Rojnûr Aytîmûr re spasiyên ji dil pêşkêş dikim. Ji Panosê Enver, ji Cizîrê xebatkar û mamosteyên şaxa Kurdî Dera Cizîrê û Rêzan Erdogmûş, ji Silopiyayê mamoste û xebatkarên şaxa Kurdî Dera Silopiya û mamoste Aydin, Egît, Evdilayê Koçer, Dayika Kurdê, Îdrîs Torlak, ji Colemêrgê xebatkar û mamosteyên şaxa Kurdî Dera Colemêrgê û Kemal Şîmşek, hevalê Hemdî û hevalê Taner, ji Çelê hevalê Sûphî û Tahsîn Kara, ji gundê Aşûtê mamoste Aydin û dayika Rehîme, ji Qilabanê hevala Zelîxa û hevalê Ozgur, ji Geverê Mamoste Şoreş, ji Şemzînanê mamoste û xebatkarên şaxa Kurdî Dera Şemzînanê û mamoste Ufuk, ji Erdîşê heval Cewdet û mamoste û xebatkarên Kurdî Dera Erdîşê û hevşaredarê Erdîşê Abdurrahman Çagan, ji Payîzavayê Kalê Şînoyî û şaredariya Payîzavayê, ji Elbakê mamoste û xwendekarên şaxa Kurdî Dera Elbakê û mamoste Ridwan Guner, ji Bêgîriyê Bahattîn Bîngol, ji Giyadîne hevalê Ozal Birgul, Memed Yildiz, Sebîh Demîr, ji Bazîdê hevalê Mehmet Îrvan, ji Îdirê Azad Eksîk, hevalê Surmeli Kum, Omer Çeçen, ji Qulpê Fexredîn Yigît, Adem Dilbirîn, ji Pazarcixê Dayika Xecê, ji Qesrîkê Mamoste Nurullah Demîr û Raîfê Bêçare, ji Mûşê Şabedîne Heyder, ji xebatkarên navenda çand û hunera Mordemê a Gimgimê û mamoste Maşallah û dengbêj Silhedîn Gultekîn, ji Kopê hevalê Sirac, ji Elcewazê Îsa Akkûş, Faruk Kostekçi, ji Bêdlîsê hevalê Xalis, ji Xîzanê hevalê Saîd, ji Berwariyê hevalê Emrullah, Mîralî û Şiyar, ji Çewligê hevalê Omer Barasî û Fatîh Boztîmur, ji Dêrsimê hevala Seval û hevalê Ūsiv, ji Erxeniyê Riza Bîngol, ji Farqîne Hecî Şerîf, ji Nisêbîne Dayika Perîxan û Barîn Alto, ji Mîdyadê Kawme Dîk û bi dehan kesan ku navê wan nehatine nivîsandin re gelek spas û mala we ava be. Her wiha şaxên Egîtim-Senê, xebatkarên navendên çand û hunerê, şaredarî û xebatkarên Partiya Aştî û Demokrasiyê re spas dikim. Ji bo jihevderxistin û sererastkirina berhemên ku me li meydanê tomar kirin, Çimen Şeveşoğlu, Fîrat Timur, Kenan Colemêrgî, Lokman Varlı, Nesrîn Navdar û Yasir Orak kedeke hêjatir dan, mala wan ava be.

Naverok

DESTPÊK	7
A. MEYDANA LÊKOLÎNÊ Û RÊBAZA WÊ.....	11
B. ZIMANÊ HEVPEYVÎNÊ	13
C. ZEHEMETIYÊN DERKETIN HEMBERÎ ME.....	15
Û nekarî xwe û dest bi girî kir.	17
D. ÇARÇOVEYA RAPORÊ	20
E. TEMSÎLIYETA RAPORÊ.....	20
BEŞA YEKEM	22
A. TAYBETIYÊN HERÊMAN	22
Bikaranîna Navê Kurdistanê.....	22
1. Herêma Serhedê.....	24
2. Herêma Behdînan.....	26
3. Herêma Botan.....	28
4. Herêma Amedê.....	29
5. Herêma Dêrsimê.....	29
B. NÎŞEYÊN JI MEYDANA LÊKOLÎNÊ.....	31
I. Veguherandina navên gundan	31
II. Veguhêziya çandî	33
III. Xerabkirina dîrokê.....	36
IV. Rewşa zimanê kurdî.....	38
V. Stranek, Dayikek û Rondikên Wê	40
VI. Stranek, Keçikek û Rondikên Wê	42
BEŞA DUYEM	44
A. WÊJEYA DEVKÎ YA KURDISTANÊ	44
B. CUREYÊN WÊJEYA DEVKÎ YA KURDISTANÊ	46
1) Çîrok	47
Wat pêro to rê bo.....	56
2) Gotinên Pêşiyên.....	59
3) Biwêj.....	59
Li herêma Botan û Behdînan.....	60
Herêma Serhedê	60
4) Zûgotinok	60
Herêma Serhedê	61
Herêma Behdînan.....	62
Herêma Botan	62

5) Tiştanok -Mamik.....	63
Herêma Serhedê	63
Herêma Behdînan.....	64
Herêma Botan.....	65
6) Qewlik-Dûrik	65
7) Payîzok-Pîrepayîzok	66
Payîzok.....	67
Payîzok.....	67
8) Destan	68
Dimdim	68
Ker û Kulik.....	69
9) Nîfir	70
10) Hin cureyên wêjeya devkî yên din	74
11) Wêjeya jinan a devkî: Lorî	78
C. WÊJEYA ZAROKAN A DEVKÎ YA KURDISTANÊ	80
D. LEHENGÊ ÇÎROKÊN KURDÎ: ROVÎ	84
E. DI WÊJEYA DEVKÎ DE ZAVENDA CIVAKÎ.....	86
a) Di wêjeya devkî de bikaranîna jinê.....	86
b) Di wêjeya devkî de çalakkbûyîna jinê	87
E. DI WÊJEYA DEVKÎ DE TÊKILIYÊN ÇANDÎ Û BIŞAVTIN	91
a) Çîrokên Ezop û wêjeya zarokan a Kurdistanê	91
Rovî û leg.....	92
b) Keçelokê Pîrê û Keloğlan	93
Çîroka Keçelokê Pîrê	94
c) Di bin navê veguherandinê de qirkirina çandî û rastiya bişavtinê.....	94
G. ARGOYA DI WÊJEYA DEVKÎ DE.....	98
BEŞA SÊYEM	102
BI WÊJEYA DEVKÎ AMADEKARIYÊN PÊŞDIBISTANÊ	102
Di Perwerdeya Pêşdibistanê de Bikaranîna Wêjeya Devkî.....	103
1. Zûgotinok	103
2. Tiştanok -Mamik.....	103
3. Helbest.....	104
4. Çîrok.....	104
LI ŞÛNA ENCAMÊ	105
ÇAVKANÎ.....	109

DESTPÊK

Civakeke ku di bin şert û mercên azad de bi zimanê xwe jiyana xwe bidomîne, bi çand û dîroka xwe bijî, mafê perwerdeya xwe ya xwezayî bikar bîne ew civak dê çanda xwe ya devkî wek çavkaniyekê bibîne û wê ji hêla civakîbûyîne ve pêşketinên mezin derkevin holê. Heman civak ji ber zordariya hêzên serdest zimanekî din bikar bîne, dê ji xwezaya xwe, dîroka xwe, çand û zimanê xwe dûr bikeve û bibe xwedîya kêmasiyan. Rewşa civaka kurd bi vî awayî ye. Civaka kurd, xwedî çand, dîrok, xweza û zimanekî dewlemend e, ji ber zextên dewletên desthilatdar hatiye astengkirin. Li ser vî bingeşî çand, dîrok û zimanê gelê kurd nebûye xwedî derfet ku xwe bi awayê niviskî bigihîne nifşên nû. Civaka kurd bi rêya dengbêj, çîrokbêj û stranbêjan bi awayê devkî çand û dîroka xwe parastîye û gihîştîye roja îro. Di encama vê yekê de çanda devkî bi pêş ketiye.

Ji bilî nivîskar û lêkolînerên biyanî, ji aliye nivîskarên kurd ve jî li ser zargotina kurdan gelek xebat hatine kirin¹. Piştî Şoreşa Cotmehê paytexta Ermenîstanê Êrîvan, ji bo xebatên Kurdnasiyê dibê navend. Di sala 1931an de li Zanîngeha Êrîvanê, ji bo ku li ser folklorê kurdan lêkolîn û arşivkarî bê kirin komîteyek tê damezirandin. Di dîrokê de cara yekem lêkolînerên kurd ên bi navê “Cerdoê Gêncô “ ,”Hecîyê Cindî” û “Casimê Celil “ bi kompozîtoriya Karo Zakaryan dibin beşdarên vê xebatê. Di çarçoveya vê komîteyê de berhemeke giranbuha ku tê de danehevên zargotina kurdî yên wekî “stran, çîrok, metelok, gotinên pêşyan, lawic û hwd.” hene, sala 1936an tê weşandin.

Ji bo çanda devkî ya kurdan rojhilatnasê navdar Mînorsky dibêje: “Kurd xwedî wêjeyê dewlemend in, di wan de çîrok, destan û stran gelek in.” Gotineke Vilçevsky jî wiha ye: “ folklorê pir zêde” û berdewam dike ku, wêjeya kurdan ya devkî pir pêşketî ye, lê ya niviskî tine ye². Li gorî lêkolîner Chrîstîn Allison³: kurdên Êzidî mînaka resenîbûyîna folklorê Kurdan in. Sedema vê jî him di jiyana civakî û him jî jiyana olî de bikaranîna wan a zimanê Kurdî ye. Folklorê Êzidiyan ji bo resenbûyîna folklorê civakê kurd mînakeke girîng e. ÊLi gorî lêkolîner Gökçen, nêzî tevahiya Êzidiyan di nava sînorên Împaratoriya Osmanî de bûne. Di roja îroyîn de li koçî Iraq, Sûriye, Rûsya, Gurcîstan, Ermenîstan û Almanyayê kirine. Êzidî heta sala 1877’an bi polîtîkayên Împaratoriya Osmanî re rû bi rû mane û li gorî van polîtîkayan wan rewşa xwe ya

1 (Aras 2000: Rojnameya Ozgur Bakış. r 12.)

2 (Nikitin 2013: r 432.)

3 (Kreyenbroek & Allison 2008: r 63)

leşkerî û sîyasî aşkere kiriye, piştî vê êdî civaka Êzîdî bi polîtîkayên dewletên cuda re rû bi rû maye û li gorî polîtîkayên van dewletan sekna xwe ya leşkerî û sîyasî dîyar kiriye. Gökçen wiha didomîne: “Piraniya Êzidiyan heya destpêka sedsala 20an koçber jiyane. Çanda devkî ya beriya jiyana xweciyî bêhtir li ser qehremantî, cengawerî û serpêhatiyên evîne teşe digire. Êzîdî pergala baweriyê ya beriya dîrokê a kurdan temsîl dike. Mîtolojiyên derbarê Êzidiyan de, ji polîtîkayên gelek tevgerên kurd ên sîyasî re bûne alîkar. Ev rewş ji aliyê “xweciyî” û “qedîmbûyîne” ve dibin sedema xwedîbûna erdnîgariyeke mafdar.⁴ Li ser vî bingehtî lêkolînên li ser çanda devkî yê civaka Êzîdî, di warê aşkerakirina dewlemendiya folklorê kurdan de dê bi roleke girîng rabin.

Li gorî agahiyên lêkolîner B. Nikîtîn⁵, *di dîroka Kurdistanê de perwerdeya bi zimanê Kurdî ya ji bo Kurdistanîyan ku di dibistanan de bi awayekî bi rêk û pêk hatiye dayîn, bi armanca danasîn û hînîkirina ola Îslamîyetê di xwendegehan (medrese) de pêk hatiye. Li van deran bi zimanê erebî perwerde hatiye dayîn. Lê ji ber ku li hin ciyan erebî nayê fêmkirin, bi kurdî perwerdeya olî hatiye dayîn. Di vê perwerdeyê de li ser mijarên olî hatiye rawestîn. Mijara perwerdeyê ji çand û dîroka kurdan dûr e. Li ser vî esasî hînbûyîna zimanê erebî li civaka kurd hatiye ferzkirin û fikra zanîna zimanê erebî di heman demê de wek zanistîbûyîna û merhaleyê mezîna pêşkêşî civakê hatiye kirin. Li gorî vê rewşê, di demên borî de bişavtin bi rêya olî bi destên serdestan hatiye kirin, di roja îro de bişavtin bi pêşengtiya kapîtalîzmê bi rêya zimanên Tirkî, Farsî û Erebi tê kirin.*

Tepeserkirina çand û wêjeyê bi bişavtina hêzên mêhtinkar ji dîrokê û vir ve didome. Bi taybetî li Bakûrê Kurdistanê piştî Împaratoriya Osmanî, bi destê dewletê ev rewş didome. Nirx û cureyên wêjeya Kurdistanê li parzûnên mêhtinkariyê tên kirin û li hemberî civaka kurd wek çekekê tên bikaranîn⁶.

Li Bakûrê Kurdistanê ji hêla perwerde û medyayê ve gavên ku dewlet diavêje, di warê peywendiyên civaka kurd de qels û kêmtir dimînin. Di vî warî de perwerdeya bi zimanê kurdî li Bakûrê Kurdistanê di dibistanên fermî de wekî dersa hîlbijarte⁷ tê dayîn. Zarokên kurd heta pola 5emîn bi zimanê tirkî perwerde dibin û bi bişavtinê re rû bi rû dimînin. Di pola 5emîn de dewlet hefteyê du saetan mafê perwerdeya bi kurdî dide. Di vê rewşê de ji ber ku peywendiyên civakê yê mafê perwerdeyê nayîne cî, ji hêla civakê ve wateya vî mafî tine

4 (Gökçen, 2014)

5 (Nikitin 2013: 433)

6 Yücel 2008.

7 Bi awayê fermî bi navê Dersa Ziman û Zaravayên Zindî tê binavkirin û hefteyê du saetan e û di pola 5emîn de tê dayîn.

ye. Perwerdeya ku di dibistanên fermî de bi kurdî tê dayîn, ji çand û dîroka kurdan dûrt e, naveroka perwerdeyê li gorî pîvanên dewletê tê diyarkirin. Di encama vê yekê de zarokên kurd ên ku vê dersê hildibijêrin, nikarin xwe bigihînin çand û dîroka xwe ya resen. Li Bakûrê Kurdistanê nêzî *pazdeh mily-on*⁸ kurd dijîn, Li ser vî bingehî, di dibistanên fermî de ji pêşdibistanê heta bi zanîngehê bikaranîna zimanê kurdî ji bo civaka kurd rewşeke erênî ye, lê ji hêla dewletê ve tenê dersa hefteyê bi du saetan û di formata dersa hîlbijarte de tê dayîn, ji bilî neyînîbûyîna, mafên civakê yên xwezayî dîr e. Di warê medyayê de kanala dewletê ya televîzyonê TRT 6 ku bi kurdî weşanê dike, herçî weşan û naverok e, ti cudahiya vê kanalê ji kanalên din ên fermî nîn e.

Li Tirkîyeyê di warê medyayê de kanalîna⁹ hene ku bi kurdî weşanê dikin. Cudahiya van kanalên ji kanalên tirkî, weşana bi zimanê kurdî ye. Bi taybetî di van kanalên de polîtîkayên bişavtinê jî tîna meşandin. Ev rewş bi rêya bernameyên ji bo zarokan zêdetir derdikeve pêş. Zarokên kurd di bin bandora leheng û karakterên filmên karton û bernameyên rojane de dimînin û van leheng û karakteran dipejirînin. Di jiyana rojane de, di tîkîlyên civakî de, di lîstîkan de bi kar tînin. Li ser van esasan bi destê bişavtinê veguherîna nîrxî ya civaka kurd dikeve meriyetê. Di encamê de afirandina kurdên baş¹⁰ ên ku ji çand û dîroka xwe dûr dikevin û çandê din dipejirînin, rû dide.

Li hember polîtîkayên bişavtinê yên li dijî çand û xwezayê berxwedana civakî esas e. Îro civak û xweza ber bi berxwarîna ve diçe. Nirx û wateya hilberîna bi destê kapîtalîzmê ji holê tê rakirin. Di encama vê mudaxeleya kapîtalîzmê de, li hember berxwarîna rexne nayên kirin û ji hêla fikrî û fîzîkî ve xweradestkirin derdikeve holê. Hêzên kapîtalîst hemû amûrên civakî wek çekê li hemberî civak û xwezayê bi kar tînin. Bi rêya medyayê, hiqûqê, aboriyê, pergala perwerdeyê, fabrikeyan, pêşbirkan, mîhrîcanan û amûrên civakî yên din civakê mijûlkirin û veguherandin. Dûre pûçkirina nîrxên civakê pêk tê û civak ji xweza û rastiya xwe dûr dikeve.

Zarok di malbatê de dest bi hînbûna guhdarkirin û axaftinê dibe. Zimanê zarokan li hawirdoreke xwezayî bi pêş dikeve.¹¹ Li ser vî bingehî civakîbûyîna zarokê di malbatê de dest pê dike û didome. Li gorî gîhanekên zimên ên Pîaget, beriya perwerdeyê bingeha zarok a zimên xurtir e, heta 3-4 saliya xwe zimanê xwe

8 Li gorî CIA'yê li Tirkîyeyê nêzî *pazdeh milyon* kurd dijîn, dibe ku hejmara kurdan zêdetir be. bn (Washington, 2013)

9 Fermî û taybet

10 Li gorî pergala kurdên ji kurdbûna xwe dûr ketine, kurdên ku hatinê bişavtin.

11 Göçer 2010.

wek pêkanîna hevoksaziyê zêdetir bi pêş dixê. Piştî vî temenî bi perwerdeya dibistanê, zarok zêdetir kesan nas dike, civakibûyîn bi pêş dikeve, peyv zêdetir dibin û hevoksazî xurtir dibe. Zarok heta ku were perwerdeya pêşdibistanê, li malê dijî û bi zimanê dayikê dipeyîve. Perwerdeya pêşdibistanê ji bo pêşketina zimanê dayikê girîng e. Di vê perwerdeyê de bikaranîna materyalên devkî¹² ji bo pêşketina zimên roleke sereke digirin. (Demir, 2011; rr. 39-48)

Jacqueline Rose, di berhema xwe ya bi navê "Sendroma Peter Pan" de, derbarê wêjeya zarokan de wiha dibêje: "Wêjeya zarokan ne pêkan e, ji ber ku ji hêla mezinan ve ji bo zarokan tê afirandin û di heman demê de tiştêkî sexte ye." Li ser vî bingeşê wêjeya ku ji hêla mezinan ve tê çêkirin heye û navê wêjeya zarokan lê tê kirin¹³. Li gorî hin kesên din; "ji bo zarokan wêjeyê cuda nabe" ji ber ku kêfa mezinan ji hin pirtûkên ku ji bo zarokan hatine nivîsîn re jî tê. Li ser vê mijarê Încî Engînnun dibêje: ji bo zarokan wêjeyê serbixwe ne pêwîst e, ji bo zarokan berhemeke hunerî li gorî hişmendiya wan bê pêşkêşkirin zarok ê ji wê berhemê kêfê hilgirin¹⁴.

Li ser hebûn û nebûyîna wêjeya zarokan nîqaş berdewam in. Materyalên ji bo zarokan tên amadekirin hene, zarok li gorî taybetiyên xwe dikarin bibînin û dikarin bibihîzin. Di taybetiyên van amûr û materyalan de xala herî girîng ji bo ku zarok tê bigîhin çawabûyîn û pêşkêşkirina materyalan e. Ji hêla hevoksazî, peyv, dîyalog, wêne û kinbûyîn-dirêjbûyîna mijaran ve taybetiyên pêşkêşkirin û amadekirina cureyên wêjeyî yên ji bo zarokan hene. Li ser vî bingeşê pirtûkên bi wêne, stranên gel, çîrok, pêkenok, qewlik, destan, şano, roman, helbest, lorîk, tiştanok¹⁵, zûgotinok, gotinên pêşiyar, biwêj, nifir, jimartok, lihevanînok, metelok, payîzok û hwd. ji bo zarokan û li gorî taybetiyên temen û pêşveçûyîna zarokan tên amadekirin û sererastkirin.¹⁶

Ev lêkolîn li pênc herêmên¹⁷ Bakurê Kurdistanê, bi tevahî di nava 78 rojan

12 Çîrok, tiştanok, stran, zûgotinok, metelok û hwd.

13 Mezin, bi serpêhatiyên xwe ji bo zarokan cureyên wêjeyî derdixin holê.

14 Uğurlu 2010.

15 Li hin herêman mamîk, tiştonek tê gotin

16 Ayvaci & Devecioğlu 2013.

17 Serhed: Qers, Qaxizman, Pazarcix, Dîgor, Îdir, Qulp, Agirî, Bazîd, Gîyadîn, Panos, Wan, Bêgirî, Çaldiran, Erdîş, Mûş, Gimgim, Kop, Bêdlîs, Alcewaz, Xelat, Xîzan, Têwan, Botan: Nisêbîn, Mêrdîn, Midyad, Cizîr, Silopiya, Şirnex, Sêrt, Berwarî, Herekol, Behdînan: Colemêrg, Bêşebab, Qilaban, Çelê, Gever, Şemzînan, Elbak, Payîzava, Faraşîn, Dêrsim-Çewlig: Çewlig, Solaxan, Dêrsim, Ovacix, Amed-Êlih: Êlih, Kercos, Kerboran, Farqîn, Erxenî

de, li 14 bajar, 32 navçe, 2 bajarok û 76 gundan hate kirin û bi 854 kesan re hevdiñtin pêk hat.

Ev lêkolîn bi armanca berhevkirin, tomarkirin û arşivkirina zargotina kurdên bakûrê kurdistanê, di navbera Hezîran û Îlona 2014an de hate kirin. Li Bakurê Kurdistanê heta niha gelek xebatên berhevkariya zargotinê hatine kirin. Cudahiya vê xebatê hem ji hêla rê û rêbazan û hem jî ji hêla armancê ve heye. Ev lêkolîn ji hêla erdnîgariya Bakurê Kurdistanê ve xebateke berfireh e. Li gel vê berfirehbûnê armanca vê xebatê ev e ku materyalên berhevkirî, li gorî pedagojiyê bîr amadekirin û di encamê de bibin materyalên perwerdeya pêşdibistanê.

Ev lêkolîn, ji bilî Enstîtuya Dîyarbekirê bo Lêkolînên Sîyasî û Civakî¹⁸ di warê lêkolînê de bi alîkariya gelek saziyan hate kirin. Di rêza yekem de şaxên Kurdî Derê yê li Bakurê Kurdistanê, şaxên Egîtîm-Senê, şaredariyên li herêman, navendên çand û hunerê û xebatkarên Partiya Aştî û Demokrasiyê gelek alîkarî kirin.

Berhemên ku hatine tomarkirin, piştî sererastkirinan dê bi armanca bikaranîna materyalên pêşdibistanê li gorî taybetiyên materyalên pêşdibistanê bîr sazkin. Cara ewil çîrokên ku ji her heremê hatine tomarkirin, bi rengê materyalên pêşdibistanê dê bîr sererastkin, wêneyên wan dê bîr xêzkin û bîr çapkin. Her wiha materyalên wekî tiştanok, payîzok, pêkenok, zûgotinok û hwd. yê li gorî zarokên pêşdibistanê dê bîr dîyarkirin û wek materyalên perwerdeyê bîr pêşkêşkin. Piştî dîyarkirina materyalên pêşdibistanê, ji bo zarokên mezin¹⁹ heman materyal dê bîr adaptekirin. Di van berheman de taybetiya axaftina herêman dê bê parastin û di encamê de pirtûkeke giştî ku hemû berhem tê de bin, dê bê amadekirin û çapkin. Di vê pirtûkê de nivîsandina berheman bi du awayan e, awayê yekem nivîsandina herêmî, ya duyem nivîsandina zimanê niviskî yê kurdî kurmançî û kirmanckî ye. Cara ewil gelek kargeh û çalakiyên zarokan dê bîr lidarxistin û di van çalakiyan de ev materyal dê bîr bikaranîn.

A. MEYDANA LÊKOLÎNÊ Û RÊBAZA WÊ

Ev lêkolîn li pênc herêmên²⁰ Bakurê Kurdistanê hate kirin. Lêkolîn li gorî armanca û taybetiyên xwe di erdnîgariyê de fireh de pêk hat. Armanca me ew bû

18 Bi kurtasî DÎSA

19 Temenê di navbera 7 salî û 11 salî de.

20 Serhed, Dêrsim-Çewlig, Behdînan, Botan û Amed.

ku li Bakurê Kurdistanê, em xwe bigihînin hemû nimûneyên zargotina kurdan. Em bi vê rêbazê tevgeriyên û tevî rêwîtiya bêhtirî hifdeh hezar kilomêtrê, me li dehan bajar û gundan xebat da meşandin. Di encama vê de ji her devera Bakurê Kurdistanê nimûneyên wêjeya devkî hatin tomarkirin. Li ser vî bingeşî varyantên amûrêncureyên wêjeya devkî hatin dîyarkirin. Heman çîrok, tiştanok, mamik li herêmên cuda bi awayekî din tên gotin.

Lêkolînên arşîvkirina folklorîk ên ku randiman ji wan tê girtin, ew lêkolîn in ku di demeke dirêj de û bi xebateke hûrgulî tên kirin. Ev xebata me li gorî xebatên arşîvkirinê di demeke kin de hate kirin. Li gorî plansaziya me û amadekariya me ya li meydana divê di nava sê mehan de lêkolîna me ya meydana biqediya. Her wiha di nava sê mehan de me xebata xwe qedand û em vejeriyên şûna xwe da ku li ser berhemên me tomar kirî em rawestî û wan ji hev derxî û veguhêzin zimanê niviskî. Mohleta xebata me ya lêkolînê her çiqas kême be jî, randimana ku me ji xebata li meydana hilgirt gelek baş bû. Di destpêka lêkolînê de li gorî pêşdîtî û nirxandinên ji bo amûrên cureyên wêjeya devkî yê ku em li meydana tomar bikin û encama lêkolîna meydana, vê gotina randimanê jê girtinê, piştrast dike. Di destpêkê de tenê ji bo çîrokan hejmarê ku dê ji meydana ji hêla me ve bê berhevkirinê şest an jî heftê bû, lê di encama xebata li meydana zêdetirî dused çîrokî hatin tomarkirin, her wiha bi sedan berhemên din jî hatin tomarkirin.

Di destpêkê de me çend agahî derbarê dewlemendiya çanda kurdan a devkî de dabûn. Ev xebata me van agahiyan piştrast dike. Her wiha me di navbera sê mehan de bi sedan amûrên cureyên wêjeya devkî yê ji hev cuda tomar kirin. Di demeke kin de encameke bi vî rengî, di heman demê de nîşaneyên dewlemendiya çanda devkî a kurdan e. Li ser vî esasî ev xebata me, ji îro şûn ve barê sazî û dezge, komele û enstîtu, akademî û zanîngehan ên bi zimên û çandê re peywendîdar in, girantir dike. Xebata danehev û sererastkirina rêkûpêkirina çanda kurdan a devkî ji hêla demê ve karê salan e, ji hêla berpîsîyarî û kirinê ve karê saziyên zanistî ye. Li ser vî bingeşî ev xebata me ji bo wêjeya devkî ya zarokan gaveke mezin e ku li Bakurê Kurdistanê hatiye avêtin.

Xebat di havîna sala 2014'yan de hate kirin. Dabeşkirina xebata li herêman bêhtir li gorî avhewayê erdnîgariya Bakurê Kurdistanê hate diyarkirin. Di destpêkê de li herêma Serhedê û dûre Behdînanê xebat hate meşandin. Piştê bi dorê Botan, Dêrsim-Çewlig û li herêma Amedê xebat bi dawî bû. Li gorî dabeşkirina herêman, ji aliyê erdnîgariyê ve herêma herî fireh Serhed e. Di nava herêman de, ji hêla demê ve herêma herî zêde ku xebat lê hate kirin

herêma Serhedê ye. Bi vê ve girêdayî herî zêde berhem ji herêma Serhedê hatin tomarkirin. Li ser vî bingehî him herêmeke mezin e û him jî ji hêla dengbêjiyê ve herêmeke dewlemend e. Herêma ku berhemên wêjeya devkî ên ku herî hindik hatin tomarkirin ya Dêrsim-Çewligê ye. Sedema vê yekê di rêza yekem de bişavtin û jibîrkirina cureyên wêjeya devkî û bikarneanîna zimanê dayikê ye.

Lêkolîn bi qeydkirina dangan, bi kêşana dîmenan û carinan jî nivîskî hate kirin. Di lêkolînê de axaftin zêdetir bi pîrejin û kalemêran re hate kirin, li gorî taybetî û dewlemendiya herêman bi zarokan²¹ re, jin û mêrên ciwan re û her wiha bi Suryaniyan û Êzidiyan re axaftin hate kirin. Suryaniyên ku hevpeyvîn bi wan re hate kirin, bi piraniyan, amûrêncureyên wêjeya devkî ji bîr kiribûn. Ji ber ku Êzidiyan demên berê ji mêj koç kiriye, ji wan kesên ku nimûneyên ji cureyên wêjeya devkî vebêjin nehatin e peyda kirin. Di lêkolînê de tevî navenda bajarên, bêhtir li gundên ku dûrî bajarên in xebat pêk hat, ji bo reseniya berheman, bandora bajarvaniyê û axaftina zimên ev rêbaz hate pejirandin. Ji bo xwe gîhandina çîrokbêjan gelek rêbaz hatin bikaranîn. Beriya ku em hevpeyvînan bikin, li devera em lêkolîna meydanî bikin, me peywendî danî bi kesên li deverê re ji bo kifşkirina navnîşana çîrokbêjan. Bi rêya van têkiliyan him di warê demê de û him jî di warê xwe gîhadnina navnîşana rast de, ev rêbaz gelek bikêrhatî bû û xebat baştir bi rê ve çû. Cihên ku me beriya xebatê nikaribû bi kesan re têkiliyê deynin jî pir bûn, li van cihan bi gelek dijwariyan zehmetiyan xebat hate kirin.

B. ZIMANÊ HEVPEYVÎNÊ

Tomarkirina berheman li herêman kîjan ziman tê axaftin bi wî zimanî hate kirin. Zêdetir bi zaravayên Kurmancî û Kirmanckî hate kirin, cihên ku Suryan lê dijîn, tomarkirin bi zimanî Suryanî hate kirin. Ji bo materyalên devkî yê Ermenîkî kesê/a ku ji bo tomarkirinê bi axave nehat peyda kirin.

Di dema hevpeyvînê de li hin herêman Tirkî dibû zimanê hevpar. Ev rewş zêdetir li wan herêman ku zaravayê Kirmanckî li wan dihat bikaranîn, derdikete holê. Li cihên din jî ji ber serdestiya zimanê tirkî, kurdî hatibû jibîrkirin û bi zimanê tirkî hevpeyvîn dihat kirin. Li hin herêman her çiqas me bi zimanê kurdî hevpeyvîn dida destpêkirin jî carinan û bi taybetî di destpêk û dawiya hevpeyvînê de, ji hêla vebêjan ve zimanê tirkî dihat bikaranîn. Di encama “qedexkirina zimanê kurdî, polîtîkayên bişavtinê, tunehesibandina zimanê

21 7-15 salî.

Kurdî û ferzkirina zimanê tirkî²² de, civaka kurd ji zimanê xwe dûr ketiye. Ji bilî jiyana rojane ya malbatî zimanê kurdî ne mimkun bû ku bê axaftin. Di encama vê de herçî hestiyarî ye jî civaka kurd li hin herêman ji zimanê xwe dûr ketiye û ev rewş hatiye asteke wisa ku civaka kurd li pêş kesên xerîb²³ ji zimanê xwe fedî dike. Kesek her çiqas bi zimanê kurdî biaxive jî, dê bersiva xwe bi zimanê tirkî hilgire. Ev rewş li derûniya civaka kurd de rûniştiye.

Di lêkolîna me de mijara hevpeyvînê ne tenê wêjeya devkî bû. Rojeva me ya li meydana her çiqas guhdarîkirin û tomarkirina wêjeya devkî be jî, rojev ji ber şert û mercên li meydana heyî, diguherî. Derbarê guherîna rojevê de gelek mijar hene. Ji aliyê kurdan ve, bajarê Amedê wekî navenda kurdan²⁴ an jî paytext tê hesibandin. Li ser vî bingehî em jî ji Amedê çûbûn meydana lêkolînê, me her çiqas xwe wekî xebatkarên zimên dida nasîn jî, me xwe ji pirsiyarên sîyasî xelas nedikir û me nikaribû zû bi zû derbasî rojeva xwe bibûn.

Di dema hevpeyvînê de ji bo guhdarîkirin û tomarkirina amûrên cureyên wêjeya devkî sê beşên hevpeyvînê derdiketin hemberî me. Beşa yekem, diviyabû me xwe bi awayekî baş bida nasîn. Em kî ne, ji ku û çima hatine? Em ê çi û çima bikin? Beşa duyem, diviyabû me tiştên ku me dixwest tomar bikin, bi kesên ku me bi wan re hevpeyvîn dikir, baş û zelal bida fêmkirin. Amûrên wêjeya devkî bi salan in ku ji hêla gel ve²⁵ nayên bikaranîn. Ev rewş dibe sedema jibîrkirina çîrokan, tiştanokan û her wekî amûrên cureyên wêjeya devkî yên din. Divê di hevpeyvînê de me bibîr bixista da ku bihata bîra kesên ku ji me re ev amûr vedigotin. Li her herêmê cureyên wêjeya devkî ji hev cuda

22 Qedexekirina kurdî piştî darbeya eskerî ya 12'ê Îlonê derdikeve holê. Di DestûraBingehîn a 1982'an de gelek xal hene ku armanca wan ev e: "Ji bo îfadekirin û weşandina fikran, zimanekî ku ji aliyê qanûnê ve qedexekirî ye nabe were bikaranîn. Kaxizên nivîskî yan jî çapkirî, plak, bandên deng û dîmen û navgînên din ên gotinê yên li dijî vê qanûnê, bi bîryara dadger a li gorî usûlê yan jî ji bo rewşên wisa ku derengmayîn fikran çêdike, bi fermana meqamê erkdar têne berhevkin." (xal 26 / bendên 3 û 4) "Bi zimanekî ku qanûnê ew qedexe kiriye, nabe ku weşan werin kirin."(xal 28/2)"Ji bilî tirkî nabe ku zimanekî din wekî zimanê dayikê li saziyên perwerdehî û hîndariyê fêrî welatîyên tirk were kirin û bi wan ders were dayîn." (xal 42/9) Desteya Ewlekariya Neteweyî sala 1983'an qanûna bi hejmara 2932 xist meriyetê. Bi vê qanûnê kurdî bû zimanekî qedexekirî. Di qanûnê de tê tekrarkirin ku zimanê dayikê yê welatîyên tirk tirkî ye û her çalakiya ji bo bikaranîn û belavkirina zimanên ne tirkî weke zimanê dayikê qedexe ye (Çağlayan 2014).

23 Kesên ku ji herêmekê-cihekî-bajarekî din hatibin bi kurdî diaxivin, yên ku ji herêmeke-cihekî-bajarekî din hatibin bi zimanê tirkî diaxivin.

24 Di warê bûyer û çalakiyên dîrokî, çandî, sîyasî, polîtîk û hwd. de ku ji aliyê tevgera kurd a sîyasî ve tên kirin.

25 Di bingeha polîtîkatên bişavtinê de, bandora zimanê tirkî û amûrên bi zimanê tirkî: televîzyon, radyo, rojname û hwd. hene.

tên binavkirin. Li ser vî bingehî me beriya lêkolînê amadehiya xwe ya li ser vê mijarê kiribû û di pratîka xebata me de jî ev yek zêdetir bi kêr hat. Beşa sêyem tomarkirina cureyên wêjeya devkî bû. Di dema tomarkirinê de divê vebêj û kesên li derdora vebêj ji bo bêdengiyê bihatana îqnakirin. Her çiqas me kesên li derdoran an jî vebêj, ji bo tomarkirinê hişyar bikira jî, bi lêdana telefonan, axaftinên di navbera gundiyan de dibû sedema qutbûna qeydan.

C. ZEHMETIYÊN DERKETIN HEMBERÎ ME

Hevpeyvîna li li meydana di bingeha xwe de bi zehmet e. Ev xebat ku li Kurdistanê bê kirin pirtir zehmet e (çima?). Zehmetiyên ku derdiketin pêşiya me, ne ku em pê aciz dibin, hin rastiyan derdixin hemberî me û em bi wan rastiyan ve rû bi rû dimînin. Di serî de ji hêla hevpeyvînê ve tiştê herî balkêş ya ku derkete hemberî me, ji aliyê gel ve gumanbariya me bû. Li hemberî me şik û gumanek her tim xwe dida xuyakirin. Ev rewş dema ku kesên ku li meydana alikariya me dikirin kêmtir derdikete holê. Lê bi giştî rewşeke bi vî rengî derdikete hemberî me. Gelek sedemên vê yekê hene, lê ya herî berbiçav kirinên dewletê ne.

Di pêvajoya lêkolînê de bi giştî li hemû herêman nêrîna gel a derbarê me de pir balkêş bû. Kesên ku em bi wan re diaxivîn bi me ewle nedibûn. Carinan bi me re qet elaqedar nedibûn, deriyê xwe li rûyê me digirtin û bi awayekî bêdeng ji me dûr diketin. Carinan jî wek lêpîrsînekê em dişopandin. Vê rewşê em aciz dikirin. Me sedema vê nêzikatiyê zanibû ji ber vê jî em ji gelê xwe nedîşîyan. Cihên ku ew rewş derdikete hemberî me zêdetir gundên nêzî çiyayan bûn û demên borî bi taybetî di salên goî de ji aliyê hêzên kontra û tîmên taybet ên dewleta Tirkîyeyê gelek nebaşî hatibûn serê wan. Bi destê hêzên kontra û tîmên taybet gund hatibûn şewitandin, keç û xort hatibûn revandin û kuştin, bi vî awayî bi hezaran kesî/ê zilm û zordariyeke mezin ji destê hêzên dagîrker dîtibû û jiyana xwe ji dest dabû. Her wiha hêzên kontra, tîmên taybet û endamên MÎTê, berê zêdetir bi erebeyên sîvîl digeriyan. Di nava wan de kesên ku bi kurdî dizanîn jî hebûn²⁶, mal û xaniyên gundiyan kifş dikirin, navnîşanên wan kifş dikirin û dûre teqez ev dê tiştêk bihata serê xwediyê wan malan û dihat jî, mînakên vê li hema bêjin li her derê Bakûrê Kurdistanê hene. Erebeya ku em pê digeriyan xerîb bû, em xerîb bûn û em diçûne cihên wisa ku tu kes zû bi zû nedîçû wan deveran, rêya kesî/ê pê nediket. Ev hemû ji bo gundiyan dibûn sedema şik û gumanan a li hemberî me.

Her wiha li gundekî herêma Serhedê yê ser bi Bazîdê û di heman demê de

26 Yan jî kesên kurd.

li pêşiya Araratê²⁷ bû, me nêzî 3-4 saetan deng qeyd kirin, dûre dema xatir xwestinê ez li xwediyê malê vegeriyam min got:

- *Apo! Tu hêj ji me bawer nakî, ne wisa?*
- *Xwediyê malê serê xwe berjêr kir û wiha got:*
- *Na, birazî. Rêya we vekirî be!*

Dilêşiya bi vî rengî gelek caran derdikete pêşiya me. Ev ne sûtê me û ne jî yê gundiyan bû, hê gundî ji sedî sed mafdar bûn. Di pêvajoya lêkolînê de ya li herêmên bi vî awayî, karek li ser milê me dibû du kar. Diviyabû di serî de me bikira ku gel baweriya xwe bi me bîne û dûre ji bo çîrok gotinê ew motive bikirana.

Di pêvajoya lêkolîna me de, tiştêkê din ê balkêş derkete hemberî me, ew jî “jinên sondxwarî” bûn. Li gelek deveran jinên ku bi dengbêjî, çîrokbêjî û qewlêrbêjiyê tên nasîn, piştî hin bûyeran sond xwarine ku êdî li dewsa stran, klam û çîrokan bilorînin, reş girêbidin û derbarê zargotinê de lêvên xwe nelîbitînin. Belê, em rastî van jinan hatin, me hewl da ku em sewta jana wan bibihîzin. Hinekan dilê me nedihîşt, ji me re bi kurtî hin serpêhatî, kurteçîrok û hwd. digotin lê zimanê wan nedigeriya ku gotinên xwe bidomînin. Hinekan keç û lawên xwe ji dest dabûn, hinekan xwişk û birayên xwe û hinekan jî hevserên xwe ji dest dabûn. Herî zêde jî yên ku keç, law û birayên xwe ji dest dabûn²⁸ pir bi êş û keder diaxivîn. Yên ku berê dengbêjî kiribûn, piştî ji destdana kes û xizmên xwe her tim dilorandin. Ji herêma Serhedê û li Dîgorê, Pazarçixê, Gîyadînê, ji herêma Behdînanê û li Şemzînanê, Qilabanê, Çelê, ji herêma Dêrsimê gelek dayikên dilbiêş derketin hemberî me. Tiştê ku wê bi me re parvebikirana, nanê tenûrê û loriyên wan bûn ku dilê mirovan dax didin.

Li Pazarçixê²⁹ dayikek bi navê Xecê hebû, digot, ji min re “Dayika Xecê” bêjin. Li gorî salixên herêmê Dayika Xecê berê dengbêjeke navdar bûye. Piştî ku birayê xwe ji dest dide Dayika Xecê sond dixwe ku careke din stranan nebêje û her tim li ser birayê xwe bilûrîne. Dayika Xecê di heman demê de dayika gerîla bû û her tim di axaftina xwe de ji bo hemû gerîlayan dia dikir, spasiya xwedê dikir da ku hêz û quwetê bide wan. Li ber tenûrê nanê teze û penêr da me û piştî axaftinê got:

- Min ji we pir hez kir, ez ê ji we re çend tiştan bibêjim, hûn jî wekî ewladê min in.

27 Li herêma Agîrî û Îdirê “Glîdax-Girîdax” tê gotin.

28 Bi destê kesan-hêzên tarî ve hatibûn kuştin, revandin û windakirin, hinekan jî ji ber nexweşiyên jiyana xwe ji dest dabû.

29 Bajarokê girêdayî Qersê ye û di navbera Qers û Dîgorê de ye.

Û bi dengê xwe yê zirau dest pê kir:

“Wî birao, wî birao

Wî birao, canê mino

Tilî û pêçiyên te

Çavên min re

Heyla min porkurê

Bê bira me...”

Û neharî xwe û dest bi girî kir.

Li Bakurê Kurdistanê jiyana civakî piranî bi bûyer û çalakîyên sîyasî ve girêdayî ye. Tevera kurd a sîyasî, bi têkoşîna salan û bi taybetî hamleyên van salên dawî, ji her alî ve xwe gîhandiye asteke bilind.³⁰ Di encama vê de civaka kurd bi rêxistinbûyî tevdigere û ev rewş ji sînoran derbas dibe, li Rojhilata Navîn wekî hêzeke sereke tê dîtin û nixandî. Li ser vî bingeşî bûyer û çalakîyên li her çar parçeyên Kurdistanê diqewimin ji hêla civaka kurd ve tîn şopandin û li gorî rewşê civak bi awayekî çalak bi wan dijî.

Dema ku em li Qilabana Şirnexê bûn, me xwe amade kiribû ku em xebata xwe li vê derê bidin destpêkirin. Êvara wê rojê çeteyên DAIŞê ji bo ku bikin bin kontrola xwe, êrîşê Kampa Mexmûrê³¹ kiribûn, gelek mexmûriyan koç kiribû, şerekî mezin qewimibû û nava rojê jî dewam dikir. Bi bihîstina vê bûyerê re her kesa/ê li Qilabanê, bi tevî gundiyan bi tundî bûyer şermezar dikir û amadehiya xwepêşandan û çalakîyên cuda yê li dijî DAIŞê dikir. Her çiqas me hewl dida ku em xebata xwe bi domîninê jî lê kesekî/ê ku bi me re hevpeyvîne bike nîn bû. Tu kesî ji ber vê bûyerê nedixwest bi me re hevdiîtinê bike. Me wê rojê li Qilabanê ti xebat nekir.

Li herêma Dêrsimê di dema hevpeyvînan de mijara şer û pevçûnên li Rojavayê Kurdistanê diqewimîn di rojeva me de bû. Gelek kesan bi taybetî dayikên Dêrsimî di navbera hevpeyvînan de, ji ber rewşa Rojavayê Kurdistanê rexne li me dikirin. Rexneya dayikeke Dêrsimî wiha bû:

– *Kêna û lajê ma, şew û roj seba ma, seba welatê ma şer kenî!*

– *Înan çira ê tena verdayî!*

– *Şima çira nêşonî hetê way û birayê xo, hemverê zaliman de şer nêkenî!*

– *Kêna û lajê ma,*

– *Ciwanê ma, amidê ma, şehîdê ma!*

– *.....(Dayike bermena)³²*

30 Çakır 2014.

31 Girêdayî Silêmanî ye, li Başûrê Kurdistanê li ser 36emîn paralelê ye

32 Kurmancî:

Piştî vê gotina dayika Dêrsimî hestiyariyeke mezin bi me re çêbû lê, xebata me dewam kir.

Înkarkirin, tinehesibandin û qirkirina çanda civaka kurd a bi destê dewleta Tirkîyeyê, bi salan e ku didome û di encamê de li ser civaka kurd trawmayeke mezin derxistiye holê. Ev trawma di du nifşan de derkete hemberî me. Nifşa yekem kesên ku temenê wan mezin in.³³ Ev nifş di serî de rastî zilm û zordariyan, kuştinan, şewata mal û milkan û cezayên hişk hatiye. Di encama têkoşîna Tevgera Kurd a Azadiyê de qirkirinên (çandî, aborî, ekolojîk û hwd) li dijî civaka kurd kêmtir bûne. Di civakê de hişmendiyeye xwe parastinê derketiye holê û li hember hemû êrîşan reflekseke civakî xwe nîşan dide. Ev nifş bi bîranîna demên bihurî xwe di nava vê rastiya îroyîn de dibînin. Heya ku gihîştine roja îro gelek berdêl dane, yek ji wan bişavtina çandî ye. Bişavtina ku piştî Împaratoriya Osmanîyan dest pê kiriye, bi destê Komara Tirkîyeyê hê jî dewam e. Di encama vê bişavtinê de civaka kurd ji çanda xwe dûr ketiye. Ev rewş li cem nifşa yekem derkete hemberî me ku ji çanda xwe dûr ketiye. Dema ku me ji wan daxwaza vegotina cureyên wêjeya devkî dikir, wiha bersiva me didan:

*"Hûn ê çî bikin van tiştan? Ji xwe ev tiştan bê qîmet in û kêrî tişteke jî nayên, ji xwe êdî televîzyon hene. Me hingî guhê xwe daye televîzyonê, me ev tiştana ji bîrkirine. Ji xwe kes guhdar jî nake, me demên borî de gelek tişt digotin lê niha nayên bîra me."*³⁴

Nifşa duyem jî kesên ku temenê wan biçûktir in³⁵ û rasterast di dibistanên fermî de, bi zimanê Tirkî perwerde bûne, li dewsa çand û dîroka xwe, ya Komara Tirkîyeyê hîn bûne³⁶. Di encamê vê de ji çand û dîroka xwe dûr ketine. Piştî xwendina zanîngehan û di encama civakîbûn û xwendina pirtûkan³⁷ li xwe vegerek derdikeve holê. Ev lixweveger di heman demê de xweparastinê bi xwe re tîne. Ev nifş jî li gelek deveran derketin hemberî me, ji ber ku

Keç û xortên me, şev û roj ji bo me, ji bo welatê me şer dikin!
We çima ew tenê hiştine!
Hûn çima neçûne cem xwişk û birayên xwe li hember zaliman şer nakin!
Keç û xortên me,
Ciwandên me, hêviyên me, şehîdên me!
.....(dayik digirî)

33 50 ta 70 salî.

34 Mehmet Kaya, Gundê Pekran, Dîgor her wiha ev gotin li gelek deveran bi giştî bi vî awayî derkete hemberî me.

35 20 ta 30 salî.

36 (Kovara Ekim Gençliği, 2013).

37 Sîyasî, politîk, dîrokî, sosyolojîk, zanistî, lêkolîn û hwd.

nikaribûn an jî nizanibûn di warê vegotina cureyên çanda devkî de bi me re bibin alîkar.

Derbarê bikaranîna zimên de beriya van tespîtên ku me li meydanê kirine, heman mijar di rapora lêkolîna DÎSAyê de a bi navê “Heman Mal Zimanên Cuda” ji aliyê Handan Çaglayanê ve bi mînaka Amedê hatiye ravekirin. Di vê pirtûkê de bikaranîna zimanê zikmakî a di nava malê de bi mînakên Amedê hatine pêşkêşkirin³⁸.

Di lêkolîna me de ji ber ku em diçûne gundên ji bajaran dûr, rêya me jî bi zehmet dibû. Erdnîgariya herêmên³⁹ ku me lê karê xwe kir, piranî çiyayî bûn. Hatîn û çûyîna gundan a bi erebeyê ne hêsan e, carinan em bi xeterên qezayan re rû bi rû diman. Ji ber ku demsal havîn bû, li gelek deveran welatî derketibûn zozanan, em jî carinan li gelek deveran li pey çîrokbêjan berê xwe da zozanan. Cihên ku erebe nedîçûnê jî hebûn. Em carinan bi meşê, carinan jî suwarî ker û hespan diçûn cem çîrokbêjan, me xebata xwe dewam dikir. Li gorî rewşa hebûn û tinebûna cureyên wêjeya devkî li cihên ku em diçûnê, dema mayîna me diyar dibû. Carinan ji bo tomarkirina cureyên wêjeya devkî, em du, sê rojan li zozanan, gundan an jî li malên dûrî gundan diman. Dema ku em li cihên bê elektrîk diman, ji hêla teknîkî ve carinan şarj an jî pîlên cîhazên me yê tomarkirinê diqediyên, me li gorî rewşê bi pênûsê qeyd dikirin, carinan jî em vedigeriyên da ku di warê teknîkî de pirsgerêkan çareser bikin.

Kesên ku ji me re cureyên wêjeya devkî vebêjin, carinan ji cîhazên me yê qeydê aciz dibûn, yan destûr nedidan ku em vekin yan jî dema ku me vedikir kelecane bi wan digirt. Bi vî awayî carinan nikaribûn vegotina xwe bidomînin yan jî dest pê bikin. Ev rewş zêdetir li hember kamerayê derdiket holê. Bêyî destûra vebêjan, gundiyan me dîmenên hevpeyvînê nedigirt, yan jî herî dawî me dîmen digirt. Li hin deveran tek û tûk derdikete hemberî me ku, hin vebêjan nedixwest ku dengên wan bê qeydkirin. Jixwe bersiva kêşana dîmenan teqez neyînî bû, lê li hember cîhaza dengqeydkirinê jî radibûn. Qeydkirina dengên ji aliyê olî ve guneh didîtin û destûra qeydê nedidan. Mixabin li cihên bi vî rengî tomarkirina cureyên wêjeya devkî nedihate kirin.

Li hin herêman me nekaribû em xwe bigihînin jinan da ku em bi wan re hevpeyvînê bikin. Herçî cureyên wêjeya devkî yê weke lorîyan in, zanîn û vegotina jinan baştir e. Ji bo qeydkirina lorîyan hewcedariya me bi jinan

38 Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. li Çaglayan 2014: 63-64.

39 Serhed, Behdînan, Botan û Dêrsim-Çewlig

hebû. Li hin herêman, mêran li ser navê jinan biryar didan û weke mînak digotin “jin nizanin”, “nikarin bêjin”, “nabêjin” û hwd. yan jî nedihîştin jin derkevin hemberî me û wan bi xwe digot. Di vê rewşê de her çiqas tenê bi tevlîbûna hevalên me yê jin tomarkirin çêbûbûya jî, bi giştî di vî warî de nêrîneke neyînî derdikete hemberî me.

D. ÇARÇOVEYA RAPORÊ

Ev rapor ji sê beşên sereke pêk tê. Di beşa yekem de ji ber ku her herêmek xwedî taybetmendiyek e, taybetiyên herêman bi taybetî deverên ku xebat lê hatine meşandin dê cih bigirin. Ji bilî taybetiyên herêman li meydana lêkolînê nîşeyên ku ji aliyê min ve hatine girtin dê di beşa yekem de cih bigirin. Di beşa duyem de, wêjeya zarokan a devkî ya Bakurê Kurdistanê û mînakên pêkhatyên wêjeya devkî û nirxandina wan dê cih bigirin. Di beşa sêyem de li şûna encamê, bi cureyên wêjeya devkî ya Kurdistanê ji bo perwerdeya pêşdibistanê pêşniyar bînin kirin.

Li cîhanê heta niha li ser wêjeya zarokan a niviskî (ku ji hêla mezinan ve cureyên wê hatine amadekirin) hatiye rawestandî. Em ê di vê raporê de li ser wêjeya zarokan a devkî rawestînin. Tê zanîn ku folklorê kurdan, çanda kurdan a devkî û wêjeya kurdan a devkî gelek dewlemend e. Di vê dewlemendbûyîna çanda devkî de zarokên ku li erdnîgariya Kurdistanê dijîn, wê parekê ji xwe re derxînin, ew ê jî bibe wêjeya wan a devkî. Di beşên din de li ser cureyên wêjeya devkî û nirxandina wan a psîkanalîtîk û civakî dê bê sekinandî. Her wiha di bin navê veguherînê de qirkirina çandî çawa tê kirin, em ê bi mînakên vebêjin.

E. TEMSÎLIYETA RAPORÊ

Ev rapor, li gorî taybetiya xwe yekem car e ku bi destê sazîyên sîvîl⁴⁰ li Bakurê Kurdistanê bi awayekî berfireh tê kirin. Erdnîgariya Bakurê Kurdistanê, ji aliyê gel ve bi sedemên cur bi cur hatiye dabêşkirin. Di encama vê de pênc herêm derketine holê. Ev lêkolîn li van pênc herêman hatiye kirin. Lêkolîn di herêman de li hemû bajar an jî gundan nehate kirin. Bi armanca ku ji hemû herêman nimûneyên wêjeya devkî bînin tomarkirin, xebat li hemû deverên Bakurê Kurdistanê nehate kirin. Li gorî plansaziya giştî ya meydana lêkolînê,

⁴⁰ Bi hevpariya Enstîtuya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DÎSA) û Enstîtuya Kurdî ya Amedê.

li cihên ji hêla me ve hatin hilbijartin, xebat hate kirin. Di encama vê lêkolînê de, rewşa wêjeya devkî ya Bakurê Kurdistanê û bikaranîna wêjeya devkî dê bê zelalkirin.

Di encama lêkolînê de, cureyên wêjeya devkî yê ku hatine tomarkirin û jihevderxistin bi sedan in. Ev encam dê ji bo tevahiya Kurdistanîyan bibe çavkaniyeke niviskî ya dewlemend. Her wiha bi sererastkirina cureyên wêjeya devkî, zarok û malbatên kurd dê ji van berhemana sudê wergîrin. Bi awayê wan ê niviskî û wênekirî dê ji bo perwerdeya kurdî bibin materyal. Di van materyalan de taybetiyên herêman dê bîn parastin.

BEŞA YEKEM

A. TAYBETIYÊN HERÊMAN

Bikaranîna Navê Kurdistanê

Kurdistan, ne navê dewleteke ku bi sînorên siyasî hatibe diyarkirin e, ne jî navê dewleteke serbixwe ye.⁴¹ Li gorî nexşeya li jêr, erdnîgariya Kurdistanê di navbera dewleta Tîrkiye, Îran, Iraq û Sûriyeyê bi çar beşan hatiye parvekirin. Derbarê dabeşkirina axa Kurdistanê de nivîskar û sosyolog Îsmail Beşîkçî agahiyên berfirehtir dane.⁴² Piştî dabeşkirina axa Kurdistanê, kurd di nava sînorên çar dewletan de mane. Ji aliyê kurdên ku li nêzî sînoran dijîn peyva “serxet û binxetê”⁴³ tê bikaranîn. Ev xeta sînor carinan gundekî dixê du beş, carinan bajarekî û carinan jî zêvî û mêrgekê. Kesên ku li ser xeta sînor dijîn, bi herdu aliyên sînor ve nas û xizmên hev in, têkiliyên xwe ger bi rêya telefonan û fermî, ger bi rêya qaçaxî didomînin. Di lêkolîna me de li Silopiyayê, Cizîrê, Nisêbînê, Şemzînan û Qilabanê û li gelek gundan ev cureyên têkiliyan derketin hemberî me.

Ji aliyê kurdan ve û di nava gel de navê ‘Kurdistanê’, wekî navê dewletekê walatekî tê bikaranîn. Di encama vê de Bakurê Kurdistanê dikeve nava sînorê Tîrkiyeyê, Başûr dikeve nava sînorê Iraqê, Rojava dikeve nava sînorê Sûriyeyê û Rojhilat dikeve nava sînorê Îranê. Li jêrê nexşe ya ku Kurdistan û sînorên wê ya bi dewletên din re tê xuyakirin.

41 Nikitin 2013: 56.

42 Parvekirina emperyalîst Kurdistanê, bê goman karê dewletên mêtinkar e. Di sala 1915’an de peymanan bi navê Scyes-Pîcot a di navbera Îngîlîstan, Fransa û Çarîtiya Rûsyayê û bi hin peymanên din dabeşkirina Kurdistanê hate armanckirin. Di vê demê de li hev parvekirina axa Kurdistanê destpêkiribû. Bnr. li Beşîkçî 1991.

43 Cihên ku me lê lêkolîn kirin ev herdu peyvan dihatin bikaranîn. Serxet, li herêma Nisêbîn û Cizîra Botan ji bo kurdên bakurê Kurdistanê, Binxet ji bo kurdên Rojavayê Kurdistanê tê bikaranîn. Xeta ku qala wê tê kirin sînorê di navbera dewleta Tîrkiye û Sûriyeyê ye. Serxetî û binxetî ji xeta rêya trêne tê, xeta trêne jî ku bi xwe xeta sînor re derbas dibediyar dike.

Şekil 1. Nexşeya erdnîgariya Kurdistanê.⁴⁴

Li Bakurê Kurdistanê herêmên ji rêûresmê hene ku gel hîna wan bi van navên ji rêûresmê binav dike. Her herêmek li gorî taybetiyên xwe yê civakî, dîrokî û erdnîgariyê tê binavkirin. Dabeşkirina herêman bi awayekî xwezayî û ji dîrokê û vir ve di nava gel de rûniştiye. Di dabeşkirin yan jî binavkirina herêman de bûyerên dîrokî, civakî, sînor an jî çiyayên asê û bilind bi roleke girîng radibin. Ev herêm di bingehê xwe de sînoran ji holê radikin û bi tevî cihên sînokirî qadên mezînan di bin navê xwe de di hewînînan⁴⁵. Ji aliyê gel ve û ji hêla fikr û hestiyariyê ve li erdnîgariya Kurdistanê tu wateya sînorên ku ji hêla dewletan ve hatine dîyarkirin nîn e. Her wiha hebûna sînoran ya di navbera cihê û warên kurdan de, astengî û ji hevqetandîneke mezînan derdixe holê. Kurd ku bixwazin, encax bi rêya fermî dikarin hevdu bibînin, wekî din (ku bi qaçaxî an jî bêyî destûra dewletê ya fermî ji sînor derbas bibin) li hember rastî êrîşên kuştinê kujer tînin.

44 Bnr. li Enstîtuya Kurdî ya Parîsê 1993.

45 Herêma Behdînanê ne tenê ji Colemêrgê tê, di heman demê de gelek bajarên Başurê Kurdistanê di vê herêmê de cih digirin. Gelek bajarê Rojavayê Kurdistanê di Herêma Botanê de cih digirin.

Di navbera herêman de veguheziya çandî, bi tevî parastina taybetmendiyên xwecihî her tim zindîbûna xwe dewam dike. Têkiliyên di navbera herêman de girêdayî erdnîgarî û avhewayê ye. Têkiliya civakî ya herêma Serhed-Behdînanê, Behdînan-Dêrsimê, Serhed-Amedê, Behdînan-Amedê ji ber erdnîgarî û avhewayê ne pêşketî ye. Her herêmek xwedî taybetmendiyek e, di teşegirtina taybetiyên herêman de, di rêza yekem de avhewa ya duyem de bi avhewayê ve girêdayî erdnîgarî, di rêzên paş de buyerên civakî û her wekî hêmanên aborî û ragîhandinê cih digirin. Di navbera herêman de cudahiyan gelekî mezin tine ne. Ji bo diyarkirina ka kesek ji kîjan herêmê ye, rêya herî hêsan devoka ziman e. Di axaftinê de diyar dibe ka kesek ji kîjan herêmê ye. Her herêmek xwedî devokê ye. Kesê/a ku Kurdî (Kurmancî, Kirmanckî, Soranî) zanibe dikare ji devokên hemû herêmên Bakûrê Kurdistanê fêm bike û li hemû herêman bi gel re têkiliyê deyne.

1. Herêma Serhedê

Herêma ku di warê erdnîgariyê ve li gorî herêmên din firehtir Serhed e. Di nava gel de welatê sînoran, çiyayan, berf û zozanan û dengbêjan tê hesibandin.⁴⁶ Herêma Serhedê ji bajarê Çewligê dest pê dike û digihêje Qersê û gelek bajar û herêman dihewîne.⁴⁷ Lêkolîna me li hemû bajarên herêma Serhedê pêk nehat. Li gorî rêzê cihên ku me lê lêkolîn li wan kirine ev in: Qers, Qaxizman, Pazarçix, Dîgor, Îdir, Qulp, Agirî, Bazîd, Gîyadîn, Panos, Wan, Bêgirî, Çaldiran, Erdîş, Mûş, Gimgim, Kop, Bêdlîs, Alcewaz, Xelat, Xîzan û Tetwan. Herêma Serhedê di nava herêmên din de herêma ku herî zêde jê cureyên wêjeya devkî hatine tomarkirin e. Li her bajar û gundekî, cih û warekî dengbêj teqez derdiketin pêşiya me. Taybetiyên avhewa û buyerên civakî rasterast bandorê li wêjeya devkî dikin. Di kilam û çîrokan de bandora buyerên siyasî û civakî zêdetir e⁴⁸. Bi giştî li herêma Serhedê hişmendiya zimanê dayikê gelekî qels e. Li gorî herêmên din, piranî di bin bandora bişavtinê de maye. Hişmendiya parastina zimên, çand û dîrokê qels e. Dewlemendiya zargotina Serhedê di xwezaya xwe de berdewam e û ji ber pêlên bişavtinê ber bi xeniqandinê ve diçe.

Di lêkolîna me a li herêma Serhedê de, me li gelek gund û bajaran, di dîwarên malan de wêneya Şahmaran⁴⁹ dît. Şahmaran her çiqas li herêmên Kurdistanê

46 Gültekin 2013.

47 Ji bilî sînorên dewleta Tirkîyeyê, herêmên dewletên din jî tê de cih digirin.

48 Ulugana 2012.

49 Şahmaran, efsaneyek mîtolojîk ya wêjeya devkî ya kurdistanê ye ku di nava gel de tê

yên din jî bîn zanîn û hezkirin jî, ji aliyê jinên herêma Serhedê ve jî baş tê zanîn û hezkirin. Her wiha neqşên rûyê balgehane (balif), rûpiştên li ser sindoqan û gelek neqşên din, ji aliyê jinan ve bi nîgarên Şahmaran tên neqîşandin. Jinên Serhedê di jiyana xwe û hunera xwe de bi cih tînin û rastiya Şahmaran li ser hîmê jinbûyîne dijîn dinirxînin. Binihêre li “Şekil 2” dîwarê maleke gundekî herêma Serhedê tevî lewheya Şahmaran; wêneyê wê di dema lêkolîna me ya li meydana de hate girtin.

Herêma Serhedê li gorî herêmên din ji aliyê aborî ve herêmeke feqîr e. Li gorî çavdêrî û tespîten me û agahiyên gel bandora sîyaseta piştî Serhildana Agirî⁵⁰ û Komkujiya Geliyê Zilan⁵¹ bi her aliyê ve di bin kontrola sîyaseta dewleta Tirkîyê a bişavtinê de maye. Bi taybetî li herêmên ku serhildan lê çêbûye û bi giştî herêmên derdorê di encama polîtîkayên bişavtinê de di vê lêkolîna me de derket holê ku dewletê zirareke mezin daye gelê kurd.

Mînakek ji şiklê Şahmaranê li jêr hatiye nîşandan.

Şekil 2. Lewheya Şahmaran, li dîwarê maleke Gundê Hallac, Bazîd, Agirî, Serhed (Tîrmeh 2014)

vegotin. Nîvî jin û nîvî mar e şahmaran. Şahmaran di navbera Kurdên Serhedê de cihekê girîng digire. Di çîrokê de herêmên bilind, zozan û kaniyên avsar tên vegotin, di vê bingehê de tê bawerkirin ku ev efsane li Serhedê qewimiye.

50 Di sala 1926'an de dest pê dîke û di havîna 1930'yî de diqede. Ji bo bêhtir agahiyên bnr. li Karaca 2013 û Bîranînên Îhsan Nurî Paşa 1984.

51 Di 13 Tîrmeha 1930'an de li Erdîşê 15hezari bêtir Kurd hatine qetilkirin. Bnr. li Ulugana 2012.

2. Herêma Behdînan

Herêma Behdînan an jî ya Hekarî ji Colemêrg, Bêşebab, Qilaban, Çelê, Gever, Şemzînan, Elbak, Payîzava û Faraşînê pêk tê. Her wiha ji başûr, Rojhilat û Rojavayê Kurdistanê gelek herêm dikevin bin sînorên Behdînanê. Devoka herêma Behdînanê nêzî zaravayê kurdî ya Soranî ye⁵². Herêma Behdînanê ji aliyê erdnîgarî ve herêmeke asê ye ku zû bi zû him rêya kesî/ê pê nakeve û him jî bandorên derve nagihîjinê. Ziman bi tevî wêjeya devkî gelekî zindî ye û di nava jiyane rojane de tê bikaranîn. Di warê wêjeya devkî de gelekî dewlemend e ku, me piştî herêma Serhedê, herî zêde li vê herêmê cureyên wêjeya devkî tomarkirin.

Herêma Behdînanê ji dîrokê û vir ve bûye meydana gelek şer û pevçûnên mezin. Di cureyên wêjeya devkî yên ku me ji vê herêmê tomarkirî de, bandora bûyerên dîrokî, siyasî û civakî wekî Mîr Bedîrxanan û destanên din derdikevin pêş. Li ser çanda devkî a li vê herêmê her çiqas bandora bûyerên demên bihurî hebin jî, jiyana civakî li gorî bûyerên nû (bi taybetî şerê di navbera PKK û Dewleta Tirkîyeyê de) teşe digire û ev rewş di wêjeya devkî de derdikeve pêş. Li navçeya Çelê ya ser bi Colemêrgê ev bandor wiha derkete hemberî me:

*“Herê cehşo tu wey dîn î
Jaro cehşo tu wey dîn î
Tu boy qurtanê’l ber xwe’d şidînî
Ma tu wê dinyayê nabînî*

*Herê cehşo tu wey dîn î
Jaro cehşo tu wey dîn î
Tu asinî dûv xwe ve dxirînî
Dê gaukek serê xwe pê çemînî*

*Geliyê şivê gelîyê reş e
Daketin esker û cehş e
Gerilayê kir ateş e
Berê xwe bide şivê terman û laş e
’l ezmanî hatin sikorsky reş e
’j erde ra’tken term û leş e”⁵³*

Ev gotin bi awayê lez tê gotin û di çarçoveya zûgotinokan de tê nirxandin û di nava gel de bi rexnekirinê tînin gotin. Di vê zûgotinokê de rexne li *cerdeva-*

52 Joyce Blau, Philip Kreyenbroek, Christine Allison 2003.

53 Li navenda Çelê, ji Îsmail Durdu hate tomarkirin.

*nan*⁵⁴ tê kirin. Bi vê zûgotinokê di bingeha rexnegîriya li ser cerdevanan de, hûrgiliyên şerê di navbera gerîla û leşkeran de hatiye vegotin. Bi taybetî van salên dawî di navbera Gerîlayên Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) û Artêşa Dewleta Tirkîyeyê de şer û pevçûnên herî mezin li vê herêmê qewimîne. Ji ber bandora şerî, li tevahî Bakurê Kurdistanê, ji aliyê dewleta Tirkîyeyê ve bi hezaran gund hatine xerabkirin, şewitandin û valakirin⁵⁵. Di lêkolîna me de bi dehan gundên şewitandî derketin pêş me. Li herêma Behdînanê, li navçeya Colemêrgê a bi navê Çelê, gundên ku em ê lê xebatê bimeşînin nemabûn. Tenê di navbera Colemêrg û Çelê de du û sê gund hebûn. Gundên ku berê girêdayî Çelê bûn, hemû hatibûn şewitandin, ji ber vê sedemê gundiyan an koçî bajêr an jî koçî deverên din kiribû.

Ji ber asêbûyîna erdnîgariya vê herêmê, bandora bişavtinê, modernîzmê û veguhestinên çandî kêmîr li vê herêmê bûye. Di encama vê de kesên ji vê herêmê, taybetiyên xwe, ji êrîşên derve yê bişavtinê parastine û di bingeha xwezayî û reseniya civaka kurd de jiyana xwe domandine. Li vê herêmê di her aliyê jiyânê de jin çalak e. Di jiyana civakî de xwedî erk û xwedî hêz e. Çalakbûna jinê di qada jiyânê ya sîyasî, çandî û malbatî de li herêma Behdînanê xwe aşkere dîke. Di xebatên partiyên sîyasî de jin ji astên jêr heta astên jor de cih digirin û çalakbûna xwe bi pêş dixin. Di xebatên çandê de him di warê huner û hunermendiyê de û him di jî warê pêşxistin û birêvebirina xebatan de çalakbûna jinê derdikeve pêş. Di dema çîrokgotinê de, di dema xwarin û vexwarinê de û her wekî çalakiyên civakî yê din de jin û mêr di heman astê de ne. Li loqentiyên Şemzînanê, Qilabanê, Geverê û her wekî deverên bajarê herêma Behdînanê de jin û mêr bi hev re rûdinên û xwarinên xwe dixwin. Di navbera wan de tu cudahî tine ye. Li herêmên wekî Serhedê, Amedê, Êlihê bi

54 Li Tirkîyeyê dewlet ji bo ewlehî û parastina raya giştî ji berê de bi rêya bi-çekkirina hemwelatîyên sîvîl rêxistinên nîvleşkerî ava dîke û vê veavabûnê heta îro jî dewam kiriye. Di dema Împaratoriya Osmanî de ev rêxistinên hanê wekî Alayên Hemîdiyê dihatine binavkirin û piraniya wan jî ji eşîrên kurdan pêk dihatin. Di serî de ji bo ermeniyên û ji bo hêzên ku dijminê dewleta Osmanî ne hatibûn biçekkirin. Di dema Komarê de jî îcar bi navê cerdevaniyê (Geçici Köy Koruculuğu), li hemberî serhildana PKKyê ji gundiyan kurd rêxistineke nîvleşkerî hate damezîrandin.

Pergala cerdevaniyê bi fermî bingeha xwe ji Destûra Gundan ya hejmara 442yê distîne ku ew sala 1924an hatiye derxistin. Di 26ê adara 1985an de bi guherandina di benda 74emîn a destûrê de bi teklîfa walî û bi erêkirina Wezîrê Karên Navxweyî an jî bi teklîfa muxtar û bi biryara qeymeqam saziyeke ku tê de bi dil wezîfe tê girtin, hate damezîrandin. Cerdevanên ku di heyamên cihê de hejmara wan digihîşt 90 hezarî, ji aliyê îdarî ve girêdayî muxtar, ji aliyê karî ve jî di bin emrê Serfermandarê Cendermeyan de ne. Ji bo zêdetir agahiyên bnr. li Özar, Uçarlar, & Aytar 2013).

55 Bnr. li Hüsni Öndül, IHD, 2010.

taybetî li loqenteyan *cihê malbatî*⁵⁶ hene ku bêyî malbat kesekî zilam rûnanê. Li vê herêmê ev hişmendî tine ye. Li vir rewşa bandora olî derdikeve holê. Li herêmên din pîranî bi hinceta nêrîn, zanîn û kiryarên olî cudahiya bi vî rengî derdikeve pêş.⁵⁷ Li ser vî esasî li gorî peywendiyên oldarîbûnê divê jin û mêr ne li gel hev bin, dûrî hev û du rawestin da ku nekevin gunehan. Li herêma Behdînanê heman oldarî heye lê heman cudahî tine ye.

Di çalakkbûyîna jinan de rola herî sereke, ji aliyê civakê ve pejirandina bîrdozîya Tevgera Azadiya Kurd e. Ger li mekanên sîyasî, ger mekanên jiyane ên din be, rola jinê roleke sereke ye û ev rastî ji hêla civakê ve hatiye qebûl kirin. Jin bi awayekî azad di hemû warên jiyane de hêza xwe nîşan dide.

3. Herêma Botan

Herêma Botan ji aliyê çanda kurdan ve dewlemendtirîn û kevintirîn herêma ke Bakurê Kurdistanê ye. Li vê herêmê wekî herêmên din wateya sînorên ku ji aliyê dewletên serdest ve hatine diyarkirin tine ye û ev herêm ne tenê ji Bakurê Kurdistanê pêk tê. Ji bakur Nisêbîn, Midyad, Cizîr, Hezex, Silopiya, Şirnex, Sêrt, Berwarî, Herekol; ji Rojavayê Kurdistanê Dêrik û Qamişlo; ji Başurê Kurdistanê Zaxoû gelek bajar tevî herêma Botan dibin. Li vê herêmê bajarê ku wekî navend tê qebûl kirin Cizîra Botan e. Ji aliyê dîrokî, sîyasî û çandî ve ji bajarên din gelekî pêşketî ye.⁵⁸ Herêma Botanê piştî herêma Behdînanê herî zêde di jiyana rojane de bi zimanê dayikê diaxive. Di navbera hin deveran de cudahiya devokî heye, bêhtir bi devoka botanî tê peyivîn. Ji ber ku axaftina zimanê dayikê di jiyana civakî de cihê xwe parastîye, cureyên wêjeya devkî jî bi tevî parastina xwe zindî mane. Li her maleke botanî, herî kêr çîrokek, mamîkek û her wekî berhemên din hene ku bîna vegotin.

Li Cizîra Botan, reşgîrêdana jinan li ber çavên me ket. Her çiqas bandora olî an jî kesayetên oldar ên mîna şêx û meleyan li ser şêwaza gîrêdana jinan bike jî bandora bûyerên dîrokî jî derdikeve holê. Di nava gel de dihate gotin ku jinên Cizîra Botan, ji ber “Mem û Zîn”⁵⁹ xwe bi reş gîrêdidin. Ji ber ku Mem û Zîn negihîştine mirazê xwe, şîna wan herduyan digirin û cil û bergên reş li xwe dikin û bi desmaleke spî devê xwe digirin. Bûyera Mem û Zînê bandoreke mezin

56 Bi Tirkî “Aile yeri”.

57 Li devera Êlihê mîrek, du an jî sê mîr nikarin di loqenteyan de li cihên ji bo malbatî hatiye veqetandin rûnên û xwarinê bixwin. Cudahiya herî mezin li vê deverê derkete hemberî me.

58 Bnr. li Reş 2013.

59 Bnr. li Ehmedê Xanî 2000.

li vê herêmê kiriye. Di destpêkê de ji bo şîna Mem û Zînê reş hatiye girêdan, dûre hingî ku di demeke dirêj de reşgirêdan pêk hatiye di demek şûnde bûye şêwazeke jiyana civakî a jinên Cizîra Botan. Rola jinan a di jiyana civakî de, li herêma Botanê jî sereke ye. Li vê herêmê jin di her aliyê jiyane de xwe nîşan didin.

4. Herêma Amedê

Li herêma Amedê çend navend hatin hilbijartin û li wan navendan lêkolîn pêk hat. Lêkolîn li Amed, Êlih, Kercos, Kerboran, Farqîn û Erxeniyê hate kirin. Li herêma Amedê axaftina zimanê Kurdî qels e. Li navendên bajaran piranî kal û pîr di hemû jiyana xwe de bi zimanê kurdî diaxivin. Temen çendî biçûktir dibe axaftina bi zimanê Kurdî kêmîtir dibe. Li gundan li gorî navendên bajaran axaftina bi zimanê Kurdî baştir e.

Herêma Amedê ji hêla sîyasî û polîtîk ve li gorî herêmên din gelek pêşketî ye. Li Bakurê Kurdistanê Amed, wekî navenda Tevgera Sîyasî ya Kurdan⁶⁰ tê dîtin û di heman demê de wekî navend tê bikaranîn. Amed ne tenê di qada sîyasî de navend e, di qada çandê de jî navenda kurdên bakur tê hesabandin. Him li Bakurê Kurdistanê û him jî li hemû Kurdistanê, Amed peytexta Kurdistanê tê qebûl kirin. Di lêkolîna meydanî ya li herêmên din de, di dema pêşvazîkirina me de ku xêrhatina me dikirin gundî û bajariyan digot: “hûn ji paytexta me hatine” Kurdên li Rojava, Rojhilat û Başûrê Kurdistanê, bajarê Amedê paytexta Kurdistanê dibînin.

5. Herêma Dêrsimê

Herêma Dêrsimê, ew herêm e ku lê herî kêm zimanê dayikê tê bikaranîn. Di teşegirtin û pêşveçûyîna wêjeya devkî de rola bûyerên dîrokî li herêma Dêrsimê derdikeve hemberî me. Wêjeya devkî ya Dêrsimê rasterast di bin bandora “Jenosîda Dêrsimê”⁶¹ de maye û bi vî awayî teşe girtiye. Cureyên wêjeya devkî yên ku me li herêma Dêrsimê tomarkirin, di piraniya wan de bandora bûyerên dîrokî hate dîtin.

60 Bnr. li Çakır 2014.

61 Piştî ku li Kurdistanê, qadên berxwedanê hatin tarumarkirin, operasyonên leşkerî lidar xistin, walî û mufetîşên taybet şandin Dêrsimê. Zarokên keç bi zorê ji malbatên wan qetandin, yan xistin xizmetkar yan jî zewicandin. Ew mîna tirkên xwedî kirin. Serjimara Dêrsimê jî 130 hezarî anîn 50 hezarî. 50 û 60 hezar Dêrsimî bi komî hatin qetilkirin, telef kirin. 20 û 30 hezar Dêrsimî şandin sûrgunê. Pêkanîna Qanûna Tunceliyê, li ser kurdan bandoreke çawa kiriye, divê li ser vê lêkolîn bê kirin. Armanca vê qanûnê ya herî girîng ew e ku li nav gelê Dêrsimê nasnameya kurd û Kurdistanî ji holê bê rakirin. Dêrsimiyên ku ji jenosîdê xelas bûne, dê çawa li gorî armancên kemalist bûn gihandin. Armanca jenosîdê, komkujiyan ev bû. Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. li Beşikçi 1990.

Li herêma Dêrsimê hingî temen ber bi biçûkbûnê ve diçe, axaftina bi zimanê kurdî kêmtir dibe. Bi vê ve girêdayî elaqeya wêjeya devkî hingî temen biçûktir dibe ew jî kêmtir dibe. Piranî li kuçeyên navenda Dêrsimê û li gundên Dêrsimê zarok di navbera xwe de bi zimanê Tirkî diaxivin, haya wan ji zimanê kurdî, çand û dîroka kurdî nîn e. Kesên ku temenê wan mezin e jî di jiyana rojane de bi zarokan re bi zimanê tirkî diaxivin⁶², yên ku temenê wan şêst û heftê salî derbasbûyî ji ber ku bi tirkî nizanin tenê di qadeke biçûk de û di navbera xwe de diaxivin.

Di dema hevpeyvînên me de hê jî bandora bûyerên Dêrsimê xuya dikir. Dema ku ji bo tomarkirinê cureyên wêjeya devkî dihatin vegotin, li gorî mijaran hêstirên çavên wan dihatin xwarê. Me hîs dikir ku zilm û zordariyeke gelek mezin dîtine û êşeke gelek mezin di dilê wan de ye.

Şekil 3. Dayika Gedîk, Dêrsim Navend, 99 Salî, Gelawêj, 2014)

62 Mînaka bi zarokan re axaftinê ya di lêkolîna Amedê de wiha ye; ji bo xatirê neviyan hînbûna tirkî

“Ez bi wan re bi kurmançî diaxivim, ew qe bersiva min jî nizanin bidin, direvin diçin.” (Kibar, nifşê yekem). Di dema hevpeyvînan de nifşên yekem herî zêde behsa hezkirina xwe ya ji neviyên xwe kir. Li gorî wan “zarok qalikê gûzê bin, nevi kakilê wê ne.” Li nav malbatên ku min bi her sê nifşan re, li heman mekanî û di heman demê de hevpeyvîn kir, min ne bi tenê ev hezkirin bihîst, min çavê xwe jî lê dêra. Lê belê astenga zimên a di navbera wan de, hem li parvekirina vê hezkirinê ya li layiqê wê hem jî li çêkirina diyalogeke tetmînkê a di navbera bapîr-dapîr û neviyan de, pêş digire. Heta behsa wan rewşan hat kirin ku gava nevi zêde li cem dapîr-bapîrê xwe dimînin aciz dibin, ji ber ku di zimanê wan nagihin. Ji bo zêdetir agahiyan bnr. li Çaglayan 2014: 78.

Ji navenda Dêrsimê Dayika Gedîk, di naubera hevpeyvînê de tirsaxwe ya ji bûyerên Dêrsimê ku bi salan e bandora xwe domandiye, di kesayetiya Serokwezîrê Dewleta Tirkîyeyê de wiha anî ziman:

- “Vê dewletê em kuştin, em nehîştin!
-(bêdengî)
- Em van tiştan ji we re dibêjin
- Dibe ku dengê me biçe Erdogan⁶³
-(Dayika Gedîk dikene û em jî pê re kenîyan)”

Bi vê gotina Dayika Gedîk em him xemgîn bûn û him jî kenîyan. Di vê hevpeyvînê de jî diyar e ku Dêrsimî hêj di bin bandora jenosîdê de ne.

B. NÎŞEYÊN JI MEYDANA LÊKOLÎNÊ

Di pêvajoya vê lêkolînê de him ji hêla me ve û him jî ji hêla wan kesan ve ku bi wan re xebat hatiye kirin, hîs û hişmendiyeke cuda derket holê. Taybetmendiyên herêman, jiyana civakî, bûyer û çalakiyên li herêman gelek tişt li vê xebatê zêde kirin.

1. Veguherandina navên gundan

Li hemû herêmên Bakûrê Kurdistanê navê gund, bajarok û bajarên ji hêla dewleta Tirkîyeyê ve hatine guhertin.⁶⁴ Bi armanca bişavtin û qirkirina çandî navên cih û warên kurdan ne bi zimanê wan in, bi zimanê Tirkî hatine diyarkirin. Di vir de mirov dikare bibêje ku ev hemleya dewletê bi ser nekete. Ji ber ku ti gund bi navê tirkî nayê naskirin, an jî navê tirkî ji hêla gel ve nayê bikaranîn. Ji hêla gel ve ti wateya navên cih û waran ên fermî-tirkî tine ye. Dewletê bi zordarî hewl daye ku bê bikaranîn, lê tenê di saziyên fermî de ev rêbaz ketiye meriyetê. Lê tiştêkî pir balkêş di saziyeke dewletê de derkete hemberî me. Li herêma Behdînanê nêzî Elbakê qereqolek hebû, qereqol li serê çiyayêkî pir bilind bû. Me xwest ku em li wê bilindahiyê hin dîmenên çiyayê Behdînanê bigirin. Bi tevî destûra fermîdarê qereqolê me ji bexçeyê qereqolê dîmenên çiyayê girtin, dûre em çûne hundirê qereqolê li odeya fermîdar rûniştin me çay vexwar. Di wê kêliyê de nexşeyeke mezin a li dîwêr daliqandî, li ber çavên min ket. Min ji nêz ve lê nihêrt, nexşeya wê herêmê bû û navên hemû gundan bi kurdî navên berê (navên wan ên resen bi kurdî

63 Recep Tayyip Erdogan, Serokwezîrê Dewleta Tirkîyeyê-2014

64 Ji destpêka damezrandina Komara Tirkîyeyê vir ve bi giştî, navê 12 hezar gundan hatine guherandin bnr (Tünçel 2000), li gorî lêkolîner (Nîşanyan 2011) bi giştî navên 41 hezar cihan hatine guhertin

an jî bi zimanên din) hatibûn nivîsandin. Dewletê li kurdan qedexe kiribû, lê ji bo xwe bi kar dianî.

Di lêkolîna me de, encamên qedexekirina navên kurdî yên gundan, li her gundê ku me lê xebat dikir, xuya dibûn. Dema ku em ji bajaran diçûne gundan, ku me ji gel navê gundan ê tirkî⁶⁵ dipirsî di destpêkê de kesî nizanibû. Lê ku me navên gundan yên bi kurdî dipirsî, her kesî bersiva me erênî dida. Li gundên ku me lê xebat kirin, bi tenê muxtaran bi navên gundan yên bi tirkî dizanî. Muxtar tene navê gundê xwe û navê çend gundên li dora gundên xwe yên bi tirkî dizanin, navên hemû gundên li herêma xwe nizanin. Gundî tenê navê gundê xwe yê bi tirkî dizanin, navên tirkî yên gundên li derdorê nizanin. Muxtar û gundî, bi kurdî⁶⁶ him navê gundê xwe û him jî navê hemû gundên li wê herêmê dizanin.

Li gundên Bakurê Kurdistanê dema ku mirov navên gundan ji gundiyan dipirise, bi du cureyî bersiva pirsiyarê tê dayîn. Navê gund an bi herdu zimanan⁶⁷ dibêjin an jî wiha dipirsin: “bi kurdî yan bi tirkî?”. Li gundê Cîwanî yê girêdayî navçe Qulpê ya Îdirê, ji bo ku em navnîşanên gundiyan bigirin, derbarê gund de agahiyan binivîsin me navê gund ji gundiyan dipirsî, bersiv wiha didane me: “navê bi kurdî yan yê bi tirkî?” Piştî vê tevliheviyê me bi herdu zimana jî nîşe girt û em ji gund veqetiyayn.

Li Tirkîyeyê bi armanca tinekirina-guherandina gelan⁶⁸ da ku hemûyan bikin tirk, polîtîkayên bişavtinê yên cur bi cur hatine meşandin. Yek ji wan polîtîkayên herî mezin, guherandina navê cih û waran a li gelek herêman e. Di vê beşa qirkirina çandî de, ji bo kurdan polîtîkayeke taybet ji aliyê dewletê ve hatiye meşandin. Di encama lêkolîneke bi navê li *Tirkîyeyê guherandina navên gundan de*⁶⁹, bi zelaî xuya dike ku guherandina herî mezin li erdnîgariya kurdan hatiye kirin. Di nexşeya (Şekil 4) li jêr de tê diyarkirin ku, guherandina herî mezin li Bakurê Kurdistanê hatiye kirin.

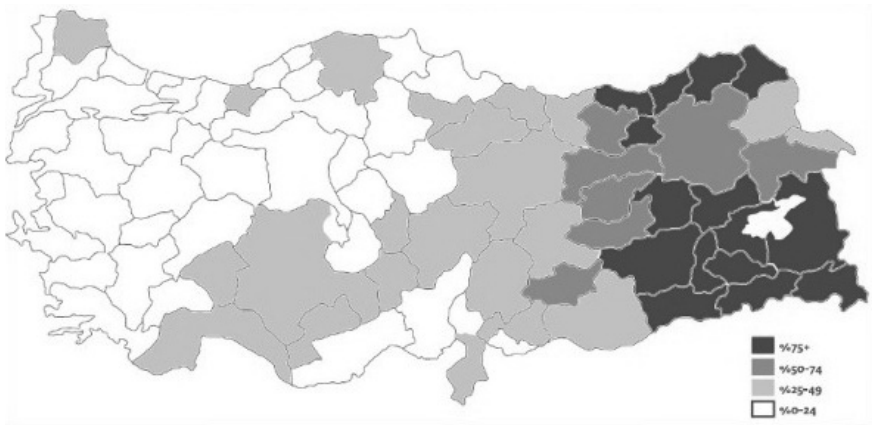
65 Ên ku di nexşeya fermî de nivîsandî, an jî ên di lewheyên de nivîsandî.

66 Esil-resen an jî yên ku ji aliyê dewletê ve nehatine guhertin.

67 Kurdî û tirkî.

68 Ermenî, kurd, yûnan, suryan, gurg, laz.

69 Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yeradları (Nişanyan 2011).

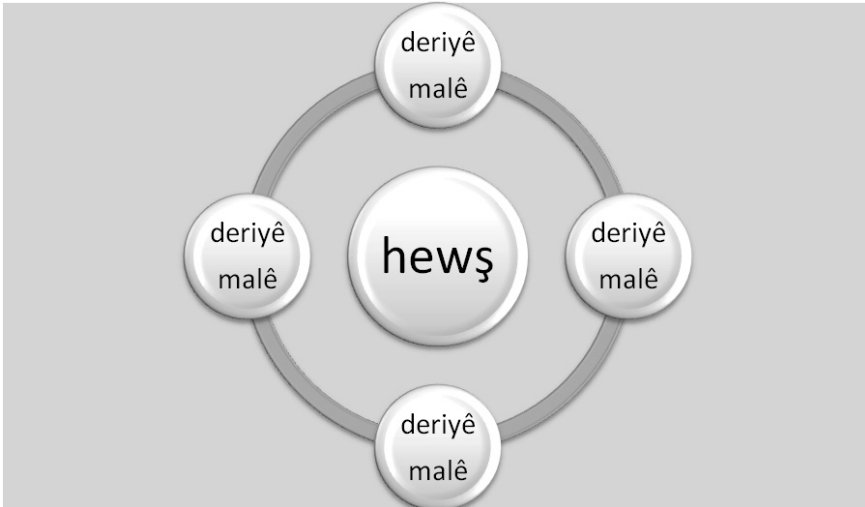
Şekil 4. Li Tirkiyeyê rêjeya guherandina navên gundan, (Nîşanyan, 2011, r. 52)

II. Veguhêziya çandî

Li herêma Behdînanê ji gundê bi navê Gola Bozo yê girêdayî Payîzavaya Wanê, em bûn mêvanê zilamekê pîr ê bi navê Kalê Şînoyî. Kalê Şînoyî nivîskar bû, her wiha di salên 2000'î de di rojnameya Azadiya Welat de nivîsên wî dihatin weşandin. Ew heştê salî bû, lê keda wî û berhemên wî ji emrê wî zêdetir bûn. Kale Şînoyî berhemên xwe nîşanî me dan, bi tevahî di çar sindoqên bi taybet dabû çêkirin de, bi sedan berhemên wî hebûn. Ji çîrokan bigirin heta mamikan, ji beytan bigirin heta helbestan, ji stranan bigirin heta romanên û cerebeyan bi sedan berhem bi zaravayê kurmancî nivîsandibûn. Kalê Şînoyî di heman demê de dîrokeke zindî bû, berhemên wî yên di sindoqan de karê enstîtu û akademyan ê salan e ku li ser hur bibin û bixebitin. Kalê Şînoyî him ji hêla dîrokê ve û him jî ji hêla wêjeyê ve pir xwendibû û pir dîtibû. Hevpeyvîna me ya bi wî re pir baş bû, dema keliyekê mijar çû ser adetên kurdan, wî wek rexneyekê got: "Di çanda kurdan a resen de ji ber bandora olî guhertinên pir mezin derketine holê, her wiha ev guhertin ji bajaran hatine gundan. Berê serê jinan vekirî bû piştî îslamiyê serîgirêdan derkete holê, berê jinekê derguşa xwe di nava herkesî/ê de dimêjand, lê niha ne wisa ye."

Kalê Şînoyî piştî axaftinên xwe em li xaniyên berê gerandin, derbarê çêkirin û bikêrhatîbûna malan de agahî da me. Li gorî gotina wî: malên berê bi armanca civakîbûyînê dihatin çêkirin, avahî dema ku tîr çêkirin deriyê wan li hewşê hevpar vedibin. Kalê Şînoyî li gundê xwe malên ku bi vî armancê hatine çêkirin nîşanî me dan. Malên ku nîşanî me dan wiha bûn: çar mal û çar derî hebûn, her çar derî ber bi cihê hevpar ve vedibûn, ev cihê hevpar hewş e û di heman demê de cihê civakîbûyînê ye. Grafîka jêr (şekil 7) li gorî

gotinên Kalê Şînoyî hatiye xêzkirin, deriyê çar malên cuda ber bi hewşekê ve vedibin. Li gorî çavdêrî û pirsiyarên me li gelek herêmên Kurdistanê avahiyên bi vî şêklî hene.

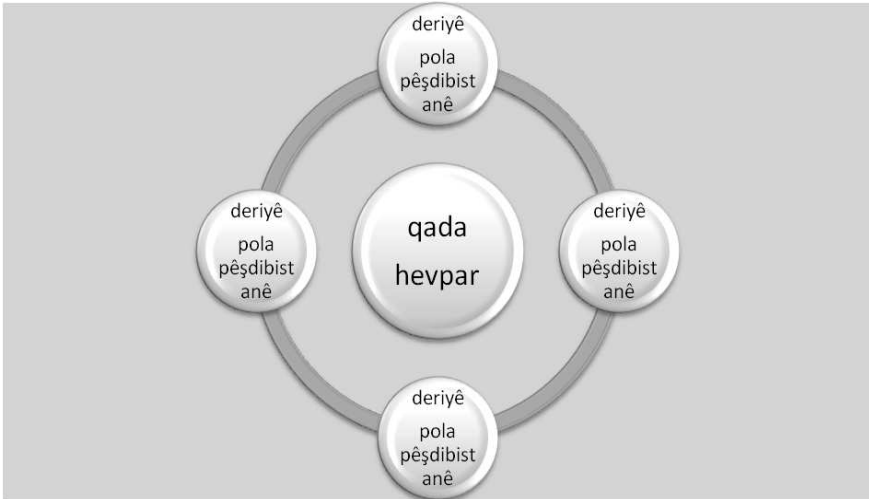

Şekil 5. Çêkirina malan, Gundê Gola Bozo, Payîzava-Wan/ Bakûrê Kurdistanê

Li cîhanê modelên perwerdeyê yên alternatîf û bi awayekî çalak perwerdeyê didin hene. Yek ji modelên perwerdeyê yên alternatîf ên cîhanê, modela bi navê Reggîo Emîlîa ye.⁷⁰ Bi navê vê modelê li Bakûrê Îtalyayê pêşdibistan

70 Reggîo Emîlîa navê bajarokekî Bakûrê Îtalyayê ye. Ev bajarok bi navê 'Modela Reggîo Emîlîa' tê naskirin. Gelê vî bajarokî herî zêde bawerîya xwe bi sazî û dezgeyên herêmî (şaredarî û saziyên sivil û hwd) tîne. Şaredariya vî bajarokî hatina xwe ji sedî dehê (%10) wê ji dibistanên Reggîo Emîlîa re vediqetîne. Dibistanên Reggîo Emîlîa, di nava xerabeyên şerê cîhanê yê duyem de ji hêla malbatan ve hatine çêkirin. Bi pêşengîya felsefevan û derûnnasê navdar ê bi navê Lorîs Malagûzzî, şaredarî û malbatan, pergala van dibistanan hatiye danîn. Ev pergala di heman demê de li dijî pergalên kevneşopiyê derketiye holê. Di salên 1950'î de ji ber zêdebûyîna rêjeya jidayikbûnê û koçên ku ji başûr hatine, pêwistiya zarokên biçûk a dibistanan zêde bûye. Di destpêkê de ji hêla malbatan ve pergala dibistanên Reggîo Emîlîa hatiye damezrandin dûre bi piştgîriya rêveberiyên herêmî li bajarok belav bûne. Piştî têkçûna rêveberiya faşîst, jiyaneke azad derketiye holê, her kesî bi azadî dikaribû bifikirîya û lêkolînan bike. Piştî ku jinan mafên xwe bi dest xistin, dibistanên Reggîo Emîlîa jî li her derî belav bûne. Rêveberiya dibistanên Reggîo Emîlîa heta sala 1967'an di destê malbatan de bû, piştî vê demê dibistanên Reggîo Emîlîa ji aliyê şaredariyê ve hatine birêvebirin. Di sala 1996'an de wezaretê perwerdeyê jî bo perwerdekirina mamosteyan bi şaredariya Reggîo Emîlîa ve peyman mohr kir. Pergala dibistanên Reggîo Emîlîa, bi giştî wiha ye: di perwerdeyê de zarok li navendê ye, bi beşdariya mamoste û malbatan bi rê ve diçe, ji bo zarokên 4 mehî û 3 salî (infant toddler) û zarokên 3 û 6 salî bi du koma perwerde tê dayîn (Pekdoğan 2012).

hatine damezirandin. Taybetiyên van dibistanan ên fîzîkî ji aliyê armancê ve, bi armanca çêkirina malên li Bakurê Kurdistanê wekî hev in. Dibistanên Reggîo Emîlîa bi giştî yek qatî tî çêkirin û deriyê polan ber bi qadeke mezin û hevpar ve vedibin. Xwendekarên dibistanê rojê carekê û di demeke diyarkirî de derdikevin vê qada hevpar. Malbatên ku tî dibistanê û mamoste jî beşdarî vê çalakiyê dibin. Di encama vê çalakiyê de zarok ji aliyê civakîbûnê ve bingeheke saxlem bi dest dixê.

Şekil 6. Çêkirina pêşdibistanên Reggîo Emîlîa, Reggîo Emîlîa-Bakurê Îtalyayê

Kalê Şînoyî derbarê Ermaniyan de jî axivî û li gorî gotinên wî: berê ermenî jî li van deveran jiyane, ev dever di heman demê de warê kal û bavên ermenîyan in jî. Li gorî gotina Kalê Şînoyî berê di 27'ê Çileyê de sersala ermeniyan a ku bi navê "Rojaxaçê File" tê binavkirin di hate pîrozkirin. Her wiha di pîrozbahiya sersalê de gelek çalakî dihatin lidarxistin, yek ji wan jî wiha bû: firaqeke mezin û fireh û ne zêde kûr datînin, mast dadigrin firaqê û dûre xaçeke biçûk diavêjin nava mast û li hev didin. Du an jî sê kes bi dev û zimanê xwe di nava mast de li xaçê digerin. Di encamê de kî xaçê bibîne ew ji bo salekê dibe Keyayê (Muxtarê) Xaçê. Kesê/a ku di nava mîst de xaçê dibîne wê salê muxtariya xaçê dike.

Di dibistanên Tirkîyeyê de bi taybetî di roja 23'ê Avrêlê Cejna Zarokan a Neteweyî de ev pêşbirk tê lidarxistin, bi taybetî li Bakurê Kurdistanê û li her devera bajarên Tirkîyeyê ev pêşbirk tê lidarxistin. Mast dadigrin firaqeke fireh dûre peyeyên hesin diavêjin firaqê, du an jî sê zarok destên wan bi pişt wan ve girêdayî, bi devê xwe li pere digerin. Ev pêşbirk li hin deveran li dewsa pere, bi zêr tê lîstin.

III. Xerabkirina dîrokê

Li Bakûrê Kurdistanê gelek deveran bi sedan dêr hene, dêrên ku niha tên bikaranîn li gorî hejmara hemû dêran gelek kêr in.⁷¹ Di pêvajoya lêkolînê de, ji Qersê heta bi Midyad a Mêrdînê bi hezaran dêr derketin hemberî me, lê ji wan dêran ji sedî notê wan xerabûyî an jî hilweşandî ne. Li gundekî bi navê Pekran ê Dîgora Qersê di navbera hevpeyvîna me de ya bi gundiyan re, mijar hate ser dêran. Li vî gundî du dêr hebûn yek li nava gund bû, yek jî li jora gund bû û her du jî xerabûyî bûn, ya li nava gund bêhtir xerab bûbû, li gorî agahiyên ji gundiyan leşkerên artêşa tirk dema ku dibû berêvar gule li dêrê direşandin û carinan jî bi zanîn nîşan jê digirtin, gule diavêtinê û him ew xerab dikirin him jî nedihîştin kes biçe dêrê. Di wêneya jêr (şekil 9) de dewsa gulêyên ku ji aliyê leşkerên artêşa Tirkîyeyê ve hatine avêtin, xuya dike. Ev wêne mîna keke feraseta dewleta Tirkîyeyê ya li hemberî çand û dîroka gelan e.

Di xerabkirin û hilweşandina dêran de jixwe politikaya dewletê her tim yan bi destê civakê û yan jî bi destê hêzên dewletê meşiyaye. Di vî kêliyê de li Midyadê Suryanên ku em bi wan re axivîn, derbarê zextên dewletê yê li hemberî dêran de fikr û rêmanên xwe bi me re parve kirin:

– *Me ev dêr bi dizî ji hêzên dewletê yê leşkerî, selihand, em hêj ditirsin ku leşker dê bîn vê dêrê xerab bikin!*⁷²

Tirs û gomana gundiyan a li hemberî dewletê ji çavên wan dixuya. Suryanên gundên Midyadê, hewl didan ku, bi dehan dêrên ku hatine xerabkirin ji nû ve ava bikin an jî biselîhînin. Lê gundiyan diyar dikir ku hê jî gef û astengiyên dewletê derdikevin hemberî wan.

71 Li gorî daneyên UNESCO'yê sala 1974'an, piştî sala 1923'yan ji 913 berhemên dîrokî yê ermenan, 464 heb hatine tinekirin, 252 heb wêran bûne, 197 heb jî divê bîn sererastkirin. Bnr. li Ermeni Soykırım Müzesi ve Enstitüsü 2014.

72 Li gundê bi navê Aynwerd ê Suryanan, Midyad, Gelawêj 2014.

Şekil 7 Dêra Ermenan a ku ji aliyê lêşkerên artêşa dewleta Tirkîyeyê ve hatiye gulebarankirin, li gundê Pekranê, Dîgor, Qers, Tîrmeh 2014

Dêra li jêr (şekil 10) li gundê bi navê Hespîstan ê girêdayî Elbakê, bê xwedî maye û xerab bûye. Wekî gelek dêran ev dêr jî ji aliyê gundiyan ve hatiye rûxandin. Li gorî gotinên gundiyan, gundî dêran xerab dikin, dûre kevirên wan di dîwarên xanî û malên xwe de bikar tînin. Hişmendiya parastina berhemên dîrokî tine ye. Ji sedema tinebûyîna hişmendiya berhemên dîrokî di encama lêpîrsîna me de derket holê ku, sedema yekem ne oldarî ye. Di çarçoveya

polîtîkayên bişavtinê yên dewletê de, bi tevî bişavtina zimên bişavtina çandî û bi vê ve girêdayî bişavtina dîrokî bandoreke neyînî li ser civaka kurd kiriye. Di pêvajoya polîtîkayên bişavtinê yên dewletê de, pratîka bişavtinê di destpêkê de bi destê dewletê tê kirin. Li ser vî bingehî taybetiya herî girîng bandora li ser civakê ye. Derbarê vê de ji hêla dewletê ve çî bê kirin li ber çavên civakê tê kirin. Ji hêla dewletê ve xerabkirina dêran, bi dîtina gundiyan-bajariyan pêk tê (binihêrin li şêkil 9). Dewlet di çarçoveya bişavtina çandî de, bi vê rêbazê tevdigere û di encamê de bandorê li ser civakê dike. Di destpêkê de bandora tirsê li civakê tê kirin dûre di civakê de li hemberî çand û dîrokê sersarî derdikeve holê. Piştî sersariya civakê dewlet ji navê vedikişe, gundî bi xwe wekî ku bi nexweşiyekê ketibin dest bi xerabkirina berhemên çandî dikin. Biwêjeke kurdî heye ku vê rewşê vedibêje: “Şer berda komê, xwe da feza (jora) zomê.”⁷³

Şêkil 10. Dêreke ermenan li Gundê Hespîstan, Elbak, Wan, Tîrmeh 2014

IV. Rewşa zimanê kurdî

Di çarçoveya vê xebatê de çavdêriya girîng a ji hêla me ve hate kirin, rewşa axaftin û neaxaftina bi zimanê dayikê ye. Bi giştî mirov dikare bibêje ku rewşa axaftina zimanê dayikê ji ber serdestiya zimanê dewletê yê fermî û bişavtina

⁷³ Ev biwêja piranî li herêma Serhedê tê gotin, ev biwêj, ku kesek xerabiyekê an jî fesadiyekê bike dûre xwe bide aliyekê û encama xerabî û fesadiya xwe temaşe bike, ji wî/ê kesî/ê re tê gotin.

ku bi salan e tê kirin, nebaş e. Ev rewş zêdetir li navenda bajaran wiha ye, li gundan jî pêlên bişavtinê ji mêj ve ketiye dewrê û zimanê kurdî ber bi xeniqandinê ve dibe. Bişavtina herî berbiçav, li herêman ku dewletê polîtîkayên taybet li wan dane meşandin, derdikeve hemberî me (ev herêm -Dêrsim-Çewlig, Serhed- di heman demê de cihên serhildanên kurdan in), ev bişavtin êdî veguheriye xwebişavtinê. Cihên ku hêza dewletê lê tine be jî zimanê axaftinê bûye zimanê tirkî. Ev rewş zêdetir li herêma Dêrsim-Çewlig, Serhed û Amedê derdikeve pêşberî me. Herêmen ku herî zêde zimanê dayikê li wan tê axaftin herêmen Behdînan û Botanê ne.

Dewleta Tirkiyeyê di demên borî de amûrên bişavtinê (bi zimanê tirkî: perwerdehî, televizyon, rojname, pirtûk û her wekî amûrên ragîhandinê) bi zorê li gelê kurd da bikaranîn.⁷⁴ Ev rêbaz bi salan hate bikaranîn. Di encama vê polîtîkaya bişavtinê de, di civaka kurd de sersarî derkete holê. Dewletê dîsa şer berda komê, xwe da feza (jora) zomê. Lê destên dewletê ti carî betal nesekinîn, bi êrîşan, bi mudaxeleyan her tim polîtîkaya xwe da meşandin. Piştî astekê amûrên bişavtinê yên dewleta Tirkiyeyê jî aliyê civaka kurd ve hatin bikaranîn. Hişmendiya zimanê dayikê ji holê radibe, dûrketina ji zimên derdikeve holê. Piranî li navendên bajaran bikaranîna amûran pêk hat û hê jî tê. Dayik bi zarokên xwe re bi zimanê tirkî diaxivin,⁷⁵ zarok bi hev re bi zimanê tirkî diaxivin. Di encamê de zarok nikarin hînî kurdî bibin. Piştî bi demêkê kesên ku bi tirkî nizanin jî bi zarokên xwe re bi zimanê tirkî diaxivin. Li herêma Dêrsimê, Çewligê, Serhedê û Amedê û her wekî herêmen din, li navenda bajaran zarokên kurd bi hev re bi zimanê tirkî diaxivin. Ji bo zarokên kurd, perwerde bi tirkî ye, zimanê lîstîkê bûye tirkî, zimanê malbatê bûye tirkî û amûrên ragîhandinê hemû bi zimanê tirkî ne. Nifşê ku îro di jiyana xwe ya civakî de zimanê tirkî bikar tîne, dê di dahatuyê de jî bikar bîne. Rêya wan û rêya kurdî dê zû bi zû li hevdu nekeve.

Di çarçoveya çavdêriyên me yên li meydanê de jî derket holê ku li gelek herêman xebatên pêşvebirin, xwendin û nivîsandina zimanê kurdî pêl bi pêl mezintir dibe. Ev rewş bi taybetî li herêmen ku bi saziyên zimanê kurdî re

74 Amûrên folklorê kurdî, lîstîk, stran û çîrok dibin tirkî û wekî folklorê tirkan tînen pêşkêşkirin. Bi kurdî strangotin, nivîsandin, helbest xwendin sûcên herî mezin tînen hesabandin. Kesên ku di van çalakiyan de cih digirin, dikevin zindanan, rastî îşkenceyan tînen. Di çapemeniya Tirkiyeyê de ku tiştêkê kurdî an jî peyveke derbas bibe, navê kurd derbas bibe, ew çax dê bibe "ixaneta neteweyî". Ji bo zêdetir agahiyan bnr. li Beşîkçî 1991: 54.

75 "Ez bi zarokan re bi tirkî dipeyivim. Bi dê û bav [-ê xwe] re bi kurdî dipeyivim. Heta ku biçin dibistanê ez ê bi tirkî dipeyivim. Lewma, heta ku here dibistanê bila hînî tirkî bibe da ku dema çû dibistanê zehmetiyan nekişîne. Lewma jî ber ku min bi tirkî nizanibû min li dibistanê zehmetî kişandin. Bila li dibistanê zehmetiyê nebîne." (Çağlayan 2014: 74)

elaqedar in derdikeve pêş. Di serî de şaxên Komeleya Lêkolîn û Pêşvebirina Zimanê Kurdî⁷⁶ (Kurdî Der) ji bo hînbûna zimanê kurdî (bi taybetî bi zara-vayên Kurmancî û Kirmanckî perwerde tê dayîn) xizmeteke girîng dikin. Di encama perwerdeya zimanê kurdî de, di civaka kurd de bêhtir di nav ciwanan de xwendin û nivîsandina kurdî bi pêş ketiye. Li gelek deveran em rastê hatin ku kesên ku ji kursên perwerdeya komeleyên zimanê kurdî sûdwerdigirin, xwe li meydana wêje û rêzimana kurdî bi pêş ve dibin. Li gorî pirsyarên me ji kursên zimanê kurdî her sal bi hezaran ciwan sûdwerdigirin. Di encama vê de, li bakurê Kurdistanê xwendin û nivîsandina bi kurdî her ku diçe bi pêş dikeve. Her wiha di jiyana rojane de hişmendiya bikaranîna zimanê dayikê derdikeve pêş û li zimanê dayikê vegereke ciwan pêk tê.

V. Stranek, Dayikek û Rondikên Wê

Li Qilabana Behdînanê derengiya şevê bû. Piştî hevpeyvîna me ya li gundekî em ê biçûna Qilabana Şirnexê. Em nava rojê di bin siya awirên leşkerên artêşa Tirk de (di ketina Qilabanê de kontrola leşkerî ya bi hûrgulî heye) hatibûn Qilabanê, me gelek kesên hêja nas kiribûn û em bûbûn heval. Rûyê Behdînanê yê welatparêzî û mêvanperwerî li Qilabanê diçilvilî rûyê me.

Her wekî din azadbûyîn û çalakbûyîna jinan a di jiyana civakî de rengkî cuda derxistibû holê û wek kirasekî li civaka Qilabanê hatibû kirin. Li vê derê kesên ku pîranî alîkarî didan me jinên Qilabanê bûn. Piştî xwarina nîvro ya bi penêr û nanê tenûrê em ber bi gund ve bi rê ketin. Di destpêkê de çûne maleke ku pitikeke wan a biçûk çêbûbû, di bin siya daran de li ser kursiyan em rûniştin. Hevaleke jin (dayikeke ciwan ji Qilabanê) bi me re ji Qilabanê hatibû û alîkariya me dikir. Piştî xwarina tiryên ku em di bin siya mêwa wan de rûniştibûn, avdewa bi mastê mîhan ji me re hate çêkirin, tehma wê avdewê hê jî li ser zimanê min e.

Em ji wê malê çûne maleke din. Çîrokbêj Mam Şemsedîn rastî me hat, piştî axaftin û hevnasîna me, Mam Şemsedîn li erebeya me siwar bû û em çûn rex çemekî zelal ê ku li biniya gund e. Me barê xwe li rexê çem danî û di bin siya daran de amûrên xwe yê qeydkirin û girtina deng û dîmenan amade kirin. Beriya qeydkirinê Mam Şemsedîn û dayika ku bi me re hatibû peyivîn, dayik digiriya. Rondikên çavên dayikê tev li çemê zelal dibûn û ber bi bêriyeke bê dawî diherikîn. Ji hêla me ve bêdengiyê neçar û neçarbûyîneke kambax

76 Navenda Komeleya Lêkolîn û Pêşvebirina Zimanê Kurdî(Kurdî Der) li Amedê ye. Li Bakurê Kurdistanê nêzî 37 şaxên komeleya zimên a Kurdî Der'ê hene û ji hêla gel ve rastî elaqeyêke mezin tî. Ji bilî Kurdî Der'an saziyên sivil ên wekî sendikayan, komeleyên çand û huneran ji bo zimanê kurdî xebatên hînkirin û pêşvebirinê dimeşînin.

xwe nîşanî ava çemê zelal a Behdînana rengîn dikir. Bi destûra Mam Şemsedîn me dest bi qeydê kir, serpêhatiyên derbarê Mîrê Botan de bi dengê Mam Şemsedîn tev li dengê pêlên çêm dibûn û diçûn.

Nêzî dû û sê saetan me guhdariya Mam Şemsedîn kir. Karê me yê tomarkirinê qediyabû, dûre em çûne mala Mam Şemsedîn. Piştî xwarineke xweş, bi sohbeta Mam Şemsedîn me qehweya xwe vexwar. Êdî dereng bû. Em ber bi Qilabanê ve bi rê ketin. Di ketina Qilabanê de ji hêla leşkeran ve em hatin rawestandî. Piştî pirsên cur bi cur (hûn ji ku tîn, hûn dê bi ku ve biçin, hûn dê çima biçin û hwd.) li nasnameya me hemûyan nihêrîn û li her derê erebeya me geriyên û dûre destûr dan ku em bikevin Qilabanê. Her pirseke wan wek xebereke xerab li ser çavên me diket, her awirekî wan wek guleyan bi ser me de dihat. Pergaleke wisa ye ku nasnameya fermî tinebe ti kes nikare ji cihê kontrole derbas bibe û biçê mala xwe. Gund û navçe nêzî hev in, kesên ku li her du ciyan rûdinên eqrebayên hev in. Ji ber kontrola leşkerî, di çûyîn û hatinan de rastî astengiyan tîn.

Piştî derbasbûyîna me ya ji nuqtaya leşkerî ya kontrolê em ber bi Qilabanê ve çûn. Tariya şevê hêzdariya xwe nîşanî me dida, lê bêhna daran û oksîjena paqij dil û cigerên me geş dikirin. Em hemû westiyayî bûn, hema hema xewa me hemûyan dihat lê rê dijwar bû, him teng û him jî çivaneke (bi vîraj) bû, ji ber vê yekê em hemû şiyar bûn. Piştî bi demekê min stranek vekir û bêdengiya şevê bi strana Rotînda⁷⁷ ya bi navê Zîlan bi dawî bû. Lê ev stran encax wiha li mirovan bike, min heya niha ev qas ji vê stranê hez nekiribû. Stranê wiha destpê kir:

*“Herin ji serê heft çiyar kulîlkên heft rengîn bînin
Wan kulîlkan li der û dora serê Zîlana min bigerînin
Bînin bi wa n kulîlkan Zîlana min bi heft nexşan bixemlînin.
Wer bikin ku Zîlana min nexeydînin
Ew delal e, rêheval e...”*

Çi bû, piştî van gotinên vê stranê bû. Dayika me ya delal li paş rûniştî bû, min mêze kir ku rondikên wê wek lêhiyê tîn, dayika me bi şewateke mezin digirî. Min dengê stranê birrî û şewata giriyên dayikê li me her sê kesan ket... Keça dayika me a ku hejdehsalî bîst roj berê biryara rêwitiya dirêj ya azadiyê dabû û tev li refên gerîlayan⁷⁸ bûbû. Ti gotin tine ye ku mîrov bilêv bike. Lê sekn û serbilindiya dayika me ya Qilabanî her tim bîr û baweriyê dide mirovan.

77 Navê rastî Rotînda Yetkîner e. Di sala 1963'yan de li Gimgimê ji dayik bûye. Hunermendê Navenda Çandê ya Mezopotamyayê ye. (Wîkîpedîa 2014)

78 Hêzên Parastina Gel ên Partiya Karkerên Kurdistan

VI. Stranek, Keçikek û Rondikên Wê

Êvar bû, di rêyeke çîvanokî de em ber bi Dêrsimê ve diçûn. Rêwitiyeke ecêb bû û bi tirs û carinan xemgîn bû. Geliyê Mûnzirê bû ev der. Ê ku di sala 1938'an de mirov bi saxî ji jor de dihatin avêtin.⁷⁹ Mûnzir bi me re diherikî, em bi wî re. Em hemû westiyayî bûn. Hevalên li paldankên paş hemû xilmaşî bûn. Di erebeyê de hevaleke jin a bi navê Seval jî hebû. Li herêma Dêrsimê bi me re digeriya û alîkariya me dikir. Bayê geliyê Mûnzirî li çavê me dixist û derbas dibû, carinan dibû qêrînek, carinan dibû bêrî û carinan jî hêvî. Dûre min muzîkek vekir, strana li herêma Dêrsimê tê gotin a bi navê "Tew Veyvikê" hunermendê kurd Erdogan Emîr li muzîka wê dixist.⁸⁰ Stranê wiha dest pê kir:

"Çenê hayde de payîzo

Goniya gostê to birêzo

Tew tew tew veyvikê

Tew tew tew rindikê

Usaro sar sono ware

Ma ê xo kume tê virare

Tew tew tew veyvikê

Tew tew tew rindikê"

Û dewam dikir. Li rexê Mûnzirî ev stran û bi muzîka xwe gelek watedar bû. Di vê kêliyê de dîmenek ji filma bi navê "Azadiya Wenda"⁸¹ hate ber çavên min. Di filmê de gava ku Erdogan Emîr bi xwe vê stranê dibêje, rondikên keçika bi navê Selvî dibin baran ji jor ve tîn xwarê. Di filmê de, Selvî kekê xwe tîne bîra xwe û bi muzîkê digirî. Piştî bi demekê ev dîmena filmê bû rastî. Hevala Seval bi şewateke mezin digirî û rondikên wê dibin bêrî û hisret, tevli ava Mûnzirî dibin û diçin. Çavên me hemûyan tije hêsir bûn, denge muzîkê hate birîn, em hemû bêdeng man. Bêdengiya erebeyê bi xuşe xuşa ava Mûnzirî xerab dibû. Hevala Seval berê ji me re qala kekê xwe kiribû. Kekê Sevalê sê çar meh berê tevli nav refên gerîlayên Partiya Karkerên Kurdistanê bûbû. Li gorî agahiya Sevalê, kekê wê li herêma Dêrsimê bû, lê nizanibû cihê wî li ku ye.

79 Ji aliyê Reşo Memed ve, piştî hevpeyvîna me li rexê çemê mûnzûrê re em diçûn, cihên ku mirov bi saxî di gelî de hatine avêtin hat nîşandan. Reşo Memed, Ovacix Navend, Dêrsim, Gelawêj 2014

80 Erdogan Emîr, muzîkjenekî ji Dêrsimê ye. Bi zaravayê Kirmanckî muzîkê dike

81 Senaryo û derhêner Umur Hozatli, dîroka vîzyonê 2011. Ev film rêxistina kontra a ku bi navê JÎTEM tê zanîn û di salên nodî de li ser kar e û serpêhatiyên rast ên qurbanîyên Jîtemê vedibêje.

Her du bîranînên ku me li jor parvekirin, ji çêbûna wêjeya devkî ya kurdistanê ne dûr e. Ji dîrokê û vir ve bûyerên dîrokî û civakî bandorê bi taybetî li ser teşegirtina wêjeya devkî dike. Di pêvajoya lêkolîna me de bûyerên bi vî rengî him bandor li ser xebata me dikirin û him jî di qeydên me girtine deng ên me tomorkirî de cihê girtine.

BEŞA DUYEM

A. WÊJEYA DEVKÎ YA KURDISTANÊ

Piştî derketina wêjeya devkî ya kurdan, her wekî cureyên hunerê yên li cîhanê ji aliyê kesên tebeqeya jêr, ji bo kesên li tebeqeya jor pesindayîn heye. Bi vê rêyê wêjeya devkî wekî amûreke ragîhandinê di navbera feodal û şivan, cotkaran de hatiye bi kar anîn. Li gorî Vîlçevsky, feodalbûyîna kurdan bûye sedema parastina çanda Kurdistanê a neteweyî.⁸² Bi demê ve girêdayî wêjeya devkî di jiyana civakî ya rojane de cihê xwe digire. Di civaka kurd de dewlemendbûyîn û xurtbûyîna vê çanda devkî bêhtir ji ber qedexebûyîna ziman û çandê ye, wekî din bandora xwezayê, têkiliyên civakî, bûyer û çalakiyên rojane, bûyerên mezin û dîrokî, şîn û şahî dibin sedema dewlemendbûyîna çanda devkî.

Wêjeya devkî a kurdan, ji çîrok, stran, tiştanok, destan, serpehatî û gelek beşan pêk tê. Çanda devkî ya kurdan çavkaniyên xwe ji eşq, şer, jiyana rojane, têkiliyên di navbera eşîran de, koç, qehremanî, teswîrkirina jiyana xwezayî û mîtolojiya Mezopotamyayê digire. Li ser vî bingehî di nava mijarên cureyên çanda devkî de bi piranî, mîrxasî, xortên qeşeng, kesên kone, kesên kirêt û newêrek, keçên xweşik, xiyanet, mîrtî û her wekî mijarên din cih digirin.⁸³

Di wêjeya devkî ya kurdan de bêhtir dengbêjî derketiye pêş. Li Bakurê Kurdistanê li her deverî dengbêj hene. Her wiha di hevpeyvîna me de bi dehan dendbêj derketin hemberî me. Dengbêj di heman demê de bi cureyên wêjeya devkî yên din (çîrok, tiştanok, zûgotinok û hwd.) jî dizanin, lê piranî klam û stranan dibêjin. Dengbêjî di civaka kurd de di her platforma civakî de xwe dide nîşandan. Dengbêj di civatên fireh de hunera xwe pêşkêş dikin, hêz û giraniya xwe piranî didin stran û klaman. Li ser vî bingehî stran û klam him di nav têkiliyên navxweyî de û him jî têkiliyên fireh de tînan bikaranîn. Him di jiyana rojane û him jî di jiyana civakî de klam û stran ji aliyê her kesî/ê ve tînan bikaranîn. Ji ber vê rewşê meydana dengbêjîyê di çanda devkî ya kurdan de meydana fireh e. Ev rewş di nava dengbêjan de bûye sedema pêşbazîyê. Dengbêj xwe her tim li hemberî hev di nava pêşbirkê de dibînin.⁸⁴ Her

82 Di gelek cureyên folklorîk de, pesindayîna axa, şêx û xizmên wan derdikeve pêş. Ev rewş ne di hemû cureyên folklorîk de wisa ye. Dibe ku di beşek folklorê kurdî de ev rewş hebe. (Bnr. li Nikitin 2013: 436)

83 Tarih Vakfı 2011.

84 Pêvaçûna Evdalê Zeynikê û Şêx Silê, Evdal wiha dest pê dîke:
Xweş e, şev xweş e

wiha dengbêj zêdetir girîngiyê bi cureyên wêjeya devkî yên din nadin, her tim dengbêjiya xwe derdixin pêş. Li navenda Îdirê dengbêj Apê Bekir, dema em dipeyvîn, derbarê degbêjiyê de got:

- *Heyra van salên dawî hemû kes li pey çîrokan ketine.*
- *Êdî dev ji stran û dengbêjiyê berdane*
- *Ev çî îş e!*
- *Hûn ê çî bikin çîrokan, tiştanokan!*

Dengbêj Apê Bekir, wekî piraniya dengbêjan dixwest ku em li ser hunera wî rawestîn.

Li her herêmekê dengbêjên navdar hene. Piştî ku bandora feodalîzmê kêmîtir bû, di civaka kurd de huner û hunermend gihîştin tebaqeyên civakê yên jêr. Dengbêjan ne tenê ji bo axa û began stran digotin. Dengbêj Şakiro yek ji wan dengbêjan bû. Li herêma Serhedê dengbêj Şakiro, ne tenê li herêma Serhedê, li tevahiya Kurdistanê jê tê hezkirin. Di hevpeyvîna me de ji gundê bi navê Zeynel ê Gîyadîna Agiriyê, dengbêj Farûk qala serpêhatiyên Şakiro ji me re kir. Li Zeynelê bûyereke di navbera gundiyeke bi navê Apê Bişar û dengbêj Şakiro de wiha qewimiye:

Apê bişar nexweş e û êdî hatiye dawiya emrê xwe, hindik maye ku bimire. Di civateke li navenda gund de, qala Şakiro tê kirin. Apê Bişar dibêje:

- *Axx axx! Xwezî ji xêra Xwedê re, Şakiro a niha ji pala hanê re derketa. Ji me re çend klam bigota. Sona emrê xwe de min ew guhdarî bikira bes bû!*

Piştî vê gotina Apê Bişar demek şûnde Şakiro⁸⁵ ji jor de tê nava gund. Şakiro wê rojê li civatê distrê, Apê Bişar jî digihîje mirazê xwe.

Dengbêj di civaka kurd de xwedî roleke sereke ye. Di gelek platformên civakî de stran û destanên cur bi cur bi dev û dengê dengbêjan digihîjin guhdaran. Çanda kurdan a devkî bêhtir di rastiya dengbêjiyê de tê zanîn. Di vê lêkolîna me de jî derket holê ku cureyên çanda devkî ne tenê ji aliyê dengbêjan ve tên vegotin. Dengbêj giraniya vegotinê didin ser stran, klam û destanan. Him girîngiyê kêr didin bi cureyên wêjeya devkî yên ji bilî klam, stran û destanan,

Li der baran e, li meclîsa Tahar Xanê, dilê min bi kel û coş e
Ev bûye çend roj û şev ez diqîrim, naqîrim
Sewta min dernayê, dengê min ketiye
Îcar gotin e, xweş gotin e, dermanê deng û beden amin e
De fermo Şêx Silê, mêvanê pak e, gotinê xwe bibêje, bi strana xwe rabe...
Bi vê gotina Evdal pêveçûneke wisa dest pêk kir ku ne îşê aqila bû. (Bnr. li Uzun 1991)

85 Di wan deman de Şakiro gund bi gund digeriya, klamên xwe ji gundiyan re digotin, bi awayekî rasthatî ji gundê bi navê Tucî tê gundê Zeynelê.

yên wekî çîrok, tiştanok, zûgotinok, lorîk û hwd. û him jî demê kêmtir ji wan re vediqetînin. Çîrok, tiştanok, zûgotinok û cureyên din ên wêjeya devkî di jiyana rojane de tîbîkanînin. Ev cureyên wêjeya devkî him di civatên dengbêjiyê de û him jî di nava malbatan, jiyana rojane, lîstikan, kar û xebatan, şîr û şahiyên de tîbîkanînin. Carinan ji aliyê kal û pîran ve, carinan jî ji aliyê wan kesan ve ku ev cure jiber kirine, tîbîkanînin. Di lêkolîna me de, li gelek herêman gelek dengbêj derketin pêşberî me. Di hevpeyvînan de bi piranî dixwestin ku bistrên, yan nedixwestin çîrokan bibêjin yan jî pir nizanibûn ku çîrok û cureyên din bibêjin.

B. CUREYÊN WÊJEYA DEVKÎ YA KURDISTANÊ

Derbarê dabeşkirina wêjeya devkî ya Kurdistanê de, gelek nivîskar û lêkolînerên kurd fikr û ramanên xwe di berhemên xwe de dîyar kirine. Em ê du nêrînên derbarê dabeşkirina wêjeya devkî de bi we re parve bikin. Li gorî pirtûka bi navê “Pirtûka Dersê ya Wêje û Zimanê Kurdî a Dibistana Navîn”⁸⁶ ku hatiye ravekirin wêjeya devkî bi heft cureya hatiye dabeşkirin. Cureyên wêjeya devkî wiha ne:

1. *Gotinên Pêşiyên*
2. *Qewlerk*
3. *Çîrvanok*
4. *Zûgotinok*
5. *Mamîk*
6. *Biwêj*
7. *Destan*

Li gorî Pertev⁸⁷ dabeşkirina cureyên berhemên edebiyata gelêrî bi vî awayî ne:

1. *Berhemên Dahênernediyar /Anonîm*
 - a) *Berhemên Pexşankî / Mensûr*
- Gotinên Pêşiyên*
- Biwêj*
- Efsane/Fesane*
- Çîrvanok/Xeberoşk*
- Çîrokên gelêrî*
- Pêkenok*
- Çîrçîrok/Menqîbe*

86 Tarih Vakfı 2011: 47.

87 Nişeyên darsa Kurdî ên Zanîngeha Artukluyê ya Mêrdînê, ji aliyê Ramazan Pertev ve hatine amadekirin.

b) *Berhemên Helbestkî / Menzûm*

Destan/Dastan

Mamik/Tiştanok/Têderxistinok

Zûgotinok/Çîvanok

Pêxistin/Lêdanîn

Qewlêrk/Dûrik

Lawik/Zêmar

Lorîk

Kilam û Stranên gelêrî

2. *Berhemên Dahênerdiyar*

a) *Edebiyata Dengbêjiyê*

Lawik, Şer, Şîn, Lawje, Dîlok, Heyranok, Payîzok, Pîrepayîzok, Bêrîte, Kilamên Berdolabî, Kilamên Kar û Xebatê hwd.

b) *Edebiyata Tekyayê (Dînî-Tesewif)*

Tewhîd, Munacat/Lavij, Neet/Pesnê pêxember, Hîcrename, Hîlye/Taybetmendiyên, pêxember, Mîraciye, Mehdername/Şefaetname, Mehşername, Cengname/Xezewatname, Meqtel (Li ser kuştina kesayetekî), Pesinname/Mehdiye, Menqîbe, Mewlûd/Jidayikbûn, Pendname/Şîretname, Newroziye

Di navbera herdu dabeşkirinên jor de ji hêla hûrguliyên ve cudahî hene. Dabeşkirina Perteve li gorî ya pirtûka dersa dibistana navîn hûrgulîtir e. Dabeşkirina di vê pirtûkê de ku ji hêla me ve bê kirin, di encama danehevên me de zelal bû. Him li gorî armanca lêkolîna me û him jî li gorî agahiyên ku ji meydanê ghiştin me ev dabeşkirin pêk hat. Di lêkolîna me de em zêdetir li ser berhemên ku ji bo zarokan bibin materyalên perwerdeyê rawestiyên. Li ser vî bingehî piranî çîrok, mamik-tiştanok, zûgotinok, lorî, listik, payîzok, gotinên pêşyan, biwêj û hwd. hatin tomarkirin. Cureyên wêjeya devkî yê sereke stran-klam, çîrok, gotinên pêşyan, biwêj, tiştanok-mamik, zûgotinok, lorî û cureyên din hene. Di vê pirtûkê de di çarçoveya wêjeya zarokan de berhemên ku hatine tomarkirin dê bi mînakên bînan ravekirin.

1) **Çîrok**

Ji bo bikaranîna navê 'çîrok'ê emê nêrînên xwe yê ji meydanê li vir parve bikin, lê beriya vê yekê, hin fikr û ramanên nivîskar û lêkolînerên kurd ên derbarê bikaranîna navê 'çîrok'ê de ku ji hêla Perteve⁸⁸ ve hatine muqayesekirin divê em jî li vê derê parve bikin. "Di nav lîteratura kurdî de li ser navê 'çîrok'ê hin nîqaş û fikrên cuda hene. Hin nîqaşên li ser bikaranîna navê çîrokê

88 Perteve 2008: 88-89

wiha ne: Firat Cewherî dibêje: Tê wê manê ku ez niha, di dema îro de, ji bo vî şeweyê hunerê gotina 'çîrok' an jî mîna kurmancên jêr dibêjin 'kurteçîrok' dipejirînim û loma min ev nav bi kar aniyê. Di kovar û rojnameyên mîna Hawar (1932-1943), Ronahî (1942-1945), Roja Nû (1943-1946), Hêviya Welêt (1963-1965), Çiya (1965-1970), Hêvî (1983-1992) û gelek kovarên kevin û nû de navê 'çîrokê' hatiye bikaranîn. Heta di kovara Rojî Kurd (1913) de çîroka Fûad Temo ku heta niha mîna çîroka kurdî ya pêşî dihat qebûl kirin, di bin sernava 'çîrok' de hatibû weşandin. Herçî kurdên Sovyeta berê ne, wan ji 'çîrokê' wêdetir, gotina 'serhatî' bi kar anîne. Gotina serhatî, çîrok, kurteçîrok, serpêhatî, serbûrî her maneya 'story' an jî 'short story' a îngilîzî dide ku tê maneya çîrokê.

Cewherî wiha berdewam dike: Lê ev jî rastiyeke e ku gotina 'çîrok' ji aliyê gelek kesan mîna 'masal'a tirkî, an jî 'saga'ya swêdî tê fêhm kirin. Li gelek deverên Kurdistanê kurd ji 'masal'ê re jî dibêjin 'çîrok'. Lê, li hin deveran jî gotina 'çîrçîrok' heye ko ev gotin di kovara Hawarê de jî hatiye bikaranîn. Herçiqas 'çîrok' û 'çîrçîrok' li hin deveran werin eynî maneyê, an jî mirov tu ferqê nexwe navbera van herdu terman, lê di jiyana rastî de ev bi awayekî zelal ji hev vediqetin. Di jiyana rojane de, di danûstandinên civakî de gotina 'çîrok' di zimanê gel de pir tê bikaranîn. Gava yek ji yekî re behsa jiyana xwe an jî behsa jiyana hinin din bike û yê ku jê re tê behskirin hê jî bipirse, yê ku behs dike dibêje 'çîroka wan dûr û dirêj e', an jî 'ev çîrok dirêj e', an jî 'ev çîrokeke dûdirêj e'.

Di vê mijarê de Rohat Alakom dibêje: Di nav folklorê Kurdî ya devkî de dewlemendîyeke herî mezin bêguman çîrok in. Çîrok beşeke folklorê ye, nivîskarên wan ne kivş in, gel bi xwe ev berhem afirandine. Carcar di weşanên periyodîk de, çîrok li şûna serpêhatîyan (kurteçîrok) jî tê bikaranîn, lê belê ev yek ne rast e, ji ber ku nivîskarên serpêhatîyan kivş e, serpêhatî berhemên nûjen in, bi tehr û naveroka xwe ve ji çîrokan gelek cuda dibin. Ev yeka di warê navkirinê de tevlihevîke mezin peyda dike. Carcar ji van herdu berhemên re jî çîrok tê gotin.

Li gorî Zeynelabîdîn Zinar: Di rastiyeke de berhemên gelêrî yên wekî 'çîrok' û 'çîvanok' ji hevdu zêde bûne. Lê di navbera wan de ev ferq heye; di bingeha çîrokê de hikayekî rasteqîn heye û ev di nav gel de hingî hatiye vegotin wekî şiklî hin guhertin çêbûye. Bo nimûne di hin çîrokan de em rastî navên padîşah, qral û sultanên tînan. Ji van nava kêm zêde em texmîn dikin ev çîrok di kîjan zemanî de derbasbûye... lê di çîvanokan de bûyereke rasteqînî nîn e. Fantazî û pêşnûmayên hene ku ne dîyar e ji aliyê kî ve hatiye afirandin. Lê hin herêmên Kurdistanê bo çîvanok, 'çîrvanok, çîrîçîrok, xeberoşk' jî tê gotin.

Di pêvajoya lêkolîna me de, di nava gel de li herêman giştî ji çîrokan re "çîrok-çîronek-çîrnok-hîkyat, xebrîşok, dilok, sonik, sanik, estanika(bi Kirmanckî)"

tê gotin. Li jor jî diyar e ku, ji bo masalê bikaranîna peyva ‘çîrok’ di cih de ye. Em ê jî wekî nivîskar û lêkolînerên kurd, di dewsa masalê de, peyva ‘çîrok’ bi kar bînin. Di nava civaka kurd de peyva “fabl” nayê bikaranîn. Çîrokên ku em ê binirxînin, piraniya wan cureyê fabl in. Em ê li dewsa ‘fabl’ jî ‘çîrok’ê bikar bînin. Di çîrokbêjiya kurdî de, piranî çîrok wiha dest pê dikin:

*“Hebû carek ji caran xêr û xweşî bibarin hazir û guhdaran,
Bi tevî derî û cîranan,
Bi tevî pepûk û xizanan,
Bi tevî rêwî û koçberan,
Şenglo birev bivirê,
Menglo birev tevirê,
Haza maza golik çûne serê saza
Keledoş xweş e li ser pîvaza.”*

Ev rewş ji aliyê çîrokbêj ve ji bo ku him bi xwe motîve bibe û ku dest bi vegotina çîrokê bike û him jî bala guhdar û temaşevanan bikêşîne gotinên bi vî rengî tên gotin.

Di civaka kurd de stran, kilam û çîrok herî zêde êvaran dihatin gotin, li nava rojê û di dema kar û baran de an jî bûyer û çalakiyên din de ji bilî kilaman dîlok, lawik û cureyên wêjeya devkî yên din jî dihatin gotin. Li gorî domdariya stran û çîrokan carinan her roj li ser hev li malekê her kes (jin, mêr, ciwan û zarok) dicivîya û carinan jî du û sê rojan carekê dicivîya û civat digêrandin. Cihên ku civat lê dihatê gerandin yan maleke mezinan bû an jî maleke hevpar bû. Ev rêbaz zêdetir ji bo dengbêjiyê lê ye, lê çîrokbêjî jî di nav de ye. Civata ji bo çîrokbêjan li gorî civata dengbêjan biçûktir e. Ji hêla kesên vebêj ve dîwan dihat çêkirin û bi vexwarina çay û qehweyan heta derengiya şevê ev çalakî didomiya. Li gorî mijaran hin çîrok yan jî destan hebûn ku çar şevan, şeş şevan û deh şevan didomiyan, hinek jî li gorî naverok û guhdaran heta sibe-hê didomiyan. Ev çalakî di heman demê de çalakiyên civakîbûyî bûn, her wiha bi vî şêweyê gelek kes dicivîyan, li ser agahî û pirsgrêkên jiyana rojane û civakî diaxivîn, bi hev re ji pirsgrêkan re çareserî diditin û biryar bi hev re didan. Ev rewş carinan di navbera vegotina çîrok û stranan de û carinan jî bi civînên taybet dibû, lê piranî di dîwana dengbêj û çîrokbêjan de pêk dihat. Ev çalakî di heman demê de nîşaneyê *jiyana komunal*⁸⁹ in.

89 Jiyana komunal, jiyaneke hevpar e. Bêyî hêzeke dewletî, li hember hîyerarşiyê, hakîmîyetê û kedxwariyê radiweste, bi hêmanên hevpar, azad û demokratîk, di bingeha piştevaniyê de civata dildarî ye. Ji vî tarza civakî rêxistinbûyî re jiyana komunal tê gotin. (Bnr. li Ocalan 2014)

Şekil 8. Di dema çîrokgotinê de zarok guh didin çîrokbêjî, gundê Ewçî, Îdir, Tîrmeh 2014

Rewşa çîrokgotina li Bakûrê Kurdistanê ji ber pêşketinên teknolojiyê, bandora modernîteyê û amûrên ragihandinê ne mîna heyamên berê ye. Herêmên ku me li wan xebat meşand, derket holê ku him ji ber van sedeman û him jî ji ber bişavtinê⁹⁰, xetera nemanê li ser çanda devkî heye.

Li her herêmê kesên wekî dengbêj-çîrokbêj tînan nasîn hene. Ev kes di civakê de zêdetir tînan nasîn û ji hêla vegotinê ve xwe pêşve dibin û xwe nûjen digirin. Di lêkolîna me de kesên ku em bi wan re axivîn, ji sedî heftê ta heştê (%70-80) him gotin û vegotina stran, kilam û çîrokan dîtine û him jî zanînan gelek tiştan derbarê wê de bibêjin. Hinek ji wan jî behsa berê dikin, çawabûyînan û çimabûyîna vegotina zargotinê rave dikin. Ev rewş hingî temen biçûk dibe diguhere, kesên temenê wan di navbera 40 û 60 salî de baş dizanin, yênan temenê wan di navbera 20 û 40 salî de kêman dizanin û yênan temenê wan di navbera 10 û 20 salî de pir kêman dizanin an jî qet nizanin.

⁹⁰ Bişavtina bi zimanê tirkî.

Şekil 9 Dayika bi navê Hakîme çîrokê dibêje, gundê Seidbeg, Giyadîn, Agîrî, Tîrmeh 2014

Di çîrokên him kirmanckî, him kurmancî û him jî di suryanî de çîrokên ku ji bo zarokan dihatin gotin ji hêla mijaran ve pir dişibin hev. Li Bakûrê Kurdistanê lehengê çîrokên kurdî yên ji bo zarokan “rovî” ye. Her wiha me bi dehan çîrokên rovî yên cur bi cur tomar kirin. Ev rewş di zimanê suryanî de jî heye. Jixwe em wek “çîrokên zarokan” wan bi nav dikin lê di heman demê de mezin jî li van çîrokan guhdarî dikin. Bi herdu zaravayên kurdî, kurmancî û kirmanckî du çîrok li jêr wekî mînak hatine nîşandan. Di van her du çîrokan de rovî û taybetiyên rovî tînin vegotin.

Di wêjeya devkî ya kurdan de, gelek çîrok li her herêmê bi varyantekê tînin gotin. Her wekî çîroka bi navê “Şengê û Pengê-Amed”, “Şengilo Mengilo-Serhed” “Zeng û Beng-Behdînan” mijar bi heman awayî ne, di vegotinê de hin cudahi hene:

*Şengê û Pengê-Amed
 “Şenga min Penga min
 Diya we çûye zozana
 Xwariye pelê qizwana
 Şîr ketiye guhana
 Zû kin, lez kin werin dana.”*

Şengilo Mengilo-Serhed

"Sengilo, Mengilo, Qalîçengilo,
Ez çûme zozana,
Qîrşik kete ber dirana,
Şîr kete gîhana,
Dayka we hate dena
Derî vekin."

Zeng û Beng-Behdînan

"Dayê zenga min benga min
Dayik çûbû zozanan
Giya xwaribû didanan
Şîr hatiye guhanan
Deriyê li dayika xwe vekin
Dayik hatiye danan."

Çîroka Rouî û Pîrê⁹¹

Hebû tunebû rehmêt li dê û bavê me amade hazir û guhdaran. Carekê; pîrikek hebû, bizina xwe didot û şîrê xwe danî datanî kulekê. Rouî; her roj diçû şîrê pîrê vedixwar. Çend caran ew rewş wisa dubare bû. Pîrê pir hêrs bûbû, dest avêt dasê û nobedariya şîrê xwe girt. Derengiyê şevê nihêrî derî vebû, roviyek di derî de hat hundir û hêdî hêdî ber bi kulekê ve çû. Rouî; hewl da ku şîrê pîrê dîsa vexwe pîrê destûr neda ku şîrî vexwe û dasek li dûvê rouî xist û li navînê re kir qet. Rouî; çû li nav hevalên xwe, heval û hogirên wî, ji wî re digotin:

"Qoto, moto, dûpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Rouî şerm dikir û ji bo dûvikê wî dîsa wekî berê lê bike vegeyriya ba Pîrê.

Rouî: "Pîrê pîrê! dûvikê ap rouî bide da ku li nav heval û hogîran, ji min re nebêjin Qoto, moto, dûpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Pîrê: "Here ji min re şîrê min li ba bizinê bîne." Rouî, çû ba bizinê.

Rouî: "Bizinê bizinê!

Bizin şîr bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dûvikê ap rouî bide, da ku dema ap rouî biçe nav heval û hogîran, nebêjin; Qoto, moto, dûpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Bizin: "Here daristanê ji min re çîlo bîne." Rouî, çû daristanê.

Rouî: "Daristanê daristanê!

Çîlo bide, çîlo bidim bizinê,

Bizin şîr bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dûvikê ap rouî bide, da ku dema ap rouî biçe nav heval û hogîran, nebêjin;

91 Bêdlîs-Qesrîk, Hêrvê, Nurullah Demîr-Zelîxa Demîr 2014

Qoto, moto, dūpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Daristan: "Here li cem hesinkar (hedad) dasekê ji min re bîne." Rouî, çû ba hesinkar.

Rouî: "Hesinkaro hesinkaro!

Hesinkar dasê bide, dasê bidim daristanê.

Daristan çilo bide, çiloyî bidim bizinê.

Bizin şîr bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dūvikê ap rouî bide, da ku dema ap rouî biçe nav heval û hogîran, nebêjin;

Qoto, moto, dūpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Hesinkar: "Here ji min re hêkê bîne." Rouî, çû ba mirîşkê.

Rouî: "Mirîşkê mirîşkê!

Hêkê bide, hêkê bidim hesinkarî.

Hesinkar dasê bide, dasê bidim daristanê.

Daristan çilo bide, çiloyî bidim bizinê.

Bizin şîrî bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dūvikê ap rouî bide, da ku dema ap rouî biçe nav heval û hogîran, bila nebêjin; Qoto, moto, dūpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Mirîşk: "Here zeyiyê ji min re genimî bîne." Rouî, çû zeyiyê.

Rouî: "Zeyiyê zeyiyê!

Genimî bide, genimî bidim mirîşkê.

Mirîşk hêkê bide, hêkan bidim hesinkarî.

Hesinkar dasê bide, dasê bidim daristanê.

Daristan çilo bide, çiloyî bidim bizinê.

Bizin şîrî bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dūvikê ap rouî bide, da ku dema ap rouî biçe nav heval û hogîran, nebêjin; Qoto, moto, dūpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Zevî: "Here ba çêlekê ji min re ziblî bîne." Rouî, çû ba çêlekê.

Rouî: "Çêlekê çêlekê!

Zibil bide, ziblî bidim zeyiyê.

Zevî genim bide, genimî bidim mirîşkê.

Mirîşk hêkê bide, hêkê bidim hesinkarî.

Hesinkar dasê bide, dasê bidim daristanê.

Daristan çilo bide, çiloyî bidim bizinê.

Bizin şîr bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dūvikê ap rouî bide, da ku dema ap rouî biçe nav heval û hogîran, nebêjin; Qoto, moto, dūpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Çêlek: "Here kadînê ji min re kayê bîne." Rouî çû kadînê.

Rouî: Kadîn kadîn!

Kayê bide, kayê bidim çêlekê.

Çêlek zibil bide, ziblî bidim zewiyê.

Zewî genim bide, genimî bidim mirîşkê.

Mirîşkê hêkê bide, hêkê bidim hesinkarî.

Hesinkar dasê bide, dasê bidim daristanê.

Raristan çilo bide, çiloyî bidim bizinê.

Bizin şîrî bide, şîrî bidim pîrê.

Pîrê dûvikê ap rovî bide, da ku dema ap rovî biçe nav heval û hogîran, nebêjin; Qoto, moto, dûpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Kadîn: "Baran dibare banê min dilop dike."

Rovî, çû banê kadînê û lotikek li wir da yek li vir da hemû cihên xirabuyî rast kirin û çû ba kadînê. Kadînê giya da, giya bir ji çêlekê re. Çêlekê zibil da, zibil kişand zewiyê. Zewiyê genim da, genim bir da mirîşkê, mirîşkê hêk kir. hêk bir da hesinkarî, hesinkarî das da, das bir da daristanê. Daristanê çilo da, çilo bir da bizinê. Bizinê şîr da, şîr bir da pîrê. Pîrê dûvikê mamê rovî neqîşand qirqirok û pîrpirok pê ve kir, dûvikê wî li qopikî ve dirût û ji wî re got: "Here nav heval hogîrên xwe, bila êdî nebêjin, Qoto, moto, dûpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?"

Rovî; çû nav heval û hogîrên xwe, ji keyfa dûvê xwe yê neqîşandî lotik da xwe.

Hevalên Rovî: "Rovî!"

Rovî: "Heylibê?"

Hevalên Rovî: "Te ew dûvikê xweşik ji ku derê anî?"

Rovî: "Ez çûm li nav newela rewendan, li wir goleke avê hebû min dûvê xwe li nav xist, heta serê sibê û ez rabûm dûvê min wisa xemiliya."

Rovî xwest tola/heyfa xwe hilîne ji hevalên xwe.

Hevalên Rovî: "Em jî îşev biçin nav wê golê da ku dûvikên me jî wisa bixemilin."

Heval û hogîrê rovî; tev çûn newela rewendan û dûvikên xwe xistin li nav gola avê, heta serê sibê di nav avê de hiştin. Dema ku ew di nav avê de, ap rovî çû nav gundî, xwe nîşanî zarokan kir û ber bi newela rewendan ve çû. Zarokên gundî; tev li pêy rovî ketin û gihiştin ser gola avê, dema ku hevalên rovî zarokên gundî dîtin kirin ku birevin, lê nekarîn birevin û lotik li xwe dan dûvikên wan di navê re bû qet, nîvê duvikan jê bû û ma di nav wê ava qerisî de. Rouyian ji tirsan dûvikên xwe hiştin li nav golê, reviyane darê zorê canê xwe rizgar kirin. Heval û hogîrên, rovî tev çûn ba rovî.

Hevalên Rovî: "Kanî te gotibû wê dûvikên we jî wê wekî yê min bixemile? Dûvikên me ji binî qut bûn."

Rovî: "We henekê xwe bi min kir û min jî tola xwe hilanî. Heke we henekê xwe bi min nekiribûya, Minê jî nexwesta tola xwe ji we hilînim."

Cureyên wêjeya devkî di çanda kurdan de her tim hatine parastin. Bi rêya

vegotin û jiberkirinan gihîştine roja îro. Di vê lêkolîna me de, çîroka bi navê “Pîrê û Rovî” wekî çîroka bi navê “Şengê û Pengê” li tevahî Kurdistanê tê zanîn û hê jî tê gotin, hate tomarkirin. Di lêkolînên beriya niha de, wekî gelek çîrokan, çîroka bi navê “Pîrê û Rovî”⁹² hatiye tomarkirin. Ev çîrok bêhtirî heftê sal

92 *Pîrê û Rûvî:*

Pîrek şîrê xwe berev dike, dike bin beroşê. Rûvî herro tê şîrê wê dixwe. Pîrê rojekê xwe ditelîne. Rûvî tê şîr dixwe, pîrê poça rûvî digire jê dike, rûvî kulekêra direve diçe. Rûvî diçe cem hevalê xwe, ew jî dibêjin: - Hutoz, mitoz, Poçik ser poz. Ew şerm dike, tê cem pîrikê, dibê: - Pîrê, dêla min bide min, Ez herim bigîjîme hevalê xwe. Ew jî dibê: -Here şîrê min bîne. Rûvî diçe cem bizinê, dibê: - Bizin, Şîr bide pîrê, Bira dêla min bide, Herim cem hevalê xwe. Ew jî dibê: - De here bêje darê, Bira dar çîlo bide, Ez çîlo bixum, Ezê şîr bidime te, Bibî herî, bidî pîrê, Pîrê dêla te bide, Herî bigîjî hevalê xwe. Rûvî diçe cem darê, dibêje: -Darê, Çîlo bide,

Ez çîlo bibim bidime bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibim bidime pîrê, Pîrê dêla min bide, Herim cem hevalê xwe. Dar jî dibêje: -Here avê bîne, Berî ser min de, Ezê çîlo bidim, Bizin bê bixwe, Bizin şîr bide, Şîr bibe bide pîrê, Pîrê dêla te bide, Herî bigîjî hevalê xwe. Rûvî diçe cem avê, dibêje: -Avê, were ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bidime bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibim bidime pîrê, Pîrê dêla min bide, Herim cem hevalê xwe.

Av jî dibê:

-Here keçîka bîne, Ser min bira şayî kin, Ezê herim ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bide bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bide pîrê, Pîrê dêla te bide, Here, bigîje hevalê xwe. Rûvî diçe cem keçîka, dibê:

-Keçîkno, Dibê, werine ser avê, Şayî bikin, Bira av here ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bidime bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibim bidime pîrê, Pîrê dêla min bide, Herim cem hevalê xwe. Ew jî dibêjin: -Here sola bîne, Em herin ser avê şayîkin, Av here ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bide bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibe bide pîrê, Pîrê dêla te bide, Here, bigîje hevalê xwe. Rûvî îja diçe cem soldurî, dibê: - Soldurî, Sola bidirû, Tême piyê keçîka, Keçîk ser avê şayî kin, Av here ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bidime bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibim bidime pîrê, Pîrê dêla min bide, Herim bigîjim hevalê xwe. Ew jî dibê: - Here, hêka bîne.

Rûvî diçe cem mirîşka, dibê: -Mirîşk, Hêkê bide min, Hêkê bidim soldurî, Soldurî sola bide, Tême piyê keçîka, Keçîk ser avê şayî kin, Av here ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bidime bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibim bidime pîrê, Pîrê dêla min bide, Herim bigîjim hevalê xwe. Ew jî dibê: -De here mera qût bîne. Rûvî diçe cem xayê bêderê, dibê: -Ka hine garis bide min, Ez bidim mirîşka, Mirîşk hêka bidin, Hêka bidim soldurî Soldurî sola bide, Tême piyê keçîka, Keçîk ser avê şayî kin, Av here ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bidime bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bibim bidime pîrê, Pîrê dêla min bide, Herim bigîjim hevalê xwe.

Ew jî dibê:

- De were alî min bêderê rast ke, Ez garis bidime te, Garis bide mirîşka, Mirîşkê hêka bide, Hêka bidî soldurî, Soldurî sola bide, Bikî piyê keçîka, Keçîk ser avê şayî kin, Av here ser darê, Dar çîlo bide, Çîlo bidî bizinê, Bizin şîr bide, Şîr bide pîrê, Pîrê dêla te bide, Herî bigîjî hevalê xwe. Rûvî dikeve nava bêderê, rast dike. Ew jî pêşa rûvî tije garis dike. Rûvî garis tîne tê, Davêje ber mirîşka, Mirîşk garis dixun. Her yekê hêkekê tîne, didêda, Hêka hildide diçe cem soldurî, îja soldurî sola didirû, Sola didirû, dide rûvî, Rûvî dibe, dike piyê keçîka, Keçîk diçin ser avê şayî dikin, Av diçe ser darê, Dar çîlo dide, Bizin tê dixwe, Bizin şîr dide, Şîr dibe, dide pîrê, Pîrê dêla wî tije zengîl, xirxirk, bişkoşk dike, Pîrê dêla rûvî didê, Rûvî diçe nava hevalê xwe.

Heval dibêjin: -Hela evî rûvî, berê me digo: Hutoz,mitoz, Poçik ser poz, niha jî dêla xwe tijî zengîl, xirxirk kirine,- dibêjine wî rûvîyî, dibên: - Te ew ku anye? Dibê:- Hûn herin hetanî sibê dêla xwe tene nava avê, îja dêla weyê zengîl-xirxirk bigire. Rûvî radibin, diçin, Dêla xwe dikine nava avê, Heta sibê. Bûz dora wan digire, Diha nikarin jê derên. Ewana dikişînin, jêla nayên. Ew jî dibêjin:- Naka dêla me xirxirk girtine, jêla

berê ji aliyê lêkolîner û folklornasê kurd Heciyê Cindî ve hatiye tomarkirin. Piştî tomarkirina beriya bi heftê salî, di encama lêkolîna me de xuya dike ku, çanda devkî a kurdî, ji aliyê kurdan ve li hember zordarî û qedexeyan hê jî tê parastin. Di navbera her du nimûneyên çîroka bi navê “Pîrê û Rovî” de guhertineke mezin tine ye.

Dîsgotina çîroka Çûk û Pîrê -1940	Dîsgotina çîroka Çûk û Pîrê -2014
<p><i>...Rûvî garis tîne tê, Davêje ber mirîşkê, Mirîşkê garis dixun. Her yekê hêkekê tîne, didêda, Hêka hildide diçe cem soldurî, îja soldurî sola didirû, Sola didirû, dide rûvî, Rûvî dibe, dike piyê keçîka, Keçîk diçin ser avê şayî dikin, Au diçe ser darê, Dar çîlo dide, Bizin tê dixwe, Bizin şîr dide, Şîr dibe, dide pîrê, Pîrê dêla wî tije zengilXirxirk, bişkoşk dike, Pîrê dêla rûvî didê, Rûvî diçe nava hevalê xwe.</i></p> <p><i>Heval dibêjin: -Hela evî rûvî, berê me dîgo: Hutoz,mitoz, Poçik ser poz, niha jî dêla xwe tijî zengil, xirxirk kirine,- dibêjine wî rûvîyî, dibên...</i></p> <p><i>Ji ber zarê Kurdên Souyetê hatiye girtin.</i></p>	<p><i>....Rovî, çû banê kadînê û lotikek li wir da yek li vir da hemû cihên xirabuyî rast kir û çû li ba kadînê.</i></p> <p><i>Kadînê giya da, giya bir ji çêlekê re. Çêlekê zibil da, zibil kişand zeviyê. Zeviyê genim da, genim bir da mirîşkê, mirîşkê hêk kir. hêk bir da hesinkarî, hesinkarî das da, das bir da daristanê. Daristanê çîlo da, çîlo bir da bizinê. Bizinê şîr da, şîr bir da pîrê. Pîrê dûvika mamê rovî neqîşand qirqirok û pirpirok pê ve kir, dûvikê wî li qopikê ve dirût û ji wî re re got “here li nav heval hogîran xwe, bila êdî nebêjin Qoto, moto, dûvpîloto! Ji ku hatî û ku ve diçî?... ”</i></p> <p><i>Ji Herêma Serhedê hatiye tomarkirin.</i></p>

Wa pêro to rê bo⁹³

Vat ke verg bi heş û bi lû ya

Jûbînî dir benê bira.

Pîya vecênê nêçîra.

Ey leşê heşî gîrs o bira.

Birayna verêna birayên bena.

Hîrê tenê qoçin dêm danê hewa.

navên. Zam tene ser avê, wexta golê dinhêrin tijî rûvîne, dibêjin: -Werin em herin sa bînin. îja diçin sa tînin. Wexta rûvî dinhêrin se hatine wana, rûvî jêla direvin, poçîka wan diqete, diçine cem hevalê xwe. Hevalê wan dibê:

- Hêja hutoz, mitoz, Poçik ser poz. Ji ber orijînalê pirtûka H.Cindî hatiye girtin. (Bnr. li Cindî 2011)

93 Dêrsim, Ovacix, Reşo Memed 2014

Tejî lûyî rê şinê ra.
 Luyê xo xo ra vana:
 “Ez nika se bikera
 Ke nê leşan pare kerî ro ma.
 Heş zehf weno,
 Verg herbeherb weno.
 Mi rê teba nêmaneno.”
 Lûye vana:
 “Bira heş, bê ma nê leşan
 Pare kerê xo rê sey biran.
 Her kes angorê xo boro,
 Kes mafê kesî nêwero.”
 Heş qareno ama xo wa nêveceno.
 Vano: “Waya wakile, pare ke.”
 Vana: “Birayê vergî zaf zamatî kerda,
 Wa o pare kero ro ma.”
 Verg doçê xo keno berz ro hewa.
 Perseno vano; “Pare kerî?”
 Heş vano: “De haydê pare ke bira.”
 Vano: “No leşo yew mi rê,
 No leşo yew waya wakile rê,
 No leşo yew zî to rê.
 Ma biray' jûbînan ê xo bi xo.
 Xo rê boro her kes angorê xo.”
 Heş qareno ser de oreno,
 Pencey' xo goşê vergî de dano piro.
 Verg yew hewî de bêgan şino.
 Geyreno ro luye ser vano:
 “Pare ke waya wakile ney leşî ro ma.”
 Pêtkê luye recefênê vana:
 “Bira heş, e çî pare kera.
 Ti biray' ma yo pîlê.
 No leşo yew aray' to ya şodirî,
 No leşo yew perojîya to,
 No leşo yew şamîya to ya.”
 Vano: “Wayê, no edalet kota ama to vîr a?”
 Vana: “Doçê biray' ma ra.
 Biray' ma pare kerd heqanî ser,

*Ti hêrs biyî.
 Birayê ma mend bêgan.
 Ge ez zî vacî didi to rê, mi rê yew a,
 Ez zî bêgan bena
 Wa pêro to rê bo, pare çinya.”*

Zarok ji du û sê saliyên xwe pê ve êdî dikare guhdariya çîrokan bike. Her çend tam tenegehîjin jî zarokên dû sê salî ji çîrokan hez dikin. Di rastiye de ne tenê çîrok her wiha tevahî berhemên folklorîk xwedî çar fonksiyonan in; fonksiyona xweşwext derbaskirinê, şahî û yariyê; fonksiyona piştgirîdayîn û xurtkirina nîrx û avahiyên civakî û adetan; fonksiyona perwerdeyê û veguhêztina bo nîfşekî din; fonksiyona xwe jê rizgarkirin û deşarja ji zor û zexta nîrxên civakî.⁹⁴ Li ser vê mijarê nêrînên Alakom wiha ne: “Çîrokên Kurdî gelek hînkariyê û şîretkar in. Di van çîrokan de li dijî bêgavî, neçarî, tunebûn û xizanîyê, çawa em dibînin îmkaniyê û mecalên nedîtî, nebîhistî ji aliyê mîrxasên çîrokî de tên afirandin, di nav van berhemên de ew şerê pakî nepakî, qencî-xirabîyê, xweşî-nexweşîyê her diçe tûj dibe, her çiqas dilsar û rûsar be jî, dawîya beşek van çîrokan carcar bi mirin-kuştinê vediqede. Ewşer-dew,teqereq, serpêhatî, bûyer û qewmandinên mezin yê ku di çîrokên Kurdî de tên pêşkêş kirin, ji alîkî de jî wek neynikekê, janên civatê, serêşîyên civatê û rewşa civatê nîşan didin, peywendî û hevgerîdanên mirovî radixin berçavan. Di çîrokên Kurdî de gelek erf-edet, rêvaçûn, karakter, nêrîn û dîtinên li serjîyîne hene. Civatê bi rêke hunerî, artistîk, bi alîkarîya zimanê çîrokan ve daxwazî, hêvî û xewnerojên xwe yê sedsale ji nûh ve civatê re pêşkêş kirîye. Civatê bi dirêjahîya salan, bi hezaran çîrok afirandîye, angorî sal-zemanan hewcedarîyên me yê hunerî bi cîh anîye, em têr kirine. Hunera çîrokbêjîya Kurdî di jîyîna rastîn de nîn be jî, qet nebe ji me re cîhaneke çîrokî wek xelat hiştîye, pêşkêş kirîye. Dema em naveroka çîrokbêjîya Kurdî raçav dikin, em dibînin ku gelek babet û motîfên ji hev cuda di nav van berhemên de cîh girtine. Ev dewlemendîya motîfan nîşanî me dide ku, civat ji her aliyê xwe de bûye babeta çîrokan. Bi kurtî mirov nikare peyvên çîrok û civatê ji hev cuda bike, biqetîne.”⁹⁵

Li jor jî hatiye ravekirin ku di wêjeya devkî de ji bo civaka kurd şîret û nesîhet derdikevin pêş. Lê em ê li ser hêla wan a dersgirtinê rawestin. Li ser vî binge-hî çîrokên ji bo zarokan tên gotin bi roleke girîng radibin. Ev rewş di hemû cureyên wêjeya devkî de heye, bêhtir di çîrok û serpêhatî û stranên de heye. Di çîrokên kurdî de mijar bi piranî çavkaniyên xwe ji bûyerên civakî yê rastî hildigirin. Di hemû platformên vegotinê de ev mijarên civakî tên nîrxandin.

94 Pertev 2008.

95 Alakom 1994: 8.

Her wiha di warê perwerdeya zarokan de çîrok û cureyên wêjeya devkî yê din xwedî cihekî girîng in. Li gorî lêkolînên zanistî⁹⁶ vegotina çîrokan ji hêla civakîbûyîna zarokan ve bandoreke erênî li zarokan dikin. Zarok bi alîkariya çîrokan têkiliya di navbera “xwe” û “kesê/a din” de pêşketin bi dest dixê. Çîrok di veguhêziya çandî de, wekî cureyên wêjeya devkî xwedî roleke girîng e.

2) Gotinên Pêşyan

Gotinên pêşyan bi giştî li her herêmê bi heman awayî nayên gotin. Guherandineke biçûk di navbera herêman de çê dibe, ji hêla wateyê ve guherandin çênabe. Di jiyana civakî de û ya rojane de û di navbera axaftinên civatan de tên bikaranîn. Gotinên pêşyan pîranî ji aliyê mezinan ve di civatan de tên bikaranîn. Her wekî cureyên wêjeya devkî yê kurdan, pîranî li ser nesîhet û dershilgirtinê teşe digirin. Çend mînakên gotinên pêşyan wiha ne:

- *Mirouên xirab emel nakin, miriyê goran serên xwe ranakin. (Behdînan)*
- *Saxo bi rê da, kelbo bi zerê da. (Behdînan)*
- *Helalzade xêr dibîne, heramzade jî ya xwe ji Xwedê dibîne. (Behdînan)*
- *Diza ji diza dizî, erd û esman lerizî. (Behdînan)*
- *Şêr şêr e, çî jin e, çî mêr e. (Serhed)*
- *Bila mirou çêleka mehane be, nebe gayê salane. (Serhed)*
- *Gundê bê rez, konê bê pez, yê ku dibên ez û ez kêr nayên. (Botan)*
- *Ya hinekan lê hatine ya hinekan jê hatine. (Botan)*
- *Kevirê havînê, bauêje kadînê, wê lazim bibe çile û kanûnê (Botan)*
- *Goştê rouî ye, ne helal e ne heram e. (Botan)*
- *Rouiyê gerayî çêtir e ji şêrê razayî. (Botan)*

3) Biwêj

Biwêj di nava cureyên wêjeya devkî de bi hêleke cihêreng tên zanîn. Biwêj ji ber bikaranîna di jiyana rojane de, ji beşek vegotin û bikaranîna çandî ye. Di jiyana civakî ya kurdan de bikaranîna biwêjan li gorî cureyên wêjeya devkî yê din, him zêde ye û him jî hêsantir e. Bikaranîna biwêjan a di zimên de dewlemendiya çandî derdixê pêş. Li gorî lêkolînan⁹⁷ biwêj, cudahiyên di navbera civakan de derdixin holê, ji ber vê rewşê dikeve nava lêkolînên qadên zanistî yê zimanasî, gelêrî û civaknasî. Li ser vî bingeşî zarokên ku hîni biwêjan dibin û di encamê de ji dewlemendiya zimanê dayikê haydar dibin, bi çand û neteweya xwe ve girêdayî dimîne, hişmendiya wan di hewîne. Biwêj li her herêmên Kurdistanê di jiyana rojane de tên bikaranîn. Hin biwêjên li Bakurê Kurdistanê wiha ne:

96 Şahin 2011.

97 Biwêj, hêza vegotina civakê diyar dike. (Bnr. li Mert 2009).

Li herêma Botan û Behdînan⁹⁸

- *Ser guhê xwe re avêt*
- *Guhê piştê daye*
- *Agir ket bin lingî*
- *Ava serê wî dikele*
- *Ma tu hatî agir*
- *Dibêje lê napêje*
- *Heyla min gurçikên te xwarî*
- *Mîza wî/wa/wê ne zelal e*
- *Birîna wî/wê weke birîna kêçê ye*

Herêma Serhedê⁹⁹

- *Xwezî dilê bexçe bûya min li ber te pel pel vekira*
- *Dibêjin pişikê guyê te derman e, pişikê çuye guyê xwe veşartiyê*
- *Erê dinyayê*
- *Kerê sist, tirê şidyayî dike*
- *Kes nabêje dewê min tirs e*
- *Kuştina mêran nerme nerm, xwestina jinan germe germ*
- *Divê qey şextê lê daye*
- *Poz pê nake*
- *Marê bê zirar*
- *Pişîka li ber tendûrê (tenûrê)*
- *Nêçîra min tê, guyê tajiya min tê*
- *Zendê xwe bada*
- *Hestiyên me dixwe, li ber derê xelqê diwete*
- *Malê axê diçe, canê şivên diçe*
- *Yan hero yan mero*
- *Mirin çêtir e, ji kalbûn û pîrbûnê*
- *Çar gurçikî ye*
- *Kenê miriyan pê tê*
- *Qûn bû, qûn jî çû*
- *Pozê wî naşewite*

4) Zûgotinok

98 Şukru Acer, Colemêrg-Çel-gundê Aşûtê, 2014
Abdulkerim Pusat, Cizîr navend, 2014

99 Faruk Birgul, Agirî, Giyadin, Zeynel 2014
Siracettin, Mûş, Sêgîr 2014

Zûgotinok, di nava gel de bi navê bilezok, bêhnok, zûgotin, lihevanînok, lezgotin û lezvate tîn binavkirin. Li herêma Botan û Behdînanê li gorî vebêjan bi navên “metelok” “çîvanok” jî tîn binavkirin. Di nava gel de ji bo kêfxweşiyê bi rêbaza pêşbirkan tîn bikaranîn. Di bikaranîna zûgotinokan de rêgezên vegetinê yên wekî dîwanê tine ne, li her derê û li her wextî tîn gotin. Zûgotinok li gorî erdnîgarî, avhewa û bûyerên civakî teşe digirin. Piranî di destpêka çîrokan de cih digirin û bi rîtmê tîn gotin. Zûgotinok fikr û ramanên derbarê bûyerên civakî, avhewa û xwezayê de, bi peyvên balkêş, bi wate û bê wate, bi awayê şîrî û rîtmîk, bi armanca zûgotinê, kenandinê, pêveçûnê û pêşbirkan derdikevin holê. Di lêkolîna me de jî derket holê ku cureyên zûgotinokan hene. Cureyên zûgotinokan wiha ne:

- 1) *Cureyên di destpêka çîrokan de tîn gotin,*
- 2) *Yên ji bo pêşbirkan tîn gotin û*
- 3) *Yên lîstikan.*

Cureyê ku herî zêde em ê li ser rawestînin ê lîstikan e. Em dikarin cureyê lîstikan wekî destpêka wêjeya devkî ya zarokan a Kuridstanê binirxînin. Di dewlemendiyê çanda devkî ya kurdan de zarokên kurd jî para xwe hilgirtine û wêjeya xwe ya devkî afirandine. Zarokên kurd çawa wêjeya devkî afirandine em ê bi mînakên zûgotinokan ravebikin.

Çend mînakên zûgotinokan wiha ne:

Herêma Serhedê¹⁰⁰

- *Hûrik mûrik bi rê de
Nava gula gihê de,
Min pehîna xwe lê da,
Ketibûm xêra Xwedê de*
- *Derê malê çûçkirî,
Nan û penêr qûçkirî,
Çêleka sor hat eçkirî,
Dayika wî jî hat paçkirî*
- *Ha killê ha meşkê
Qorika kevanî bişkê
Neda kurê min
Rûnê meşke*

100 Îsa akkuş, Şerefînaz Çiçek, Guzel Babacan, Sevgül Akkuş, Sadrettîn Karabaliq, Kezîban Akkuş
Bêdlîs-Elcewaz-Wêrangaz-2014

- *Digo sefo lawo ker kanê,
Kurê kerê ker kanê,
Kerê birine dîwanê,
Ker dane xeberdanê,
Kêra karanî di cêbê de,
Ker serjêkir di xewê de*

Herêma Behdînan¹⁰¹

- *Sê sê serên zêrên zer
Kuro bîjo heramze
Here binê dinê
Bibînîn werê ve
Heke nebîn bîst û çar
Were serê min bidar*
- *Bêbê ye bêderê
Derê bêderê bûye xirîna qûnderê
Her kê bîne nezerê
Çavê wan birije kanîj derê
Ez selkek mû bûm
Yek dûvî
Yek gûvî
Ev dev çûye tû
Ev dest çûye mû
Ev ling çûye gû
Bavê mino,
Gopal simo,
Heft kun qûna gopalê bavê mino*

Herêma Botan¹⁰²

- *Konê me ma qîrê ve, qîr ma konê me ve
konê me ma qîrê ve, qîr ma konê me ve.*
- *Ez çûm mala melê; min dît livek sêva sor, wa li ser girgê milê jina melê.
Min; li ser girga milê xwe ve, dev avêt wê liva sêva sora ku li ser girga milê
jina melê.*
- *Sofyek; hat mala me, tacik wa li ser sêrî. Min got;*

¹⁰¹ Abdulkerim Alturk, Şirnex-Qilaban 2014

¹⁰² Silêmanê Sofî, Cizîr, Dêrgul, 2014

Mihemedê Gindar, Nafiye Kodak, Cizîr, Ernebat 2014

tacê tu çi tacî, tacê tu çi tacî, tacê tu çi tacî.

- *Çil çîk û di çîk û di çîlîvang; li wî milê avê,
Her çîl çîk û di çîk û di çîlîvang li vî milê avê bang kir wan
Çil çîk û di çîk û di çîlîvang wî milê avê got, hîn çend çîk û çîlîvangî?
Gotin; em çîl çîk û di çîk û di çîlîvangî.*

5) Tîştanok -Mamik

Ji tîştanokan re tîştanok, tîştonek, mamik, çîvanok, çîbenok (kirmanckî) tê gotin. Tîştanok di civatan de bi armanca pêşbirkan tîştanokan bîkaranîn. Teşegirtin û pêşketina tîştanokan bi avhewa, xweza û bûyerên civakî ve girêdayî ye. Tîştanok li gorî herêman diguherin, carinan wateya wan, carinan jî şeklê wan diguhere. Li gorî Karademîr,¹⁰³ bûyerên, hebûnên, kesên dîrokî, teqlîtên deng, rewşên awarte, pêvxistinên fantastîk ên şênber an jî razber, bi awayê rîtmîk û pîrsî tîştanokan gotin. Ji van cureyên wêjeyî yên anonîm re tîştanok tîştanok gotin. Tîştanok bi wiha “tîştêkî/ê min heye tîştanî, mamikê/a minî/e mamani” dest pê dikin. Piştî zûgotinokan cureya ku herî zêde zarok pê re elaqedar in, tîştanok in. Tîştanok di nav zarokan de bi armanca pêşbirkan tîştanokan bîkaranîn. Çend mînakên tîştanokan wiha ne:

Herêma Serhedê

- *Melejinê gotiye melejinê.
Rûpelek hatiye rûyê vê dinê
Tê xwarinê lê nayê niviskirinê
Ev çi ye?
(kelem)*
- *Tîştêkî min heye tîştanî
Nav mêzera kitanî
Ne pê heye ne panî
Her’oj diçe ser kanî
(cêr)*
- *Tîştêkî min heye
Ez li kevir dixim naşkê,
Ez li avê dixim dişkê
Çiye?
(kaxiz)*
- *Sêsed û şêst û şeş leylek,*

¹⁰³ Karademir 2008.

Nîvî reş û nîvî belek

Bi du ga û dozdeh çelek

Ev çiyê?

(Sesed û şest û şeş roj, ew hem şev e hem reş e, o hem jî roje spi ye û bi du ga her dû ê din. Dozdeh çêlek jî ew jî meh ne.)

- *Hilindir milindir kur ji bauê bilindtir.*

(ağîr û dû)

- *Sibehê bûk e, êvarê pepûke*

(stêrk)

- *Gayê kejo li hewa dajo*

(meşk)

- *Qulçikê tarî, berf lê barî*

(kulek)

Herêma Behdînan

- *Mamikê min ê mamanî*

Ez çûm dinyayekê kes lê ne

Min du beran xwar in hestî lê ne

Ez li hespekî sûwar bûm can lê ne

(Zarok di zikê dayika xwe de ji xeynî zarok kes nîn e, xwedê dide memikên dayika dimêje hestî lê nîn e, landikê sûwar dikin landikê can nîn e.)

- *Dareke li dinyayê*

Diwanzdeh ta jê diçin

Her tayekê hêlênkek ser e

Di her hêlênkekê sih lib hêkên tê de?

(sal)

- *Ez çûm êş*

Ecayîbek hat pêş

Heft serî keleş

(kêujal)

- *Ser gergile*

Bin gergile

Çavê zîq e simbêl bel e

(kêurûşk)

- *Dirêj e teng e*

Fireh e teng e

*Kurt e teng e
(tenge)*

- *Tiştêkê min heye germ û nerm e
Doxînê weke dê hêne ber me
Heke me nexwar gellek şerm e
(ûr û virk)*

Herêma Botan

- *Ez di tehtê de davêjim naşkê, ez davêjim avêde dişkê
(kaxez)*
- *Hilindiro milindiro kur ji bauê bilindtiro
(ker û hêstir)*
- *Şeve bûke rojê pepûk e
(limpe)*
- *Zerdê zerdan, navê şêran û gûyê nemerdan.
(dûvpişk)*
- *Leşkerên elîheman; girtin dora çeman, heta serê sibê, liu jî neman.
(stêrk)*
- *Ez çûm dîwana mîr; min pirsî ji mirovên pîr, we kê dîtiye teyra ku bi şîr
(çêlemêle-çîlî çîlî)*

Di wêjeya devkî ya Kurdistanê de, cureya tiştanokan li gorî cureyên din, herêm herêm guherbariyê di xwe de nîşan dide. Wekî di mînakên jor de carinan bersiv diguherin û carinan tiştanok bi xwe diguhere. Her çiqas di navbera tiştanokan de guherbarî hebe jî, divê ev guherbarî ji holê neyên rakirin. Her guherbariyek bi taybetiyên herêman ve girêdayî ye. Di çanda devkî de zarok him bikar tîne û him jî li gorî hişmendiya xwe, tiştanokên nû jî diafirîne. Tiştanok her wekî cureyên wêjeya devkî yên din, di perwerdeyê de ji bo pêşketinên zimên, civakî û bîrdariyê girîng in.

6) Qewlik-Dûrik

Di nava gel de bi awayê rîtmîk tîne gotin û li herêma Behdînan û Botanê weke “Qese” tê binavkirin. Piranî di navbera du kesan de diqewimin û herdu kes diavêjin ber hev. Qewlêrk bêhtir di bingeha rexnekirinê de tîne gotin. Li gorî dema jiyana rojane gotina qewlêrkan diguhere. Armanca gotina qewlêrk û biwêjan dişibin hevdu. Bi teswîrkirin û şibandina hin tiştan, rexneyî an qerfî tîne gotin.

- *Kuro kuro kur bêjo,
Nêçîrvano kew kujo.
Min heft sala şivanî kir,
Heftê sala gavanî kir,
Qesta singî spî kir.*
- *Kuro kuro kur ne ne,
Du heb hewiyê te hene.
Zeviya bavê xwe naske,
Cot kotanê xwe rastke.*
- *Were mala bavê min hêdîka,
Derî veke bi tilîka.
Heke dêla xesiyê deng kir,
Bêje; kitik bû hatiye ser lîstika.*
- *Dêre bi min dêre,
Ji min re digotin Şinto mêr e.
Kundê korê ber zinêr e,
Ber tendûrê rûdinê,
Xiştika pê va dike, girika dihejmêr e.*

7) Payîzok-Pîrepayîzok

Stranên xemgîniyê ne. Brevajî heyranokan hestên xembar dihewînin. Payîzê têne gotin. Dema ku koçer ji zozanan vedigerin, li ser evîne têne gotin. Payîz destpêka zivistanê ye. Ji ber berfa zêde û zivistana dijwar gundî neçar dimînin ku 5-6 mehan li malê, di hundir de bimînin. Dengbêj li ba hev rûdinên û bi dorê payîzok-pîrepayîzoka xwe dibêjin. Li ber payîzok-pîrepayîzokan govend nagere. Bi taybetî li herêma Colemêrgê bi nav û deng in.¹⁰⁴ Payîzok, bêyî alavên muzîkê têne gotin. Di şewaza gotinê de tişta herî balkêş di gewriyê de deng pêl bi pêl derdikeve. Hestiyariya demsala payîzê û hatina demsala dirêj a zivistanê li ser teşegirtin û pêşketina payîzokan bandora herî mezin dîkin. Mijarên payîzokan cur bi cur in serpehatî, evîn, eşqa dilan û hwd dibin mijar. Di vegotina payîzokan de tişta herî girîng li hev vegerandin e. Di dengên me qeydkirî de hemû bi vî awayî ne. Di hevpeyvîna me a ku wekî cih û warê koçeran tê zanîn a bi navê Çemê Karê¹⁰⁵ de bi giştî stranên ku wekî 'payîzok' têne binavkirin hatin tomarkirin. Payîzok piranî ji aliyê kesekî/ê ve têne gotin. Di lêkolîna me de, dengbêjan bêhtir diavêtin ber hev û payîzokên xwe digotin.

¹⁰⁴ Çiftçi 2012: 43.

¹⁰⁵ Zozanên li pêşiya çiyayê Herekol, Berwarî, Sêrt

Veguhêziya payîzokan ya perwerdeyê an jî wekî materyalan bikaranîna payîzokan, ji hêla rê û rêbazên perwerdeyê ve, ji hêla watedarkirina mijaran ve û him jî ji hêla bilêvkirina fikr û ramanên zarokan ve girîng e. Her wekî cureyên wêjeya devkî yê din, çawa ku di wan de nişaneyê çanda kurdan tê dîtin, payîzok jî heman peywirê hildigirin.

Payîzok¹⁰⁶

*Bihar e, bihar e li binê vê beriyê...
Malxweyê gazî dike; wa keybaniyê!...
Waye şîn dike gumçika vê tehliyê...
Na welleh, xopan e ev, çabelekê!...
Kanî keda te ya havîniyê...
Payîz e, payîz e, payîzê li min kir gazî...
Rebengê lê da werande xezêma dara mazî...
Vê kulmalê kul mal bî kul babê, nêv benga çile û kanûnê
Tu çira nakî qeddikên ruhan, gul û beybûna,
Tu çira ji min dixwazî, tu çira ji min dixwazî...
Havîn çû bî guza payîzê, çû bê feyde çû...
Te ewilî ji min nexwest, te deng nekir...
Bihar çû, havîn çû, tu çî ji min dixwazî vê payîzê...
Tu vê payîzê li min dikî gazî hey çav reş û belekê...*

Payîzok¹⁰⁷

*Hey lê rakên... da em bibînin bûkê...
Wey lê rakên... da em bibînin delalê...
Hey lê çara yarê... ser hilînin wey yarê...
Hey lê çara yarê... ser hilînin wey delalê...
Wey lê delalkê... dê barînin wey delalê...
Wey lê delalkê... dê barînin wey delalê...
Wey çû berîkaa... dê delalê çû berîka...
Wey lê rêyiga bûkê... çup çupa barana lêtki delalê...
Wey lê rêyiga bûkê... çup çupa barana lêtki delalê...
Nalê hespê bûkê nayê... hespê bukê hey nayê delalê...
Nalê hespê bûkê nayê... hespê bukê hey nayê delalê...
Wey lê xanyê me li xendeyokê... hey nayê alyê me xendeyoka...
Wey lê xanyê me li xendeyokê... hey nayê alyê me xendeyoka...*

106 Îsmâilê Koçer, Şîrnex, Silopiya 2014

107 Mihemedê Gindar, Ernebat-Cizîr Herêma Botan, 2014

Wey lê zava ser kulakê hey nayê... zava ser kulalê neyê delalê...
Wey lê zava ser kulakê hey nayê... zava ser kulalê neyê delalê...
Wey lê wê li hevya çabelekê wey... nayê yê li hêvya çabelekê delalê...
Wey lê wê li hevya çabelekê wey... nayê yê li hêvya çabelekê delalê...
Hey lê xanyê pale li giro nayê olya... pale li giro wey nayê olya delalê...
Hey lê xanyê pale li giro nayê olya... pale li giro wey nayê olya delalê...
Hey lo dizo me qir kirê he lo dizo... wey me qir kir dizo nayê delalê...
Hey lo dizo me qir kirê he lo dizo... wey me qir kir dizo nayê delalê...

8) Destan

Di nava gel de wekî çîrokên dirêj tên zanîn. Li gorî agahiyên ku me li qadê hilgirtin destan pîranî ji hêla dengbêjan ve dihatin gotin. Di civatên mezin de destan, bêhtir bi mijarên şer, qehremantî, evîne dihatin gotin û guhdaran jî elaqeyeke mezin nîşan dida. Ji ber ku destan dirêj in, vegotina wan bi rojan didomiya. Vegotina destanan di heman demê de wekî çalakiyeke civakibûyîne tê nirxandin. Li cihekî konserek, şahiyek bibe yan jî filmek, şanoyek nû bê wî cihî, çawa ku kesên hunerhez bi kelecaneke mezin dixwazin biçin û di refên pêş de cihê xwe bigirin, elaqeya civaka kurd a ji bo çalakiya vegotina destanan bi vî awayî bû. Guhdarên destanan, di şer û pevçûnan de kelecana digirtin, qehremantiya destanan tesîr li wan dikir, bi evînan kêfxweş dibûn û carinan jî bi êş û kederan xemgîn dibûn. Destanên kurdî bêhtir bi çîrokî dest pê dikin û bi klaman di navberan de didomin. Destanên ku di nava gel de tên zanîn wiha ne: Memê Alan/Mem û Zîn, Siyabend û Xecê, Dewrêşê Evdî, Evdalê Zeynikê, Ristemê Zal, Ker û Kulik, Zembîlfiroş, Dimdim, Filîtê Quto û Binevşa Narîn. Di nava van destanan de Xecê û Siyabend, Dewrêşê Evdî, Ker û Kulik, Filîtê Quto, Zembîlfiroş û Binevşa Narîn û Mîrze Mihemed ji hêla me ve jî hatin tomarkirin.

Dimdim¹⁰⁸

(...)

Xurmîne xweş xurmîne,
Mesela Xanê Çengzêrîne,
Eva raste, derew nîne.

¹⁰⁸ Ji destpêk û dawîya destana Dimdimê hatiye wergirtin. Bi awayê nivîsandina pirtûka çavkaniyê hatiye nivîsandin. Dimdim navê xwe ji keleha Dimdimê digire ku ji aliyê Xanê Çengzêrîn ve hatiye çêkirin û ti hêzê nikaribûye xera bike. Di navbera kurdekî Îranê ê bi navê Xanê Çengzêrîn û Şahê Îranê ê bi navê Abas de şerê ku qewimiye vedibêje. Di Dimdimê de fedaîbûyîna kurdan, mîrxasiya jinan û xaîntiya navxweyî û fêlbazî û lîstikên Îraniyan tên vegotin. (Cindî 1962, 1985)

*Xanek hebû ji Muqurîya,
 Çol û besta digeriya
 Li cî-wara ne hêwirîya.
 Xan rabû li Kurdistanê,
 Çû ba şahê Îranê,
 Bibe xweyîyê mal û xane.
 Xan êtîme ne nase,
 Çû ba şah Abase,
 Xwest kêr û almase.
 Xan êtîme derodero,
 Çû ba şahê ecemo,
 Jê xwest kêr û kembero.*

Şerê nav xanê Çengzêrîn û şah gelekî kişand. Vê carê heta sibê wan dîsa şer kir. Şah dibîne ku bi xanê Çengzêrîn û kurê wî nikare. Ewî jerî hazir kir û bir li meydana şerê xanê Çengzêrîn reşand. Sibê xanê Çengzêrîn bi kur û eskerê xweva çû û derket meydanê cîyê ku jehrî lê reşandî bû. Ew hemû gişk li wê meydanê şewitîn. Şah bi eskerê xweva dilezandin, bikevin hundirê kela Dimdimê. Jina xan li pencerê nihêrî derva, dît, ku Şah bi merîyê xweva dilezînine hundirê kelê. Ewê ji bûkêd xwera got: "Paşî kuştina xanê Çengzêrîn û kurêd mine navdar ji mera eybe, ku em bibine ecem." Ewê kire qirîn, got: "Na, eva yeka li dinyaêda ne bûye û nabe." Ew zû zû revî çû qatê jêrîn pilte avîte nav barûtixanê. Ji wê derê bû girmîn û teqîn. Herçar alîyê kelê hilşîyan û qet kesek ji wêderê aza nebû. Her tenê bûkeke xanê Çengzêrîn azabû. Ew li ser dîwarê kelê bû. Çaxê kela teqîya, pêl û baê teqînê ew pekandin. Ba şalika wê bilind kir û ew mîna çivîkekê firî çû gundê sunîya û li wêderê danî. Ew du hala bû. Ji vê bûka Çengzêrîn heta niha jî, ûrt¹⁰⁹a xan heye.

(...)

Ker û Kulik¹¹⁰

(...)

*Kulik Ker ra dibêje: "Bra, me qîza wan nedîtye, em ê çaa herin, Bêcanê bînin.
 Divê em pêşyê qîza wan bibînin."*

109 Bi wateya "cins" de hatiye bikaranîn.

110 Ker û Kulik, du birayên cewî kurên Werdê ne. Ker û Kulik ji bo ku keça bi navê "Bêcan"ê re bizewicin, dikevîne nava şer û pevçûnan. Di Ker û Kulik de, rola jinê a civakî, rola hesp û şerî tê vegotin. Ji Pazarcixa Qersê Dayika Xecê hate wergirtin (2014)

*Ker meydanê dike qêrîne,
 Dibê dilê min hîne hîne,
 Gere Elî Emera qîza xwe bînin.
 Kulik qîza wan bivîne,
 Paşê here Becanê bîne,
 Elî Emera meydanê dikine qîrîne.
 Divê: "Kulik lawo, rast e, tuyî cahil î.
 Aqil serê te tune.
 Qîza me ku heye Têlî Rewşan Xatûn e
 Hûr hûr mircan e,
 Avê dixwe av di gerdenê de dixûene,
 Ser kaniya Paypûrê ye,
 Heftê qerebaşî li dorê ye,
 Gişkî li formekê ye,
 Tenê saykî spî li serda lê ye,
 Hege te begem kirye here,
 Begem nekiriye uegere."
 (...)*

9) Nifir¹¹¹

Bi taybetî nifir hêmayeke bingehîn a zargotina gelên bindest e, wekî ku dijûn jî hêmayeke bingehîn a gelên serdest e. Ji ber vê yekê, nixrandina nifiran derûnî û rewşa civakî ya gelekî aşkera dike. Gava mirov li nifiran dinihêre: rewşa jinên belengaz, kesên sitemzede, mehrûm, bêpar, hêrshatî, reben dibîne.¹¹² Wekî cureyên wêjeya devkî yên din, li ser nifiran jî ji bilî lêkolînên berhevkarîyê xebatên civakî û psîkanalîzî derbarê nifiran de nehatine kirin. Li jor hatiye diyarkirin ku vegotina nifiran a di civaka kurdî de, dengê binehişîya bi civaka kurd û taybetî yê jinên kurdan e. Nifir sewta dilê jinên kurd e ku di guhên zarokan de dikin zingînî. Di nifirên kurdî de him yên hatine berhevkirin û him jî yên me berhevkirine, du taybetî derdikevin holê. Ya yekem nifir piranî ji hêla jinan/ dayikan ve tên kirin/gotin. Ya duyem jî nifir piranî ji bo zarokên kur tê gotin. Bi vî esasî nifir têkiliya di navbera herdu zayendan de ravedikin.¹¹³ Jin nifirê li mêr dike. Di civaka kurd de rastiya nifiran wiha derdikeve hemberî me.

111 Nifirên ku hatine nivîsandin, ji herêma Serhed, Botan, Dêrsim, Çewlik û Amedê hatin tomarkirin.

112 Ferhengoka Nifirên Kurdî (Demîrhan 2014)

113 Jin û mêr.

Jung, di gotara bi navê “Derûnî û Wêje”yê de, têkiliya di navbera berhema hunerî û hunermend de wiha rave dike: Li gorî Freud, hunermend ji jiyana xwe a kesane berhema hunerî derdixe. Bi vê mebestê Freud hew zanibû ku rêya çareseriyê probleman hatiye dîtin. Di vê rêyê de hin analîz dikarin bên kirin. Ji ber ku mirov dikare, berhema hunerî, wekî nevroz, ber bi girêyên psîşik yên jiyane ve ku em vanan bi kompleks binav dikin, vekêşînin. Ev dikeve serê mirovan.¹¹⁴ Em bi fikrên Freud û gotinên Jung, dikarin nifiran wekî nevroz bihesibînin. Ku nifir nevroz bê hesabandin, gotina nifiran dibe nîşaneyê binehişîya jinên kurd. Li ser vî bingehe jinên kurd, ji ber zext, zordarî û xerabiyên mêran, gotinên xwe yên ku nikarin bi aşkareyî ji mêrê xwe re an jî ji kesê serdest¹¹⁵ re bibêjin, bi rêya nifiran ji zarokên xwe re tînin ziman. Ji hêla nixandina psîkanalîzî ve taybetiya nifir û loriyan wekî hev e. Nifir û lorî dibin amûrên îfadekirina fikr û ramanên jinên kurd ên veşartî.

Di nifirên jêr de, hevok piranî bi “heylê” destpê dikin û bi qertafên “-yo, -î” diqedin. Di rêzimana Kurmancî de ji bo zayenda mêr ev qertaf tînin bikaranîn. Di encama vê de diyar e ku, nifir ji bo zayenda “mêr” hatine gotin. Nifirên ku me tomar kirine hemû ji aliyê dayikan ve tînin kirin. Carinan mêr jî nifiran bikar dînin. Di nifirên Kurdî de diyar e ku jin nifiran li mêran dikin. Di nifirên li jêr (binihêrin li hejmarên 6, 8, 17, 20, 22, 33) de diyar e ku jinê di kesayetiyê law de nifir li zilaman kirine. Di van nifiran de law wek amûr hatiye bikaranîn. Armanca jinê ne law e, bavê law e, ji ber ku ji hêla cinsî ve nifir tînin kirin. Di bingeha taybetiyên nifir û loriyan de, nixandînen berfireh dikarin li ser derûniya jinên kurd bên kirin.

- 1) *Heylê gewrî lê qul bûyî*
- 2) *Hêtereş li hêta te ketyo*
- 3) *Weylê kulê devê xwe devê te kirî*
- 4) *Weylê şertele serda hatî*
- 5) *Weylê ava reş çavan ketî*
- 6) *Weylê ûrt qelyayî*
- 7) *Ocaxa te deverû ketî*
- 8) *Heyla porê te kur bûyî nava milê bavê te ketî*
- 9) *Weylê gilê gilê bûyî*
- 10) *Weylê fetişî*
- 11) *Bela te ber piyê te be*

114 Aka 2010: 40.

115 Hemû mêr in: Tiyê xwe (birayê mêrê xwe yê mezin û biçûk), xezûrê xwe, cîranê xwe û hwd.

- 12) *Heylê roda çûyî*
- 13) *Penêr ber piyê te bibe kevir*
- 14) *Weyla zikê xwe tujî kirê*
- 15) *Nava te xwîn here lawoo*
- 16) *Weylê roja te roja reş bûyî*
- 17) *Axirya te ne bixêr be lawoo*
- 18) *Mala te mala qijka reş be*
- 19) *Weylê min xwelî serê te kirî*
- 20) *Weylê miraz çavada mayî*
- 21) *Weylê devê gurê har çûyî*
- 22) *Weylê miraz zûtikêda mayî*
- 23) *Weylê hundir dêu ra hatî*
- 24) *Weylê ba li bêfilê ketî*
- 25) *Heylê teniş lê reş bûyî*
- 26) *Weyla penceşêr afat te de hatî*
- 27) *Çav peqyao*
- 28) *Dest şikestyo*
- 29) *Weyla malik xirabûyî*
- 30) *Heyla xêr xwe ne dityo*
- 31) *Ti trenan fêkî ra şîrî/şorî peyser mêyerî*
- 32) *Ti biwerî/borî ti qey teber mêkerî*
- 33) *Emrê to sey emre helukê wisarî bibo*
- 34) *Xwedê te nehêle*
- 35) *Heyla ber avîtyê*
- 36) *Weylê kon şewitî*
- 37) *Heylê brûska sayî lêdayî*
- 38) *Kurê te tevî kura nebe*
- 39) *Belqityo*
- 40) *Êşa ziravik bi te bikeve*

Nifirên ku ji bo keçan tên kirin/gotin, ji hêla nêrîn û teşeya civaka kurd ve rastiyên civakî derdixin holê. Her wekî cureyên wêjeya devkî yên din, nifir jî taybetiyên civaka kurd derdixin pêş. Nifira “*Weyla zikê xwe tujî kirê*” ji bo keçekê hatiye gotin. Di bingeha vê gotinê de rastiyeke civakî û olî heye. Di civaka kurd de, li gorî misilmantiyê *têkiliya zayendî*¹¹⁶ a beriya zewacê an jî beriya mehrbirînê guneh e û di heman demê de qedexe ye. Di navbera însanan (jin û mêr) de bê zewac û bi awayekî dizî, ku ev têkilî biqewime, di encamê de

116 Gayin, niyandin

jin bi piranî bizar/ducan dibe. Di encama vê de li gorî rêgezên civakê, hemû sûc û guneh di sitûyê jinê de dimînin. Aşkerebûyîna vê bûyerê ji bo jinê şerm e û wek bûyereke mezin tê dîtin. Kirdariyên civakî piranî li ser jinê bi hemû tûndiya xwe dimeşin. Bûyerên bi vî rengî di civaka kurd de derdikevin holê, lewma ye ku dayik, nifira *“Weyla zikê xwe tuji kirê”* ji bo keçên xwe dibêjin. Li ser vî bingeşî dîsa derdikeve pêş ku, jin tiştên di binehişiya xwe de bi rêya nifiran dibêjin. Armanca vegotina vê nifirê a rasteqîn, rexneya li ser ‘mêr’ û hişmendiya mêrtiyê û jiyana civakî ye, di vê nifirê de ‘keç’ wekî amûr hatiye bikaranîn. Dayikên kurd di bingeşa vê nifirê de li keçên xwe şîret dikin û wan bi rastiyên civakê re rû bi rû dihêlin, da ku keçên wan xwe ji mêran biparêzin.

Nifira *“Heyla porê te kur bûyî nava milê bavê te ketî”* li keçan tê kirin. Hebûna pora dirêj û bi kezî ji bo jinên kurd ji aliyê wateya jinbûyîna û xweşikbûna jinê ve girîng e. Jêkirin an jî kurkirina pora jinê di civakê de bi roleke girîng radibe. Di encama bûyerên mezin ên ku piranî jin pê diêşin de (mirin, kuştin, tofan û her wekî din), wekî nepejirandina bûyerê jin pora xwe jê dikin û şîne dikin. Porjêkirin an jî kurkirin ji bo jina kurd nîşana felaketeke mezin e.

Ev rewş di jiyana jinên êzidî de jî heye. Derbarê vê de endamê Meclisa Tevgera Êzîdîyan a Demokrasî û Azadî (TEVDA) Şîrîn Îsmail Alî, çîroka jinên şîna êzidî yê li navçeya Şengalê ya Mûsilê ya Herêma Federe ya Kurdistanê dimînin, wiha vedibêje: “Civanên ku li malbatê gelek tînen hezkirin û an jî yê di temenê biçûk de jiyana xwe ji dest didin û ji tiştên sipehî mehrûm dimînin, xwişkên wan an jî evîndarên wan tiştê herî ji bo wan bi qiyamet por e û kêziyên xwe ji binî ve dibirin datînin ser gora wan. Carna hin kesên ji Ewropa tînen Şengalê gorên me digerin, rastê van tiştan tînen pir acêb dimînin û ji me wateya vê dipirsin. Em wiha dibersivînin: ‘Min di jiyana xwe de êşek wek vê nedît. Sipehîkirina xwe û hemû balkeşiya xwe dixim bin axê’. Por ji bo jinên kurdên êzidî tiştêkî girîng e. Ji ber vê jî ew jina ciwan dema porê xwe dibire û datîne ser gorê şîneke direj ji bo wê dest pê dike.”¹¹⁷ Bi van esasan xuya ye ku porjêkirin an jî porkurkirin kevneşopiyeye civakî ye ku ji hêla jinên kurd ve tê kirin. Nifira ku ji bo keçikan tê kirin, nifireke giran e û di heman demê de her wekî nifirên din rexneyê li mêr dike. Gotina ‘li nava milê bavê te ketî’ rasterast rexneya li mêr e, û di heman demê de ji binehişiya jinê derdikeve holê.

117 Alî 2011.

10) Hin cureyên wêjeya devkî yên din

a) Lîstik

Di bingeha wêjeya devkî de rola lîstikan bi bikaranîna zûgotinokan derdikeve holê. Lîstikên zarokan li gorî avhewa û şert û mercên fizîkî teşe digirin. Lîstikên di hundirê malan de tên lîstin û yên li derve tên lîstin ji hev cuda ne. Di van herdu awayên lîstikan de zûgotinok tên bikaranîn. Lîstikên di hundirê malê de tên lîstin wekî lîstika kapavêtin¹¹⁸, şeşik-pêncok-heftok, *gustîlk gerandin*¹¹⁹ û lîstikên

118 Kapavêtin:

Amûrê lîstikê ji her du hestiyên çûkên piyên mî û bizinan yên paşiyê bû. Dema mî an jî bizinek ser jê dikirin zarokan ew hestiyê ku kaw di tê de dibirin, jê derdixistin û pê dilîstin. Piştî kaw peyde dikirin îcar dest bi sererastkirina wê dikirin. Kaw; dadianîn li ser keviyekî pehn û pê keviyekî din lê dixistin heta ku der dora kawî sererast dikirin da ku ji bo listokê guncav be. Piştî sererastkirinê; îcar risas dihelandin her du çalên ku li kêlekên kawî. Dema risas dihelandin kêlekan de navê kawî dikirin kawê deq deqî. Kawê ku risas di kêlekan de hatî helandin; ew kar gelek bi qedir û qîmet bû û ji bo pêşbirkê kawê herî baş bû. Çend listokên cur be cur pê li kabikî tî lîstin a ku hatî veqotin listoka kabik ya xiranê ye û navê wê jî kawxirê ye. kawxirê; di nava 10-15 kesan de tî lîstin, pêwîst e kesê ku dilîze hemû xwedî kaw be lewra her kesek bi kawekê dilîze û pê kaw an pêşbirk tî kirin. Pêşbirka Kawxirê; di serî de ji hêla komekê ve tî lîstin, hijmar çend be ne girîng e û herkes xweser e. Ji hêla kesên ku dilîzin ve xêzek li erdê tî xêzkirin, hemû kawên xwe li ser xêzê titilgî (dikey) datînin û nêzî metreyekê xwe jê dûr dixin, bi kawekê di rêzê ve nîşanê digre û bi kawê ku li ba xwe wan kawên ku li ser xêzê dixînin. Çend kaw be ew qas mafê wî ye nîşanê û pilan heye. Cudatir heman listokê cureyekî din ye nîşanê heye û navê wê jî bizdim-badim e. Nîşana bizdim badimê jî bi vî awayî bû; dîsa hemû kesên ku di lîstikê de kawên xwe li ser xêzê rêz dikirin, bi doranê yek bi yek nîşan digirtin û her kesekê mafekî ye nîşanê hebû. Dema nîşan digirtin û li kawî dixistin; li gorî rê û rêgezên bizdim-badimê hewce bû ew kawê ku ketî, bi bostekê ji xêzê û ji kawêndin dûr çûba. Dema diket, ji rêza kawan hinekî paş de diçû, digotin; bist û bad e û dûrîtiya ku di navbera xêz û kawik de dipîvandin. Heke kesê ku nîşan girtî; bostekî jê dûr ketiba, ew kes ser diket û dora yekî din bû. Kesekê 5 caran bi bizdim-badim derbas kiriba; ew ser diket, hevalên wî mêtîj, guz û basîq didanê û listok jî bi vî awayî bi dawî dihat. Li Silopiya jî kapan re kaw tî gotin. Îsmailê koçer, Ebdirahmanê koçer, Mihemedê Spertî, Îdris Torlak, Şîrnex, Silopiya Navend 2014

119 Listoka gustîlkê

Di şevên zivistanê de dema sarbûnê, hemû şênîyên gundî bi şev li malekê kom dibûn û xwe dikirin du beş û didan pêşberî hev, rûdiniştin û betenî di piyên xwe de dikirin. Her beşek; em bibêjin şeş kes in yek di nav wan de radibû û gustîlk di nav koma xwe de vedişart. Di rêzê ve yek bi yek xwe ditewand û piştî xwe dida koma hemberî xwe. Destê xwe dikir li nav beteniyê, di berika hevalên xwe de bi awayekî ku neyê fêmkirin gustîlk di berê yekê de dihişt. Lê belê ji hêla hevalên wî ve jî nediyar bû ku wê gustîlkê dani li ba kê. Di nav hemûyan de destê xwe digerland û di carekê de hema destê xwe li bin beteniyê de vedikir û dixist berika yekî de. Kesê ku gûstîlk diket ba wî hinekî ruyê wî tîrş dibû, ditirsiya û xwe li ser hev de vediqurmiçand. Pîrî caran jî ji tevger û dirûven kesan dihat fêmkirin ku gustîlk li ba wî ye pêwîst bû kesê ku gustîlk digerland, ji nav hevalên xwe yekî jîr û dîlsar, di serê xwe de diyar kiriba da ku ji hêla koma hemberî wan nehatiba fêmkirin ku gûstîlk li ba wî ye, Piştî veşartina gustîlkê koma hember her yekî mafê xwe bikar dianîn û dest bi pûçkirina endamên koma din dikirin. Eger di nav kesên ku hatî pûçkirin de, gustîlk hatiba dîtin serkeftina komê pêk dihat. Bi vî awayî

din in. Lîstikên li derve tên lîstin wekî bire, çavgirtinok, sol dirandin û lîstikên din in. Li gorî çavdêrî û nîşeyên ku me ji meydanê hilgirtine, di civaka kurd de zivistanan zarok bi mezinan re li heman cihî dimînin û yan tevlî mezinan dibin dilîzin an jî lîstikên wan dişopînin. Di demsalên din de tevlî xwezayê dibin û bi piranî lîstikên xwe li gorî şert û mercên xwezayê diafirînin an jî yên heyî pêşve dibin. Lîstikên ku ji hêla zarokan ve bi rêya zûgotinokan tên lîstin wiha ne:

Lîstik di navbera sê yan çar zarokan de tê lîstin. Di lîstikê de zarokek serkêşiyê dike, zarokên din her pênc tiliyên xwe datînin erdê, dor bi dor tê lîstin. Di destpêkê de ji bo tiliyên destekî gotina

*“Hêklo mêklo
Çalim çêklo
Hestiyê mamo
Kewê gozel
Hat ser wê de rît!”¹²⁰*

Dihate gotin û di kîjan tiliyê de biqediya ew tilî dihate veşartin an jî qetkîrin. Ev rêbaz ji bo hemû tiliyan pêk dihat, dûre destê kê diqediya wî/ê kesî/ê destê xwe dixiste paşila xwe, dûre bi destê din dewam dikir, ew dest jî ku diqediya, zarok ew destê xwe jî dixiste paşila xwe. Piştî ku hemû zarokan destên xwe dixistin paşila xwe, serkêşê/a lîstikê lê dinihêrî ka destê kî germ e? Ji bo pîvandina germbûyîna destan, her kesî/ê dor bi dor destên xwe ji paşila xwe derdixistin, didan serçavên serkêşê/a lîstikê, dûre ji hêla serkêş ve kîjan dest germ bûya ew dest dihate aşkerekirin.

Lîstika veşartok-çavgirtonek, li herêma Êlihê bi vê zugotinokê tê lîstin. Kesê/a ku çavên xwe digîre zûgotinokê dibêje, bi gotina zûgotinokê kesên din, hejmar ji diduyan heta dehan dibe, xwe vedişêrin.

*“Oooooo
Etkê metkê
Dilka çikê
Şah bilbile
Bextê çile
Çil çi zane
Aua rengê her zaniye*

çend destan dilîstin û li navbera her du koman de pêşbirek pêk dihat; û ew koma ku tîk çuyî her yekî ji mala xwe gûz, mewij, bastîq, incazên hişk û cureyên xwarinên din ên bi vî rengî ber hev dikir û dianin wê mala ku lê civiyane, bi hev re dixwarin.

120 Miraz Murad, Îdir, 2014

*Gul gulî ye
Bîdt li te ye
Xwe veşêre
Va ez hatime¹²¹*

Lîstikên bi vî rengî di beşa “wêjeya zarokan a devkî ya Kurdistanê” de bi çend mînakên hatine vegotin.

b) Pêkenok

Pêkenok mijarên xwe piranî ji jiyana civakî hildigirin. Bi armanca kenandinê di nava gel de tînin gotin. Di wêjeya devkî a kurdan de cihekê girîng hildigirin. Li gelek herêman kesên ku pêkenokan dibêjin, ji ber vegotina pêkenokan navdar in. Pêkenok wekî laqirdî jî tînin binavkirin, peyv û bûyerên argoyî di gelek pêkenokan de cih digirin.

“Rojek zilamek ewê bizewice lê ne pir zana ye. Jê re dibêjin dema mehrbirinê mele ji te re çî got, tu jî dubare bike. Ew jî dibêje, ‘temam.’ Diçe ba mele.

Mele: kuro filankes.

Zilam: kuro filankes.

Mele: Tu hay ji xwe heyî.

Zilam: Tu hay ji xwe heyî.

Mele: Kuro ez mele me, hay ji xwe hebe.

Zilam: Ez mele me hay ji xwe hebe.

Mele: Ez jinikê li te mehr bikim.

Zilam: Ez jinikê li te mehr bikim.

Mele hema ji cih radibe dibêje tufû li te be. Ev zilam jî radibe dibêje tufû li te be.”¹²²

c) Serpêhatî- Serhatî

Carcar di weşanên periyodîk de, çîrok li şûna serpêhatîyan (kurteçîrok) jî tê bikaranîn, lê belê ev yeka ne rast e, ji ber ku nivîskarên serpêhatîyan kîuş e, serpêhatî berhemên nûjen in, bi tehr û naveroka xwe ve ji çîrokan gelek cuda dibin. Ev yeka di warê navkirinê de tevliheviye mezin peyda dike. Carcar van herdu berheman re jî çîrok tê gotin. Pêwîst e ev pîrsa terminolijiyê bê çareserkerin, her tişt di cihê xwe de rûnê. (Alakom 1994: r 7-8) Li hin herêman wekî çîrok tînin binavkirin, lê ji çîrokan cudatir in. Serpêhatî an jî serhatî li gorî çîrokan, diyar e ku ji hêla kê ve hatine nivîsandin. Tiştên ku tîne serê kesên an jî aliyê wan kesên ve, an jî ji aliyê kesên din ve tînin nivîsandin. Ji van nivîsan re serpêhatî an jî serhatî

121 Abîde Ozdemîr, Êlih, 2014

122 Ji Kalê Şînoyî hate wergirtin. Wan, Payîzava, Gola Bozo, 2014

tê gotin. Serpêhatî bi vegotinan, di nava gel de belav dibin. Piştî belavbûnê teşeyê çîrokan hildigirin. Li her herêmê serpêhatî an jî serhatî tî vegotin. Di serpêhatiyên de bûyerên ecêb, ên biken, şer û pevçûn û her wekî bûyerên dibin mijar û bi piranî bi armanca pêkenokan tî vegotin.

d) Heyranok-Dîlok

Cureyeke wêjeya devkî ya meqamî ye û bi piranî biharan tî gotin. Heyranok mijara xwe bi piranî ji evîne hildigire. Bandora hatina biharê ya bi kelecana, li ser derûniya keç û xortan dike û keç û xort bi eşqa biharê stranên xwe yê evîni diavêjin ser hev. Dîlok jî cureyekî wêjeya devkî ya meqamî ye. Dîlok di dema kar û baran de, di nava jiyana rojane de tî gotin. Dîlok bi mijarên bûk û zavayan, dergîstiyên, destar gerandinê de û palehiyê de tî gotin. Dîlok bi armanca kêfxweşiyê, ji bo ku di warê moralgirtinê de hêzê bide mirovan tî gotin. Li herêma Botan di palehiya zeviyan de pale hemû bi hev re dîlokan dibêjin. Bi gotina dîlokan pale him kêfxweş dibin, him ji aliyê dirûtina zeviyê ve xwe bi hêztir û xurtir dibînin. Dîlok jî wekî heyranok û payîzokan ji aliyê koman ve bi avêtina ber hev tî gotin.

e) Pirsên Mantiqî¹²³

Pirsên mantiqî di çarçoveya tiştanok-mamik û têderxistinokan de tî bikaranîn. Li her herêmê di nava gel de tî gotin. Piranî ji aliyê mezinan ve tî bikaranîn, zarok jî li gorî têgihîştibûyînen xwe pirsên mantiqî ji hev dipirsin. Di navbera kar û baran de, di dema betaliyê de yan jî êvaran pirsên mantiqî wekî pêşbirkên navxweyî tî kirin û pirs ji hev tî pirsîn.

- Mî, gur, gîha li ba hev in. Xwediyê wan ew ê wan derbasî wî aliyê çem bike. Ji bo ku vana hev nexwin ew ê wan çawa derbasî wî aliyê bike?
(bersiv: Pêşiyê ewê mihê bibe wî aliyê deyne, carek din ewê bizivire, were vî alî, gîha bibe deyne wî alî. Mihê carek din bi xwe re bîne deyne valî. Îcar gur bibe deyne wî alî. Carek din bizivire mihê bibe. Ji bo ku zerarê nedin hevdû.)
- Sê zîlam sê heb jî jinê wan bûne û hespekî wan hebûye. Çûne devê çemekî. Yek bi yekê bawer nîn bûye. Pîrekê xwe bi tu awayî li ba hev nahêlin. Îcar ew ê vana çawa derbasî wî aliyê bibin?
(bersiv: Pêşiyê her sê jin siwar dibin diçin. Du jin li wir dimînin. Jinek li hespê siwar dibe, tê ba zîlamê xwe. Her sê zîlamê din siwar dibin diçin. Derbasî wî aliyê dibin. Du zîlam dimînin ba jinê xwe. Ew zîlamê din tê cem jina xwe, carak din ew jina xwe hildide diçe wî alî.)

123 Faruk Kostekçî, Bêdlîs-Elcewaz- Gundê Sîpana Jor, 2014

- Sê heb hêştir hene, yek mirovan dixwe, yek palana dixwe, yek hêştira dixwe. Tê wan her sê hêştira li pey hev girê bidî, bidî destê mirovekî û ewê wisa rêwîtiya xwe bikin. Ev çawa çêdibe?

(bersiv: Tu yê hêştira devexwir bidî pêşî, benê wê têxî destê mirov. Hêştira meriuxwir paşiyê girê didî. A palanxwir dixî nava her du hêştira û semerên her sêya didî ser a palanxwir. Wisa bi rê ve diçin.

11) Wêjeya jinan a devkî: Lorî

Lorî, ji çarînen bi armanca razandina pitikan ên rîtmîk re tê gotin û di nava gel de bi navê lorik an jî lorî tên binavkirin. Di hînkirin û hînbûna zimanê dayikê de rola loriyan girîng e. Zarok cara ewil ji dayika xwe zimanê xwe dinase û hîn dibe. Bi rêya loriyan peyvên zarokan bi pêş dikevin û zarok fêrî peyvên nû dibe û têkiliyan bi jiyane re datîne. Zarok bi rêya loriyan, taybetiyên civakî dinase û bi vê ve girêdayî veguhêziya çandî pêk tê.¹²⁴

Lorî her ku tên gotin, ji hêla vebêj ve ji nû ve tên çêkirin. Li gorî lêkolîneke¹²⁵ li ser lorî û hêla wan a psîkanalîtîk, tê dîyarkirin ku, lorî ne tenê ji bo armanca razandina pitikan tên gotin. Dema ku dayik loriyan dibêje, hestên xwe tevlê dike û loriyê ji nû ve çêdike. Di encama vê de dayik weke hunermendekê, hunera xwe bi ji nû ve çêkirina loriyan pêşkêş dike. Di ji nû ve afrandina loriyan de dayik, çavkaniya xwe ji halê giyana xwe hildigire.

Di encama fikr û ramanên Sigmund Freud û Karl Gustav Jung ên *ji hêla psîkanalîzê ve wêje*, lorî wekî nevrozekê tê nirxandin. Li ser vî esasî peywireke din a loriyan derdikeve holê ku, dayik bi rêya loriyan hestên di binehişîya xwe de ji pitika xwe re dibêje. Dayik derd û kedera xwe, hestên di dilê xwe de û ku kesî/a din re nabêje an jî nikare bibêje, bi pitika xwe re parve dike. Loriyên ku ji meydanê hatine tomarkirin, em ê hewl bidin ku li ser vî binge hî binirxînin. Herçî ew lorî ne ku jinên kurd ji pitikên xwe re dibêjin, hewce ye ku lêkolîneke berfirehtir ya psîkanalîzî li ser wan bê kirin.

*Ji herêma Serhedê.*¹²⁶

- *Lorî lorî lorî lorî*
Lorî berxam lorî lawo
Larî kirî larî nedibû

¹²⁴ (Toker, 2011, r.: 27.)

¹²⁵ Aka 2010.

¹²⁶ Kezîban Akkûş, Bêdlîs, Elcewaz, Wêrangaz 2014
Dayika Fatê, Qers, Pazarcix 2014.

Berxamin jî j'xew ranedbû
Heyla lorî lorî lawo
Larî kirî larî nedibû
Berxa min jî j'xew ranedbû

- Lorî lorî berxê min lorî
Lorî lorî kara min lorî
Bejna bilind çevê te xarî
Te çevreşê tu çima diborî
Ez lorî dikim lorî nabe
Berxam şeveqe j'xew ranabe
- Lorî lorî lorî berxa mi lorî
Lorî lorî berxê'm lorî
Şev nêzîk e konax dûr e
Lorî lorî cibriyê'm lorî
- Lawo lawo lawo
Min gura harê
Minê belengazê
Minê êxsirê
lawo lawo lawo ûy lawo

Ji herêma Behdînan:

- Cibrî lawo lor e lor e
Dayka cibrî her du çavan kor e
Cibriyê biçûk têl e, cibriyê mezin dibê
Herê lawko dîno min gotinê diçîn,
wey law ez ê çûmê
Ez ê ez şibya teyrê qereqûşê wele nabe
Xwezî xêra xwedê ra min zanîba qonaxate kîjan e
Ez ê hatama ser pêya ve lor e lor e¹²⁷
- Wez ê destê Cembeliyê kurê mîrê Hekariyan bigirim,
Biçime zozanê Berçelan bikeme bermaliyê
Bilâ'j mi ra biket keyfê û xûrmetê
Ax lorî lorî lorî Cembeliyê min lorî lorî
Belê Cembeliyê min ê malê tu negirî lawiko
Delalê dilê dayika reben lo nelorîne
Tu hêsirê çavan korê wez ê lo nelorîne

127 Werdek Cîvelek, Faraşîn, Bêşebab 2014.

*Xwesiya min dê bête tana te te' b hejîne
Baş bizane êdî dayka te ya reben lêre nîn e
Landika Cembeliyê xwe neînî û nabet, nahejîne
Ax lorî lorî cembeliyê min lorî...¹²⁸*

Binevşa Narîn, piştî ku zarokek jê re dibe, navê dilketiyê xwe yê bi navê Cembelî, li zarokê xwe dike. Binevş ji zarokê xwe re dilorîne. Binevşa Narîn di wê loriyê de ku pitika xwe re dibêje, hestên ku di binehişiya xwe de veşartinedîne ziman. Di loriya xwe de teswîra Cembeliyê Mîrê Hekarya dike, daxwaz û xwestekên xwe yên derbarê Cembelî de ji pitika xwe re dibêje.¹²⁹ Loriya ku Binevşa Narîn gotiye, bi taybetî di nava jinên Kurdistanê de belav bûye û bûye loriyeke Kurdistanî. Li gelek herêman loriya Cembelî ji aliyê dayikên kurd ve tê gotin. Li hin herêman peyva Cembelî guheriye bûye Cibrî. Dayikên kurd di kesayetiya Cembelî de derd, keder û kulên xwe ji zarokên xwe re tînin ziman. Ji hêla psîkanalîzî ve her çiqas ravekirina vê rewşê diyar bibe jî, di bingeha vê tevgera jinê de rol û mîsyoneke civakî heye ku li ser jinê hatiye ferzkirin. Ev jî di bingeha xwe de nîşaneyê enca- ma *civaka bavkanî* ye.¹³⁰ Li gorî hişmendiya civaka bavkanî jin her tim di xeta bin de ye. Qada jinê ya ku xwe tê de bi azadî îfade bike tine ye.

C. WÊJYA ZAROKAN A DEVKÎ YA KURDISTANÊ

Di lêkolîna me de nêrîna gel a derbarê zûgotinokan de derket pêş; li gorî vê nêrînê zûgotinok ji cureyên wêjeya devkî ya zarokatiyê ye. Kesên ku temenê wan mezin bû, fedî dikirin ji me re nedigotin, an jî derbarê vegotina zûgotinokan de ji me re: “Ev tiştên zarokan in heyra.” digotin. Her wiha di dema tomarkirinê de diyar dikirin ku di zarokatiya xwe de çi gotine, dê wan gotinan bi me re parve bikirana. Kesên ku me bi wan re hevdîtin kir, diyar dikirin ku berê zarokan di navbera xwe de lîstik dilîstin. Di lîstikan de, derbarê rewşa jiyana civakî, xweza û ajalan de zûgotinokên bi rîtm digotin.

Di cureyên zûgotinokan ên lîstikan de afirandin û bikaranîna zûgotinokan ji aliyê zarokan ve pêk tê. Afirandina wêjeyî ya zarokan di vê cureyî de dest pê

128 Beşek ji loriya destana “Binevşa Narîn-Cembeliyê Mîrê Hekarya”, Dayika Nadiye, Colemêrg-Çel-navend- Taxa Hesinka 2014.

129 Ji destana “Binevşa Narîn-Cembeliyê Mîrê Hekarya” :...rabû kurê xwe razand landkê da şev, mîqam berda got kurê xwe razand bi şev xwe gel kurê mirê Hekariyan da revandin, li van çiyane da hat tiyarê hate Hekarê, xwe çû zozanê Berçelan, ji bavê xwe êciz bûbû xwe' l Colemêrgê jî negirt...
Ji dengbêj Kemal Şimşek hate wergirtin, Colemêrg, Navend 2014.

130 Di civaka bavkanî de bîrdoziya cînsî heye û rola jinê ya duyem e. Li gorî vê rewşê cîns bi rêya mêran pêk tê. Di tîkîliya jin û mêr de otorîte ya mêr e. Bnr. li Ökten 2009.

dike. Lêkolîneke li ser vê mijarê, vê tespîta ku di wêjeya devkî ya kurdan de me kiriye him piştrast dike û him jî firehtir rave dike.¹³¹

Di wêjeya devkî ya zarokan de bi rêya jixweberiyê tiştên balkêş derdikevin holê. Kesên ku me bi wan re hevdiştin pêk anî, dîyar dikirin ku berê zarokan di navbera xwe de, derbarê rewşa jiyana civakî, xweza û ajalan de tiştên bi rîtm digotin. Mînak ji herêma Serhedê di navbera du û sê zarokan de, derbarê tav û sihê de zûgotinok wiha hatine gotin. Lê bi armanca ku hewa hinekî hênîk bibe an jî ku germ bibe li gorî rewşê dihate guhertin, ji tav û sihê re wiha gotine:

*“Tavê here kurê te bi ecî
Sihê were qîza te bi ecî
Tavê here kurê te bi ecî
Sihê were qîza te bi ecî”¹³²*

Zarok di vê zûgotinokê de, li cihekî li derve ne. Çavkaniya wan ji bo vê zûgotinokê jiyana rojane ye. Rola yekem dayik e. Dema ku zarokên biçûk digirin dayikên wan bi lezginî, li wan xwedî derdikevin û bi wan re elaqedar dibin. Zarokan di vê zûgotinokê de xwestine, listikekê bînin serê tav û sihê.

Her wiha ji bo xalxalokê jî tişt dihatin gotin. Dema ku xalxalok dihat ser tiliya wan, ji bo encamên bûyerên malbatî zanibin an jî texmîn bikin, li gorî rêzê du peyv li ser hev digotin, xalxalok di kîjan peyvê de bifiriya, encama buyerê dê ew bûya. Wek mînak di malbata zarokekî/ê de jineke bizar heye, zarok dixwazin bi rêya firandîna xalxalokê hîn bibin ka qîz an kur ê ji wê jinê re bibe, xalxalok li ser tiliya wan e û dest pê dikin:

*“Qîz kur
Qîz kur
Qîz kur
Qîz kur”¹³³*

131 Li gorî vê lêkolînê cureyên zûgotinokan wiha ne:

1. Zûgotinokên çîrokan
2. Zûgotinokên listikan
3. Zûgotinokên torenan
4. Zûgotinokên canbaziyan serbixwe

Têkiliya zarokan a herî zêde di listîkê de derdikeve pêş, di vê bingeşê de zûgotinoka ku herî zêde ji aliyê zarokan ve pêşkeve, ya listîkan e. Zûgotinokên listîkan ji aliyê zarokan ve ji nû ve tên çekirin û çavkaniyê xwe ji bûyerên rojane digirin. Qîma zarokan bi yê heyî nayê, zûgotinokan bi pêş dixin û yê nû diafirînin. Ev zûgotinok berhemên zarokan ên wêjeyî yê yekemîn in (Toker 2011).

132 Xwîşka Pembê, Agirî 2014.

133 Hakan Şahîn, Agirî, Gihadîn 2014.

Li deştan ev rêbaz hinekî diguhere, zarok ji xalxalokê tiştan dixwazin û van tiştên xwe bi strankî an jî bi rîtm dibêjin, ku xalxalok zû bifire dê xwesteka wan were cih. Li herêma Amedê ji xalxalokê re wiha tê gotin:

*“Kalo pîrê
Ji me re xeftan bîne
Destê xwe sor ke
Kumê lawê xwe mor ke”¹³⁴*

Li gundekî Batmanê ev tişt me wiha bihîst û zarok ji xalxalokê re *selîma* dibêjin:

“Selîma ji min re qundireyekê bîne (zaroka keç)”¹³⁵

Li cizîrê ji bo xalxalokê wiha tê gotin:

*“Xalxalokê xalxalokê
Mala bavê te kanê”¹³⁶*

Piştî vê gotinê xalxalok ji kîjan hêlê ve bifire, cihê mala xwe bi wê hêlê nîşan dike.

Ji bilî ajalan zarokan carinan bi lîstikan gotinên rîtmîk bikar dianîn. Ev lîstik di navbera du zarokan de dihate lîstin. Di vê lîstikê de zarokê/a ku dest bi lîstikê bikira dixwest ku kesî/a hemberî xwe bi bin bixe yan jî wî/ê şaş bike. Lîstika bi gotinan wiha dest pê dikir: zaroka/ê yekemîn dibêje zaroka/ê duyemîn

*“-Zarok1: Ka ji min re bêje bîst!
-Zarok2: Bîst!
-Zarok1: Min kerika guhê te de mîst!
-Zarok2:...”*

Di nava zarokan de lîstikeke din jî heye ku ew jî bi rêya gotineke rîtmîk tê lîstin. Sê yan jî çar zarok bi vê lîstikê dilîzin. Di lîstikê de zarokek serkêşiyê dike, zarokên din her pênc tiliyên xwe datînin erdê, dor bi dor tê lîstin. Di destpêkê de ji bo tiliyên destekî gotina

*“Hêklo mêklo
Çalim çêklo
Hestiyê mamo
Kewê gozel
Hat ser wê de rît!”¹³⁷*

Dihate gotin û di kîjan tiliyê de biqediya ew tilî dihate veşartin an jî qetkirin.

134 Ronya Bewran, Amed, 2014

135 Sumeyye Gezîcî, Êlih, 2014

136 Cûdî Seçen, Murad Sadak, Cizîr, 2014

137 Miraz Murad, Îdir, 2014

Ev rêbaz ji bo hemû tiliyan pêk dihat, dûre destê kê diqediya wî/ê kesî/ê destê xwe dixiste paşila xwe, dûre bi destê din dewam dikir, ew dest jî ku diqediya, zarokê ew destê xwe jî dixiste paşila xwe. Piştî ku hemû zarokan destên xwe dixistin paşila xwe, serkêşê/a lîstikê lê dinihêrî ka destê kî germ e? Ji bo pîvandina germbûyîna destan, her kesî/ê dor bi dor destên xwe ji paşila xwe derdixistin, didan serçavên serkêşê/a lîstikê, dûre ji hêla serkêş ve kîjan dest germ bûya ew dest dihate aşkerekirin.

Li pêşa çiyayê Sîpanê ji dayikekê, zûgotinoka me tomar kir wiha bû:

*"O mo kara do,
Sîne mîne bi bando,
Teke tûka şeke şûka ker bando."*¹³⁸

Du, sê an jî zêdetir zarok bi gloverî li hemberî hev rûdinên. Lîstik ji aliyê zarokê/î ve tê destpêkirin. Bi gotina zûgotinokê destên xwe li hev dixin, piştî ku zûgotinok diqede, zarok destên xwe vedikînin piştî xwe. Di gotina dawî de kî destê xwe zû birevîne, ew lîstikê dewam dike.

Di nava zarokan de gelek lîstikên bi gotinên rîtmîk tînin gotin hene, yek ji wan jî wiha ye: sê, çar yan jî çar, pênc zarok li gel hev rûdinên dest bi lîstikê dikin. Lîstik ji aliyê kesekî/ê ve tê bi rêvebirin û serkêşê/a lîstikê wiha destpê dike:

*"Pîrek ji jor de tê,
Pora wê gijik,
Kincên wê qirêj û qetiyayî,
Dest û lepên wê qelişî,
Di nava devlingên wê de
Mar, mişk, kurm û kêzik,
Gû, rêx, ters û vîjik
Gummm!"*¹³⁹

Bi gotina peyva dawî "Gummm!" re hemû zarok devê xwe digirin, kî devê xwe zû negire hemû tiştên (*Mar, mişk, kurm û kêzik, gû, rêx, ters û vîjik*) di devlinga pîrê de dikevin devê wî/ê. Lîstik bi vî awayî dor bi dor û bi zêdekirina tiştên ku di devlinga pîrê de didome û piştî her kesî/ê dora xwe kir lîstik diqede.

Di nava zarokan de gotinên wek xeber û rexneyî jî hene. Ev gotin bi awayê rîtmîk û bi armanca şermezarkirinê tînin gotin. Ev gotin di nav zarokan de tînin bikaranîn, hin zarok hene ku hevalên wan hez ji wan nakin yan jî nebaşiyar

138 Sevgül Akkuş, Bêdlîs, Elcewaz, Wêrangaz, 2014

139 Ferîdun Bîrgul, Agirî 2015

dikin û li gorî rê û rêbazên, nixxên civata zarokan tevnagerin. Her wiha gotina jêrê, avêtine ser zarokekî ku tiştên (xwarin, vexwarin) xwe bi hevalên xwe re parve nake û li ser bingehê rexnegirtina li timabûyîne tên gotin:

“Kurê kerê

Ber bênderê

Têr kayê naxwe

Nade kerê”¹⁴⁰

Bi van mînakên em dikarin bibêjin ku wêjeya devkî ya zarokên kurd heye. Ji berdewamî û dewlemendkirina wêjeya devkî ya zarokan re hewcedarî bi çavkaniyan û derfetên qadê pêwîst in. Hewcedariya çavkaniyan, ji jiyana rojane û cureyên wêjeya devkî pêk tînin. Şertê afirandina wêjeya devkî ya zarokên kurd, axaftina zimanê dayikê ye. Bi vê ve girêdayî wêjeyeke niviskî û perwerdeya bi zimanê dayikê dê hêzê bide wêjeya zarokan. Her wiha li gorî lêkolînan¹⁴¹ hatiye diyarkirin ku zimanê zarokan dê bi bikaranîna zûgotinokan a di perwerdeya bi zimanê dayikê bêhtir bi pêş keve.

D. LEHENGÊ ÇIROKÊN KURDÎ: ROVÎ

Di wêjeya zarokan a cîhanê de ji bo lehengên çîrokan, gelek ajalên sereke yê wekî hirç, rovî, kîvroşk, gur û ajalên din tînin bikaranîn. Her wiha di fablên bi navê “La Fontaine û Esope fabl”¹⁴² de ku di cîhanê de tînin zanîn, hatiye aşkerakirin ku ajalên sereke di çîrokan de li gorî taybetiyên xwe cih digirin. Ev rewş di wêjeya devkî ya zarokan a Kurdistanê de bi heman awayî derdikeve holê. Di encama lêkolîna me de ji cureyên wêjeya devkî piraniya wan a ku hatine tomarkirin fabl¹⁴³ an jî çîrok in. Di lêkolîna me de piraniya çîrokên ku hatin tomarkirin ew çîrok in ku lehengê wan rovî ye. Di çîrokên bi lehengî yan jî mijara rovî de, konetî, fêlbazî, xaîntî û taybetiyên rovî yê din tînin vegotin.

Di dîrokê de rûbirûmayîna gelê Kurd ya bi konetî, fêlbazî û xayîntiyan re gelek caran encamên mezin dane der. Ku qedere hebe, di pêşiya gelê kurd de qedereke bi vî awayî heye. Hêzên ku bi gelê Kurd ve têkilî datînin, ne mimkun e ku bêyî berjewendiyên xwe, hîle û konetiyên xwe nêzî gelê kurd bibin. Li ser vî bingehî li hemberî hebûn û xwezaya gelê kurd her tim êrîş hatine kirin, di pêkanîna êrîşan de rê û rêbazên cur bi cur ji hêla hêzên dewletê û serdestan

¹⁴⁰ Rohat Asê, Agîrî 2014.

¹⁴¹ Toker 2011.

¹⁴² Erkan 2014.

¹⁴³ Fabl di nava gelê kurd de bi çîrok, hikyat û xebrîşok tê binavkirin. Em ê di vê pirtûkê de li dewsa fablê navê çîrokê bikar bînin.

ve hatine bikaranîn. Ji van a herî balkêş konetî, fêlbazî û xapandin e. Derbarê vê mijarê de çend gotinên di wesiyeta Qazî Mihemed a di encama tarumarkirina Komara Mahabadê ya Kurdan de, xayîntî û konetiyê baştir rave dike:

“Soza min ne ew bû ez herim û we di destê van dijminên dilrêş de bihêlim. Min pir caran jî paşeroj û şexsiyetên me yê mezîna tefêkur dikir. Ên ku Eceman bi xapandin, sond, derew û hîle ew girtine û kuştine. Ew tev li bîra min bûn û tu carî jî min ji Eceman bawer nekiriye. Lêbelê beriya ku veşerîna vir, çendîna caran gotin û rasparin bi name û bi şandina kesên naudar ên Kurd û Faris, bi dayîna soz û ehdên yekcar pir û mezîna ku daxwaza xêrê ya dewleta Ecem û Şah bi xwe jî heye û ne amade ne ku bi tenê dilopeke xwînê jî li Kurdistanê birijê. Niha hûn bi çavê serê xwe encama sozên wan dibînin. Ger mezîna hoz û eşîrên me îxanet nekira û xwe nefîrotina hukûmeta Ecem, weha nedihate serê me û we û Komara me jî. Şîret û wesiyeta min ew e bila zarokên we bixwînin. Ji ber ku tu tiştê me ji yê gelên din ne kêmtir e, bi tenê xwendin nabe. Bixwînin, ji bo ku hûn ji karwanê gelan paşve nemînin û her xwendin çeka kujek a dijminan e.”¹⁴⁴

Di encama serhildana Dêrsimê ya sala 1938’an de, gotineke Generalê Serhildana Dêrsimê Seyîd Riza,¹⁴⁵ dibe mînak hîle û derewên ku li hemberî gelê kurd tîn kirin. Li gorî agahiyên ku di bîranîna berpirsiyarê ewlehiya Meletiyê yê bi navê Îhsan Sabrî Çaglayangil de, gotineke Seyîd Riza a ji bo dewleta Tirkiyeyê wiha ye:

*“Hukmato Zurekero Beşeref,
Ez nêşkeyeya hemverê zûr û hîleyanê şîma de vînderî no seba mi bi dert, la ez zî verê şîma de çewt nêbîya wa no zî şîma rê bibo dert!”*

Li gorî gotinên William R. Bascom, yê di gotara bi navê “Erka Folklorê Çar Heb” a di kovara bi navê “The Journal of American Folklore” de hatiye weşandin pirsek wiha tê bersivandin. Kesên ku li cureyên folklorîk guhdarî dikin, di wan de çî diqewime, tiştê digihîje wan? William R. Bascom wiha bersivê dide: ew ne tenê ji bo şahiyê ye. Şahî, erkeke girîng a folklorê ye, lê îro di vê rewşê de ev wekî bersivê nayê qebûl kirin. Ev der zelal e ku, di bin rêgezên kenan de wateyên kûrtir hene.¹⁴⁶ Li ser vî esasî hewcedariya lêkolîn û lêpirsîna kûrtir a çanda devkî ya Kurdistanê derdikeve holê. Di wêjeya gelekî de

¹⁴⁴ Ji ber wesiyeta Qazî Mihemed hatiye girtin. (Qazî Mihemed 2013)

¹⁴⁵ Bi zaravayê Kurmancî: “Hikûmeta bêşeref û derewkar
Min nekarî li hemberî hîle û derewên te bi ser kevîm ev ji bo min bû derd, min jî li pêş te serî netewand bila ev jî ji bo te bibe derd!” (bnr. li Xîdır 2012).

¹⁴⁶ Aka 2010: 38.

zêdebûyîna çîrokên rovî, dibe sedema lêpîrsîn û lêkolînên derûnî. Gava ku ev hûrgulî derkete pêş me, rasterast dîroka gelê kurd a sîyasî xwe nîşanî me da. Ev çîrok bi pîranî ji bo zarokan tîn gotin û carinan mezin jî jê sudê werdigirin.

Di bîngeha gotinên William R. Bascom û rastiyên civaka Kurd de, vegotina çîrokên rovî yê li Kurdistanê, wateya ji kenandinê kûrtir derdixe holê. Di kesayetiya rovî de hîle û derewên hêzên serdest tîn ravekirin. Dê û bavên zarokên kurd, ji zarokên xwe re encamên fêlbazî, xaîntî û derewkariyê di kesayetiya rovî de vedibêjin. Zarokên ku li van çîrokan guhdarî dikin, her çiqas bikenin jî di binehişiya xwe de li pey lêkolîn û lêpîrsînan dikevin. Bi vê hişmendiyê bûyerên di çîrokan de tîn vegotin, ji parzûnê rexne û lêpîrsînê re derbas dikin. Di vegotina çîrokên rovî de nîrxandîneke bi vî rengî, dibe ku bibe sedemeke berfirehtir lêkolînên psîkanalîzî ên li ser amûrên çanda devkî ya Kurdistanê.

E. DI WÊJEYA DEVKÎ DE ZAYENDA CIVAKÎ

Di wêjeya devkî de nîrxandina jinê bi du awayî dê bê kirin. Awayê yekem di wêjeya devkî de wekî leheng bikaranîna jinê, yê duyem di veguhêziya wêjeya devkî de çalakbûyîna jinê ye.

a) Di wêjeya devkî de bikaranîna jinê

Di nav çîrokên Kurdî de motîfeke bêhtir hatîye bikaranîn, bêguman rewşa jinan e, di nav van berhemana de babeta jinan motîfeke herî rengîn e, bi taybetî xelasîya jinan. Dema em naveroka van çîrokan bi kûrahî hûr hûr dikolînin, em dibînin ku civata Kurdî, her tim rûmet û cîhekê mezin daye jinan, di pêwendiyên jin û mêran de, di warê mêrkirin û zewacê de jinan her tim roleke mezin lîstine. Ji aliyê din, civatê hemû jin nexistîye tayekî terazîyê, jinên baş û jinên nebaş an gorî normên wan sal û zemanan ji hev cuda kirine, bi nêrîn û çavên mayîn li van herdu komên jinan mêze kirîye. Jinên baş rûsipî kirîye, jinên nebaş rûreş, rûtenî kirîye. Civatê pîvanên başî-nebaşîyê, an gorî xêra civatê, malbatê, an gorî xêra zarokan û an gorî xêra xelasî, azadîya jinan kivş kirîye. Jinên baş, çawa em di dawîya çîrokan de dibînin, xêr û xweşî li ser wan de dibare, ew ji ber destê zordestan xelas dibin, ew azad dibin, difilitin. Pîrsa xelasîya jinan di nav çîrokên Kurdî de babeteke herî berbiçav e. Di dawîya her çîrokekê de ew bi dilketîyên xwe ve dibin yek, diçin digihêjin mirazê xwe, bi hev şa dibin. Jinên nebaş jî, di dawîya çîrokê de gelek caran cezayên xwe dibînin û tîn kuştin. Di vê babetê de her çîrokeke Kurdî mirov dikare bêje heqî û adaletê belav dike.¹⁴⁷ Di bîngeha nîrxandinên Alakom de,

¹⁴⁷ Bnr. li Alakom 1994.

rola jinên kurd di vegotina çanda devkî de û bi taybetî di vegotina çîrokên de bi hêsanî tê dîtin. Di gelek cureyên wêjeya devkî wekî destan, çîrok, serpehatî, stran û her wekî cureyên din de bêhtir serekebûyîna rola jinan tê bikaranîn. Pîranî di van cureyan de qedr û qîymetek ji bo jinê heye û jin di van cureyên wêjeya devkî de xwedî erk e. Memê Alan, Sîyabend û Xecê, Ker û Kulik, Binefşa Narîn û Cembelîyê Hekkarê, Mem û Eysê, Zembîlîroş, Sêva Hecî, Menşa Elîyê Selim Axa, Dimdim, Filîtê Quto, Bişarê Çeto, her wekî destanên din de têkoşerî û wêrekîbûyîna jinan hatiye vegotin.

Her wekî di destana *Ker û Kulik* de rola jinê bi Wergêk û Becanê derdikeve pêş. Di vê destanê de tê nîşankirin jin di jiyana civakî û têkiliyên jin û mêran de xwedî bandor û erk in. Wêrekîbûyîna Werdê û bi biryarbûna Becanê dide nîşandan ku, hêzek di kesayetîya Werdê û Becanê de destê jinê de heye. Nîşaneyê wêrekîbûyîna jinê ya di wêjeya devkî a kurdan de bi destanên *Ker û Kulik* û *Dimdimê* derdikeve pêş. Di van destanan de jin ji bilî wêrekîbûyîna xwedî bawerîyeke mezin e. Di *Ker û Kulik* de Werdê ji bo ku bi Silêman re bizewice, li hember nerazîbûyîna û êrîşê, lê dixê serê bavê xwe dişkêne. Piştî vê bûyerê bi Silêman re dizewice. Mînakê wêrekîbûyîna û xwebawerî ya jinên kurd di destana *Dimdimê* de derdikeve pêş. Piştî ku şahê Îranê bi konetî û hileyan, xayîntiya navxweyî ya kurê Çengzêrîn, Xanê Çengzêrîn û kurên wî yên din dikuje. Ber bi keleha *Dimdimê* ve tê ku keleha zêft bike. Jina Xanê Çengzêrîn bi amûrên teqemenî bi tevî bûkên xwe di keleha *Dimdimê* de xwe diteqînin. Bi armanca ku nekevin destê şahê Îranê him xwe dikujin û him jî keleha hildiveşînin. Di van her du destanan de taybetîya jinê a wêrekîbûyîna û xwebawerîyê hatine pêşandan. Di çîrokên kurdan de rola jinan bi mijarên jiyana civakî bi demê ve diguherin. Li ser vî bingehtî oldarîbûyîna civakê, bi vê ve girêdayî zewaca jinê, têgeha bikaranîn û jiyandina namûsê li ser rola jinê bandorên neyînî dikin.

b) Di wêjeya devkî de çalakkîbûyîna jinê

Di îdeolojî û pratîkên neteweperwer de wezîfeya “diyarkirina sînorên çanda neteweyî, parastina wê û zindîhiştina wê ya bi rêya guhastina wê ya ber bi nîfşên nû ve”, hewaleyî jinan tê kirin. Ev yek xwe dispêre rewşa dayikîyê ya jinan a ku li gorî rola wan a zayenda civakî li nava malê wan ji bo hilberandina ji nû ve bi cih dike ku hem di warê biyolojîk de hem jî di warê çandî de jî wekhev tê dîtin. Di destpêka sedsala 20’an de, di gelek têkoşînên li dijî mêtîngerîyê û yên avakirinên neteweyî yên modernker de rolên zayenda civakî yên jinan, wezîfeyên wan û cihê wan ê di nava malbatê de, di nava dilê van pêvajoyan de hat bicîhkirin. Li piştî perdeya vê yekê jî ev diyarde hebû. Malbat û qada nava malê li aliyekî wekî yek ji mekanên girîng hat nixandin

ji bo civakîkirina sêwirandin û verastkirinên nû yên siyasî; ji bo tebakirina civakan a ji bo rejîmên nû yên disîplînê. Di heman demê de ji bo civakên di bin zor û zextê de jî her bû mekanê sereke yê hevçûnê, berxwedan û dewamkirina hebûna xwe ya çandî.¹⁴⁸ Di vê bingeha qada jinê de, em ê çalakkûyîna jinê ya di wêjeya devkî de bi du beşan binirxînin. Beşa yekem jin bi serê xwe diafirîne, ya duyem jin di bin bandora jiyana civakî de rola xwe ya vebêjîyê diyar dike an jî tê dîyarkirin.

Di beşa yekem de çarçoveyê ku jinê li gorî xwe çêkiriye heye. Jin di wê çarçoveyê de cureyên wêjeya devkî diafirîne û di qadên jiyana yê guncaw de pêşpêş dike. Wekî di afirandin û vegotina lorî û nifiran de jinê ji xwe re qadeke navxweyî û teng çêkiriye. Di tengbûyîna vê qadê de sedema herî mezin ji hêla mêr ve astengî û zordarî ye. Tengbûyîna qada afirandina wêjeya devkî ne bi daxwaza hîlbijartina jinê ye, jin neçar maye ji xwe re qadeke bi vî rengî vekirîye. Ravekirina vê rewşê bi têgeha ku ji hêla Freud ve hatiye bikaranîn a bi navê “binehişî”yê mimkun e. Jin bi rêya lorî û nifiran derûniya xwe rihet dike. Ji ber ku jin diafirîne, di heman demê de hunermendiya xwe pêşkêş dike. Ev rewş di qadên din de jî mimkun e. Di bin serdestiya mêr de çalakkûyîna jinê a hunerî ne bi aşkere ye. Jin stranên dibêje, jin tiştanokan, helbestan, çîrok, destanan û gelek cureyên wêjeya devkî dibêje. Ev çalakiyê jinê wekî megotibû di qadeke teng de tên kirin. Ji ber serdestiya mêr, bandora olî û rol û mîsyonên jiyana civakî jin xwe vedikşîne qadeke teng. Li hin herêman vegotina çanda devkî ji ber oldariyê guneş tê dîtin. Li ser vî bingeşê jin bi awayekî aşkere nikare stranên, destanan û her wekî amûrên din vebêje. Di vê encamê de an bi dergûşa xwe re loriyekê dibêje, an nifiran li zarokan dike, an di dema çelek-peş dotinê de distire, an di tenûr dadan û xwarin çêkirin û firaq şuştinê de klaman dibêje. Jin bi vî awayî li gorî xwe cihên guncaw hildibijêre û hunera xwe çêdike.

Di hevpeyvînên me yê li qadê de ji aliyê qada jiyana civakî ya jinan de reweşeke wiha derkete hemberî me. Di demên borî de li gundan, li ber derê her malê kanî tunebûn. Di gundan de li her taxekê de kaniyek tenê hebû. Ji qadên civakîbûyîna yê wekî pincar berhevkerin, hirî şuştin, dawet, cejn, şîn û şevbêrkan û hwd cudatir a herî girîng, kombûyîna ber kaniyan bû. Jin rojê sê û çar caran û li gorî lazîmiya avê zêdetir caran diçûn ser kaniyê. Hinekan bi cêran av dikêşandin û hinekan jî carinan firaq diçûn. Jin dema ku diçûn ser kaniyê li dora kaniyê kom dibûn di wê navberê de bi hev re dipeyvîn. Kombûna li ser kaniyê çalakiya civakî a jinane rojane ya herî girîng bû. Di

148 Çağlayan 2014: 136.

van axaftinên li ser kaniyan de hemû mijarên jiyana civakî ya gund dihate axaftin, agahî ji hev dihatin girtin, pirs û pêşniyar li hev dihatin kirin. Kaniyan di heman demê de peywira xwe ya təkiliyên civakî jî digirtin. Li ser kaniyan li gorî temenan komên jinan çêdibûn. Jinên zewicandî û keçên xama cuda cuda kom dibûn. Koma keçên xama, di heman demê de dibû sedema kêşandina xortan a ber bi kaniyê ve. Di vê encamê de hevditîn pêk dihatin, evîn, dilketin û zewac û her wekî çerxa jiyane digeriya. Lê hingî ku li her malekê kaniyek hatiye çêkirin, qada civakîbûyîna ya jinan û di heman demê de ya keç û xortan ji holê rabû. Her çiqas ku kanî di malê de hebe karê jinan rihettir bike jî jinan li hemberî vê rewşê nerazîbûyîna xwe nîşan dan. Diyar kirin ku ne mîna berê ye ku jin bi hev re biaxivin, tu kes êdî ji mala xwe dernakeve.

Beriya ku kurd baweriya Îslamê bipejirînin, berê bi Zerdûştîyê, paşê jî bi Êzîdîyatîyê bawer dikirin. Piştî pejirandina baweriya Îslamê, jinan dev ji gelek kevneşopiyên xwe berdan. Hin lêkolîner vê yekê bi terîqata Mewlana Xalid ve gire didin. Terîqeta Nexşîbendî, strandina kilaman li jina qedexa dike. Li hin pirtûkên şerîetê herame ku jin di nava civata mêran de rûnin û kilaman bibêjin. Lewma jî jin wekî gelek qadên jiyane, di qada dengbêjiyê de jî pir xuya nabin. Yê wekî Meyremxanê û Eyşe Şanê ku di dengbêjiyê de israr kirine jî, rastî gelek astengîyan hatine. Li vir tiştêkî balkêş jî ew e ku ji bilî jinên kurd yê Êzîdî wekî Fatma Îsa û Aslîka Qadir, jinên Êrmenî yê wekî Gula Bavfile û Pêroya Têxûtê jî pêşengî li dengbêjiya jinan kirine. Lê belê digel hemû astengîyan jina kurd yekcar ji dengbêjiyê neqetîya ye. Hin kevneşopiyên wan jî hîn berdewam in. Di civakên kurd yê koçer de, dema ku şevbûhêrkek tê çêkirin kon bi perdeyekê tê veqetandin. Jin li aliyekî, mêr li aliyekî rûdin. Jin û mêr hev û du nabînin.¹⁴⁹ Di beşa duyem de rola jinê ya vebêjiyê derdikeve pêş. Di jiyana civakî ya kurdan de, teşegirtina rola jinê bi bandora olî ve girêdayî ye. Ji aliyê vegotina wêjeya devkî ve çalakîbûyîna jinê, di nava gel de guneh û şerm tê dîtîn. Ev feraset di nava civaka kurd de bi cih bûye. Li ser vî bingeşî jin bi awayekî aşkere nikare hunera xwe pêşkêş bike. Di vegotina çanda devkî de jinên navdar bi rihetî dikarin hunera xwe pêşkêş bikin. Ev jinên navdar bi dengbêjiyê tên nasîn û rola wan a bi vî rengî, di nava civakê de hatiye pejirandin. Di lêkolîna me de hin profilên jinê ên jiyana civakî derketin pêş. Jinên ku wekî dengbêj û çîrokbêj tên nasîn, hunera xwe bi azadî bi me re pêşkêş dikirin. Jinên ji aliyê sîyasî û polîtîk ve, ku bîrdoziya *Teugera Kurd a Sîyasî*¹⁵⁰ pejirandine, hunera xwe bi azadî pêşkêş dikirin. Lê yê di bin bandora feraseta

149 Çiftçi 2012: 55.

150 Çakır 2014.

olî û civakî de mane, bi awayekî aşkere nikaribûn bi me re hevdiîtinê çêbikin û cureyên wêjeya devkî vebêjin. Ev profîla dawî li jor jî hate diyarkirin ku, pîranî an di navbera xwe de vedibêjin an jî di qadên ku ji bo xwe afirandine de û bi rêya lorî û nifiran û stranên vedibêjin. Ji bo vê profîlê qadek ji qada civakîbûnê, mînakî kombûna dora kaniyê ye. Ji bo vê profîlê qadên civakî kêmtir in. Di hevpeyvîna me de bi vê profîla jinê de, dewsa jinê mêr derdiketin pêş. Ji aliyê vegotinê ve, kar û baran ve, dagirtina îskanên çay, raxistina sifreya xwarinê û her wekî kar û barên din de mêr derdikete hemberî me. Li hin deveran mêr pêştir diçû û di encama daxwaza me ya ji bo hevpeyvînê, li ser navê jinê diaxivî wekî:

- “Na, jinik nizane çîrokan bêje!”
- “Pîrek tu tiştêkê nizane bêje!”
- “Ewê ji bîr kirye, bîr kirye!”
- “Ew karê wan heye, karê wan, xwarin marin!”

Û her wekî gotinên din ji me re digotin. Bi vî awayî di platformên civakî de jin, ji hêla mêran ve tune tê hesabandin. Di encamê de ji bo ku jin dernekeve nava jiyana civakî, ji hêla mêran ve tîst astengkirin. Di vî warî de Cemîla Celîl di hevpeyvîna xwe ya li ser radyoya Êrîvanê de wiha dibêje:

“Ez dixwazim li vir tiştêkê bêjim. “Di dema bavê min de jî, dema min de jî peydakirin, dîtina jinên stranvan bona radyoyê pir dijwar bû. Di nava kurdan de pir jin hebûn kû dengê wana xweş bû, baş klam zanibûn, ewana li cem min, di civata jinan de distran, lê gelekê ji wana nedihatî studyoyê, nedixwastî dengê xwe qeyd bikin. Carekê keçîkek bi navê Gulîzer hate radyoyê çend stranên got û me qeyd kir. Dengê Gulîzerê pir xweş bû, stranên kurdî jî bi teqîl û xweş digotin. Piştî ra ew Gulîzer zewicî. Stranên Gulîzerê hertim di radyoyê de dihatî weşandin, pir daxwaz hebûn ji bo klamên Gulîzerê bibihên. Lê heta mirinê jî, wek mira gotin, hercara dema di radyoyê de daxwazên guhdaran dihatî xwendinê, kû em stranên Gulîzerê biweşînin, mêrê wê heqaretê li wê dikir.”⁵¹ Zordariya mêran a ku li ser jinên kurd hê jî didome..”

Li herêmên ji hêla sîyasî û polîtîk ve pêşve çûne, ev rewş dernekete hemberî me. Di bîngeha bîrdoziya *teugera kurd a sîyasî* de ji bo jinê qadeke azad û ku jin karibe xwe îfade bike heye. Bi vî esasî jin xwe pêşve dibe û di warê jiyana civakî de pêşengtiyê dike. Jinê jî wekî mêr di hemû platforman de hunera xwe bi me re pêşkêş dikir. Li van herêman bêhtir jin derdiketin pêş û bi awayekî çalak di jiyana civakî û polîtîk de xebatên xwe dimeşandin. Di saziyên sîvil

151 Celîl 2011.

û yên fermî de jinên kurd, ji asta herî jor heta a jêr peywir digirin. Di rêveberiyên sazî û dezgeyên sivîl û partiyên de, rêveberiyên meclîsên tax, gund û bajaran de, hevserokatîyên şaredariyan de û her wekî qadên civakî yên din de jinên kurd cih digirin.

E. DI WÊJEYA DEWKÎ DE TÊKILIYÊN ÇANDÎ Û BIŞAVTIN

a) Çîrokên Ezop û wêjeya zarokan a Kurdistanê

Di navbera şaristaniyan de t êkiliyên çandî ji dîrokê û vir ve dewam dikin. Ji hêla erdnîgarî û çandî ve her çiqas dûrî hev bin jî, t êkilî û di navbera taybetiyên çandî de dirûvtî derdikevin pêş. Ev mijar dibe ku bibe mijara lêkolînên berfireh ên zanistî. Ev rewş di pergala dîroka şaristanî ya Împaratoriya Helen de bê nîrxandin, dibe ku bersivên baş ên herî zelal derkevin holê. Wekî din berhemên nivîskarê rojava yê bi navê Ezop û yê rojhilat ê bi navê Sadî Şîrazî yê îranî dişibin hev.¹⁵² Tê zanîn ku Şîrazîyê Îranê beriya ku pirtûka xwe ya bi navê “Gulistan” binivîse, li Bakurê Kurdistanê jî geriyaye. Li ser vî bingeşî jixwe di navbera fars û kurdan de t êkiliyên çandî t ên zanîn. Pirtûka bi navê Gulistan a ku bi dehan zimanan de wergera wê hatiye kirin, hewce ye ku bi kurdî jî bê kirin. Bi vê ve girêdayî li gorî lêkolîneke zanistî rêya Ezop bi Mezopotamyayê jî ketiye.

Di lîteratura cîhanê de wekî nivîskarê çîrokên fabl yê herî kevn, Ezop (Aisophos- Beriya Zayînê sed sala VI.) ê Yûnanî t ê zanîn. Li gorî lêkolînên zanistî yê salên dawî, çîrokên Ezopî heya bi hindûyan, mezopotamyayîyan, îbraniyan û fenîkeyîyan diçin.¹⁵³ Di encama van lêkolînan de derdikeve pêş ku t êkiliyeke şaristanî û bi taybetî çandî di navbera civakan de heye. Lêkolîneke zanistî li ser wêjeya kurdan bê kirin, t êkiliyên çanda kurdan ên bi cîhanê re dê derkeve holê. Di pêvajoya vê lêkolîna me de jî derket holê ku t êkiliya çanda kurdan bi yê cîhanê re heye. Ev rewş di encamên lêkolînên zanistî de (bnr. li Derdiyok, 2010, Yılmaz, 2011) jî derdikeve pêş. Hin berhemên Ezop û yê Sadî Şîrazî dibe ku çavkaniyê xwe ji wêjeya kurdan girtibin. Derbarê vê de li Farqîna Amedê ya Bakurê Kurdistanê me çîrokek qeyd kir. Çîroka bi navê “Rovî û Leg” wekî çîroka Ezop t ê zanîn. Lê heman çîrok di wêjeya kurdan de ji mêj ve t ê gotin. Li ser vî bingeşî pirsên wekî: “Gelo awayê çîroka bi navê Rovî û Leg ê resen ji aliyê kurdan ve hatiye çêkirin?” derdikevin pêş, ev rewş dibe sedema lêkolînên berfirehtir yê zanistî.

152 Derdiyok 2010.

153 Yılmaz 2011.

Rouî û leg¹⁵⁴

Rouî û legê ji hev hez dikirin.

Rojekê legê wiha gote rouî:

"Rouî tu rouîkî xweşik î, delal î, pir mihteber î. Lê ezê j'tere îkramkî bikim. Gereka tu şevêkî bibî mêvanê min, e'j te re ti'amekî pir xweş çêbikim. Ku tu jê lezetê bibînî. Ew lezet gava ku bide bine zimanê te, ji wê lezetê gava ku tu têr bibî." Gava ku wisa go, rouî bawer nedikir ku legê kêngî gazî wî bike, tevatî nedihatînê.

Rouî: "Gelo kîngî ew roj û ew zemanê were û legê gazî min bike." Rojekê legê îşaret da rouî:

"Rouî!"

Rouî: "Ha!"

Leg: "Rouî tu îşev mêvanê min î."

Rouî: "Ez çî çax mêvanê te me?"

Leg: "Berî êvarê tu mêvanê min î, ezê ji te re xwarinê çêbikim hetanî berî êvarê ancax biqede."

Rouî bawer nekir ku lê bibe berê êvarê. Berî êvarê hat rouî berê xwe da legê û çû cem legê. Legê bala xwe dayê wa ye rouî tê, rabû çe'lek çêkir. Ç'ela ku çêkir, ancax nikulê wê herê ku xwarinê bixwe, ne devê rouî zimanê rouî bile nikare têkeve.

Leg: "Birikê rouî tu xêr û silamet hatî. Ji serê sibê da min hazra te kiriye heta tu werî. De keremke me nan hazir kiriye em herin ser." Gava ku çûne ser nan, rouî lê mêze kir, zimanê xwe li hev bir anî, zimanê rouî negihîşte bine qulê. Çî kir nekir, çare tunebû. Leg lê dixê davêje devê xwe, xwe pê têr kir. Sekînî go: "Rouî!"

Rouî: "Ha!"

Leg: "Afyet be brakê rouî gelo te têr xwar?"

Rouî: Helê, min têr xwar mala te ava be. Lê îcar sibê berî êvarê tu mêvanê min î."

Tilki ile Leylek¹⁵⁵

Kimseye zarar vermemeli insan,
ama birisi kötü davrandı mı
yüzüne çarpmalı onun, aynını.
İşte bu masalın öğüdü!

İlkin tilki çağırılmış
evde şölene güya,
bizim hacı babayı,
yaylak bir mermer kapta,
buyur etmiş çorbayı.

Bizim leylek aç olmasına aç ama n'apsa,
bir lokmacık bile yiyemiyor ki çorbadan.
Tilkiyi çağırınca ötekisi,
karşılık, büyük bir hamur tutmuş,
boyunlu bir şişeye koyarak buyur etmiş.

Çağasını sokup doyurmuş leylek karnını
güzel güzel, rahatça,
gel gelelim konuğu açlıktan bayılmış içi
ezile ezile.

Şişenin boynunu yalarken tilki boş yere,
ona şöyle demiş bizim hacı baba: "İnsan
sükûnetle katlanmalı kendi örneğine!"

154 Hecî Şerîfê Farqînî, Farqîn, Amed, Bakurê Kurdistanê 2014.

155 Ev mînak ji gotara lêkolîna li ser fablan hate girtin. Rouî û Leg çîroka Ezop ji aliyê Phaedrus ve veguhêziya Latînî hatiye kirin. Binêrin (Dervişcemaloğlu 2014: 478)

*Leg: "Ez yeke bi aqil im, rouî dê xwarinê çeke ezê dîsa nikula xwe lêdim û bixum."
Rouî di dile xwe de: "Tu bise, navê min rouî ye, çîqa bi fen im, çîqa zana me, tê ew gau bibînî. Bû berê êvarê rouî rabû pilorê çêkir. Kevîrekî rût li ber derê wî ye, pilor li ser kevîr reşand. De keremke birakê leg." Her du çûne ser nane xwe. Leg çîqa nikulê xwe lêxist, serê nikul çû, her ku lêdixê serê nikul diçe. rouî zimanê xwe pêxist paqîşkir.*

Rouî: "Kekê leg, te têr xwar?"

Leg: "Belê min têr xwar."

Lêê mirov çî bike wê dibîne.

b) Keçelokê Pîrê û Keloğlan

Çîroka bi navê "Keçelokê Pîrê" di nava gelê kurd de tê gotin. Lehengê bi navê Keçelok di çîrokan de kesekî, zîrek, keçel û xizan e. Bi dayîka xwe re dijî. Her wiha heman çîrok di wêjeya Tirkî de bi navê "Keloğlan" bi Tirkî tê gotin. Zarokên kurd ên Bakurê Kurdistanê bi giştî hew dizanin ku "Keloğlan" çîrokeke ji wêjeya tirkî ye. Her wiha *filmên Keloğlan*¹⁵⁶, *xêzefilmên Keloğlan*¹⁵⁷ û *çîrokên Keloğlan*¹⁵⁸ hemû bi zimanê tirkî hatine weşandin û hê jî weşandina wan didome. Di encama wan weşanan de, zarokên kurd, Keloğlan wekî lehengekî tirk dihesibînin û jê sûdê werdigirin. Ev rewş di bingeha têkiliyên çandî de bê nîrxandin dibe ku raveker be. Lê li Bakurê Kurdistanê ji aliyê Dewleta Tirkîyeyê ve cureyên wêjeya devkî yên kurdan her tim hatine bikaranîn. Di vê encamê de gelek berhemên çanda kurdan a devkî, ji hêla dewletê ve bi zimanê tirkî hatine wergerandin û wekî cureyên wêjeya tirkî hatine pejirandin û ji civaka kurd re hatine pêşkêşkirin. Zarokên kurd ên ku bi salan e bi zimanê tirkî perwerde dibin, wekî çîroka Keçelok bi dehan çîrokên kurdan bi zimanê tirkî xwendine û dîtine. Bişavtina bi zimanê tirkî ya ku bi salan e didome ku bê ber çavan, ev çîrok dibe mînakeke biçûk. Ev çîrok dide xuyakirin ku bişavtina ji aliyê dewleta Tirkîyeyê ve tê kirin ne tenê li ser ziman e, di heman demê de li ser çanda kurdan jî tinekirin, berxwarin û

156 Rola Sereke ya Keloğlan Ruştu Asyali (1947, Ankara, Lîstikvanê şano û sînemaya Tirk) dilîze.

Navên filman:

Keloğlan Aramızda 1971-Keloğlan

Keloğlan'la Can Kız 1972-Keloğlan

Keloğlan İş Başında 1975-Keloğlan

Ben Bir Garip Keloğlanım 1976-Keloğlan

Bnr. li wikipedia 2008)

157 Anîmasyona Keloğlan, li ser ekranên televizyona dewleta Tirkîyeyê ya zarokan (TRT Çocuk) tê weşandin. Di navbera salên 2009-2013'an de 107 beş hatine weşandin (wikipedia 2014).

158 Keloğlan Masalları, Timaş Yayınları, İstanbul.

qirkirineke mezintir pêk hatiye û hê jî tê.

Çîroka Keçelokê Pîrê¹⁵⁹

(...)

Piştî ko birînên Mîrî sax bûn. Mîrî got vê carê divê ez şertek welê biawêjim pêşiya wî ko bila nekare ji destên min xelas bibe.

Dîsa banî Keçelokê me kir. Xizmetkarên wî di bayê bîstê de Keçelok anî hizûra Mîrî.

Vê carê Mîrî got divê ez tişteka welê bibêjim ko bila nekare pêk bîne û got here kumikê babê min bîne.

Pêşiya hingê çend salan jî babê Mîrî miribû û Keçelokê me hima çî kum bianiya wî dê bigotiya ev kumê henê ne yê babê min e û dê serê wî bidaya jêkirin. Paşê dê bigihaya mirada xwe û bi Reqkê re bizewiciya.

Keçelok jî bi ya di dilê Mîrî de hesiya. Zanî ko dawiya vê rêyê nîne hima çî bike bila bike Mîr dê tişteka dî biawêje pêşiya wî û dê di taliya paşiyê de serê wî bidaya jêkirin.

Dîsa bi şîn û giriyê xwe ve diçe nik Reqîka xwe.

Reqê got: Keçelokê min tu ti tiştî ji xwe re neke xem here nik wê kuna ko tu her car diçûyîyê û bi wêvetir tu dê şikefteka ber bi jêrê bibînî. Ew kun dê te bibe dinyaya mirîyan. Here û babê Mîrî bibîne û ji wî bipirse, ka kumê wî li kû derê ye. Ew dê ji te re bibêje. Gazindên me yên ji kurê wî jî ji babê wî re bibêje û bila rêyekê nîsanî me bike.

Bû roja dî û Keçelokê me diçe wê dera Reqîka wî jêre gotibû. Şkeftekê dibîne û diçe di wê ve. Piştî di rêyeka dirêj û tarî re derbas bû dinyayeka dî dibîne. Ew der dinyaya mirîyan bû. Mêrg û avên wê gelek bûn.

(...)

c) Di bin navê veguherandinê de qirkirina çandî û rastiya bişavtinê

Di muzîkê de, di sînemayê de, di wêjeyê de û di beşên çandî û hunerî yên din de pêkhatayên çanda kurdan hatine wergerandin û bi zimanê tirkî hatine bikaranîn. Ji aliyên dewletê ve xebatên berhevkarî û wergera stranan sê caran pêk hatine. Di sala 1926an de, heyeta bi navê Daru'l Elhan, li Edene, Dîlok

¹⁵⁹ Safyaya Osmanê Evdilkerîm, Herêma Botan, Gundê Melî. Ji aliyê Mirad Gundikî ve hatiye tomarkirin. 2010

(Entab) û Rihayê 250 stran tomar kîrin. Di sala 1938an de ji aliyê Wezaretê Karê Perwerdeyê û mamosteyên Şanoya Enqereyê ya Dewletê ve li Meletî, Amed, Riha, Mereş, Dîlok û Seyhanê 491 stranên gelêrî hatine tomar kirin. Ji aliyê TRTYê ve di sala 1967an de xebata berhevkarî û tomar kirinê pêk tê. Bi giştî 1788 stran û klamên gel tên tomar kirin. Herî dawî ji aliyê kovara folklorê mîlî ya wezaretê karên çandî di sala 1976an de li Rihayê berhevkarîyê dike û 300 stran û klam tên tomar kirin. Piştî xebatên tomar kirinê, wergera ber bi tirkî ve tê kîrin. Tomarkirin û nivîsandina notayê ya kilam û stranên helbet karekî baş e. Lê belê stranên ku tên berhev kirin, hunermendên kurd wan bi zîmanê tirkî dibêjin. Strana yekemîn a ku hatiye danehev a bi navê ‘Keça Kurd’ e, wekî ‘Türkmen Kızı’ tê wergerandin. Heman qeder tê serê strana bi navê Bûka Kurda ev jî wekî Türkmen Gelini tê binav kirin û xwendin. Hin hunermend (Îzzet Yildizhan) xwe nagirin, di beşa Bûka Kurda de dengê xwe gur dikin û li çepikan dixin. Berhemên kurdî yê yekem, ji aliyê hunermendên bi navê Celal Guzelses, Mukim Tahir, Kel Hamza û Cemil Cankat ve bi tirkî tên gotin. Bi demê re hin hunermendên wekî Mahmut Guzelgoz, Kazancı Bedih, Nurî Sesiguzel, İbrahim Tatlıses, Burhan Çaçan û İzzet Altınmeşe stranên kurdî bi tirkî dibêjin. Di nava van de yê ku wekî mîrê vî karî tê hesabandin Celal Guzelses e. Ji aliyê Mustafa Kemal ve pesnê wî wiha hatiye dayin: “Tu bilbilê Rojhilat î.” Piştî Guzelses, Muzafer Sarisozen berhemên kurdî wergerandine tirkî û bi amûra bi navê kopuz a ku ji aliyê Ziya Gokalp ve wek amûra tirkan a xwerû hatiye pê nasekirin gotiye. Strana bi navê “Cotkar” a ku Tahsin Taha bi salan e dibêje, ji aliyê Mehmet Ozbek ve tê wergerandin û wekî “Beyaz Gul Kırmızı Gul” tê binav kirin.¹⁶⁰

Li jor jî xuya ye ku rewşa di navbera çanda kurd û tirk de, bi *têkiliya çandî* nayê ravekirin. Di bin projeya bişavtinê ya bîrdoziya dewletê de guhertin û tînehesibandina çandî pêk hatiye. Polîtîkayên guhertinê amûr û cûreyên çanda devkî bi destê dewletê pêncî (heyeta bi navê Daru’l Elhan 1926- kovara folklorê mîlî ya wezaretê karên çandî 1976) salan dewam kiriye. Di vê navberê de gelek kesan him ji encamên polîtîkayên dewletê sûd wergirtine, him jî bi serê xwe amûr û cûreyên çanda devkî yê aîdê kurd, ermen û neteweyên din in, di bîngeha berjewendîya şexsî de bikar anîne. Her wiha bi dehan kilamên hunermendê kurd ê bi navê *Hesen Zîrek*¹⁶¹ hatine wergerandin. Loriya bi navê

160 Yücel 2008: 21.

161 Hunermendê kurd ji Rojhilatê Kurdistanê ye. Hesen Zîrek sala 1921ê li bajarê Bokaanê yê Rojhilatê Kurdistanê hate dinê. Hê dema zarok ji bo karkeriyê gund bi gund digere, dibe çekdarê xanekî, paşê dibe muawînê şofêran. Li Radyoya Bexdayê stranên xwe tomar dike. Hesen Zîrek sala 1966’an de pirtûkeke bi navê “Çirîkey Kurdistan” dinivîse.

“Ey Niştiman” a ku sala 1946an ji bo tarumariya Komara Mahabadê ji aliyê Hesên Zîrek ve tê gotin, newaya wê li sirûda tirk a bi navê “Ankara’nin Taşına Bak” bêyî çavkanî were destnîşankirin, hatiye anîn. Gelek stranên Hesên Zîrek (Yallah Şofêr, Nesrîn Emrê Bîhar e) hatine wergerandin, nav û agahiyên wî nehatine nivîsandin.

(...)

Ey netewekanî delal

Ey Kurdekan ey baskeşêr

Ey niştiman, niştimanî ciwan

Xakî Ariyan wetanî Kurdan

Bo te dikoşim bi dil û bi can

Bo serkewtinî xakî Kurdistan

Ay ey rozî Kurdî kaşan

Bo Kawekan li her deran

Ey rozî Kurdî ber efsan

Bo Kawekan li her teraf

(...) Hesên Zîrek.

Her wiha loriya bi navê “Ez ê Herim Welatê Xwe” ya ku ji aliyê ermeniyan ve jî tê gotin:¹⁶²

“Negrîn gelî hevrînên min, ez ê herim welatê xwe

Min navêje pir bimînîm ez ê herim welatê xwe

Ev der ji min re ne tu hal e, êş û derde min pir dijwar e

Xerîbîti gelek tahl e, ez ê herim welatê xwe

Xerîbîti gelek tahl e, ez ê herim welatê xwe

Hêvî dikim li ser min negrîn

Li ser min nekin girîn û şîn

Ez ê herim welatê xwe hemî derdê me biborin”

Em newaya vê loriyê ji nêz ve bi “Ankara’nin Taşına Bak” nas dikin. lawijeke ku barê wê tije derd û kul, ji taybetiyên çandî û dîrokî hatiye qetandin, li ser newaya wê gotin hatine nivîsandin û dûre bûye mînaka qirkirina qewmî.

Di sala 1972’an koça xwe ya dawî dike lê bi sedan stran û kilaman ve dibe nemir. Tirba wî li Bokanê, li Çiyayê Naleşikênê ye. (Xulamî 2013)

¹⁶² Etöz 2011.

Derbarê vê mijarê de Cemîla Celîl¹⁶³, rexneyek tund li ser civaka kurd jî dîke:

Mixabin kurd dijî kirinên wisa ranabin. Kî ji me çi digire, em destê wî nagrin, nabêjin, tu çi dikî, ew milkê kal û bavê me ne, ew nasname, xuyatya me ne, ew çanda me ye. Em her dibêjin, bila ji we re helal be. Wek mînak ermenîyan gelek stranên kurdî kirine ermenkî û distrên, wana di radyoyê de jî belav dikin. Êdî ew wek kilamên ermenî tînan nasandin, lewra nabêjin ew kilama kurdî ye, ji bo arşîvê jî naniwîsin kû ew kilama kurdî ye. Heman kar li Tirkîyê jî heye. Mixabin li Tirkîyê, ne tenê dengbêjên tirk, hema tu bêje dengbêjên kurdan bi xwe, bi destê xwe vî karî kirine û stranên kurdî kirine milkê gelê tirk. Ew qet behsa koka kilamê nakin. Heger stran têne wergerandin ser zimanên din, divê bê gotin, koka wê ji ku tê, ew ji çanda kîjan gelî ye? Hilwesta ha, ez pir xelet dibînim, ev dizîya çandî ye. Stranvanên ha, hebûna neteweya xwe difiroşin, bi destê xwe dergê talankirinê ber bi talankara ve vedikin. Ez nizanim çi bêjim. Ev nezanî ye, bêfamî ye, yan xulamî ye?

Birêz Cemîla jî diyar dîke ku, pêwîst e xweparastina civakî, li hember êrîşên çandî yê qirkirinê bikeve meriyetê. Êrîşên dewletan yê bişavtin û talankirina çandî, civakî û ekolojîk ên li ser axa Kurdistanê hatine kirin û hê jî tînan kirin û vê yekê ruxandineke mezintir derxistîye holê. Li hemberî van êrîşan xweparastina civakî pêwîst e.

Li gorî lêkolîner Yücel, bi Wêjeya Neteweyî ya ku pêşengtiya wê Ziya Gökalp dîke, di wêjeyê de rola 'şareza' ya tirk e, rola 'wehş' a kurd e. Li ser vî bingeşî kurd 'mê' tê dîtin. Ewrûpa tirkan çawa dibîne, tirk jî dixwazin bi 'kêmdîtinê' li kurdan binihêrin¹⁶⁴. Piştî damezrandina komara Tirkîyeyê, nivîskarên bi navê Yakup Kadrî, Mîhat Cemal Kuntay û Nîhal Atsız di çarçoveya îdeolojiya dewletê de tevdişgerin û 'kurd'an tine dihesibînin. Paşê bi Nazim Hikmet, Saîd Faîk, Yaşar Kemal û Orhan Kemal 'kurd' wekî nav, însan û hebûn di romanên de cihê xwe girt. Kurd bi Atif Yılmaz re, bêyî diyarkirina kurdbûyînê ketine sînemayê. Di salên 50yî de filma yekem a bi navê "Keça li Benda Çiyayan" e. Romana Esat Mahmut li filmê hatiye anîn, her wiha di kesayetiya kurdan de rola bi navê Zeynep, wehş, xirab û gundî tê pêşkêşkirin. Tegmen Adnan jî him wêrek e û him jî qeşeng e. Armanca vê hêmayê ev e ku bibêje, tirk 'baş' e. Di roja îro de jî di televîzyonan de çand û kevneşopîya kurdan tê talankirin. Bi kurtasî wekî însan kurd tine ye, ew her tim bûye cînav. Ev rengdêran ne beredayî ne.¹⁶⁵

163 Celîl 2011.

164 Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi bnr. li Yücel 2008.

165 Yücel 2008.

Di vê çarçoveyê de jî diyar e ku, civaka kurd bi her aliyê hatiye dorpêçkirin û ji hêla hêzên serdest û mêhtinkariyê ve tê tinekirin.

Ev bişavtin û qirkirina çandî ne tenê li ser çanda kurdan hatiye kirin, tê zanîn ku li Tirkiye û Bakurê Kurdistanê gelek milletên cuda hene, her wiha ev qirkirina çandî li ser çanda milletên din jî hatiye kirin. Tê zanîn ku ji bilî xebatên dewletên yên berhevkirin û veguhertina cureyên wêjeya devkî yên kurdan û netewên din, gelek kesên serbixwe jî ev polîtîka di çarçoveya berjewendiyên xwe de meşandine.

G. ARGOYA DI WÊJEYA DEVKÎ DE

G. K. Chesterton, di berhema xwe ya bi navê “The Defendant” de ku sala 1901ê hatiye weşandin de diyar dike ku “Argo metafor e, metafor jî helbest e”. Her wiha argo di nava zimanê navdar de ji aliyê helbestvanên bênav ve bi domdarî tê afirandin. Alan Dundes di gotara xwe a bi navê “Gel kî ye” de diyar dike ku gel, ji komek însanên ku hêmanên hevpar parvedikin pêk tê. Her wiha ev kom dibe ku ji malbatekê û dibe ku ji miletekî jî çêbe. Ev kom ji ber hin sedeman tîn cem hev û li gorî taybetiyên wan koman zanînen wan derdikevin holê. Argo wekî beşek ji zanînen gel tê nixandîn. Li gorî lêkolînen zanistî tê dîyarkirin ku argo beşek ji wêjeya devkî ya gel e. Derbarê bikaranîna argoyê de taybetiya metaforîk xwedî roleke girîng e. Li gorî George Lakoff û Mark Johnson, ‘di bingeha metaforê de, serwextbûna li tiştêkî û tecrubekirina wî tiştî li gorî tiştêkî din heyê’. Bi mînakê ‘dem’ û ‘pere’ a di roja îroyîn de tê bikaranîna tîkiliyeke metaforîk tê pêşandan. ‘Bikaranîna demê’, ‘veqetandina demê’, ‘betal derbaskirina demê’ dibin mînakê bikaranîna metaforîk. Di bingeha vê nixandîna de derdikeve holê ku peywira argoyê piranî metaforîk e.¹⁶⁶ Di wêjeya devkî a Kurdistanê de bikaranîna argoyê, bêhtir di bingeha nixandînen G. K. Chesterton ên metaforîkbûnê de derdikeve pêş. Di teşegirtin û afirandina gotinên argo de, rola jiyana civakî, xweza û avhewayê ya herî girîng e. Di mînakên argoyên kurdî de bêhtir taybetiyên ajalan wekî metafor tîn bikaranîna. Argoyên kurdî bêhtir di axaftinên navxweyî de, di bingeha rexnekirinê de tîn gotin. Di kesayetiya şibandina ajalan de rexne li kesan tîn kirin. Ji bo kesekî derewkar gotina ‘Here devê çem biçêre’ tê gotin. ‘Evî nebirî’ ji bo wan kesan ku cahil, qirêj û belasebeb diaxivin, tê gotin. ‘Weke miya dûfiskî bin duyê xwe de fisa neke’ ji bo kesên ku gotinên xwe veşartî dibêjin tê gotin. Argoyên kurdî bêhtir bi biwêjan, gotinên pêşyan teşe digirin û bi awayekî li hevhatî tîn gotin. Li gorî mînakên ku me ji meydanê berhev kirine di rêza duyem de gotinên argo

166 Terzioğlu 2006.

bi metafora paqijiyê tên bikaranîn. Bi gotina ‘Tu berê qûna xwe paqîşke’ tê diyarkirin ku, rexne li kesekî tê kirin û ew kes zû bi zû nikare bi gotinê kirinê xwe bi ser keve. Kes ji wî bawer nake lewma ev gotin bi awayê metaforîk tê gotin. Bêhtir ji bo zilaman tên gotin. Çend mînakên argoyên kurdî wiha ne:

1. *Zarok ji birçîna hevdu dimijin*
2. *Qûna xwe dawşand û çû*
3. *Tu berê qûna xwe paqîşke*
4. *Weke mîya dûfîskî bin duyê xwe de fîsa neke*
5. *Here ber çêma qûna xwe bişo*
6. *De biçêre lo*
7. *Hirç govend*
8. *Kevirê gû biavêje dû*
9. *Here devê çêma biçêre*
10. *De hûrke*
11. *De bikuxe*
12. *Qûna xwe ava sarxe*
13. *Tu nizanî qûna xwe bişoyî*
14. *Gû belav kir*
15. *Te pê girt*
16. *De here lo karê ber avê*
17. *De here spîxwaro*
18. *Evî nebirî*
19. *Ku dimeşe nav kirasan kêzik diweşin*
20. *Nezire lo*
21. *Bajo lo*
22. *Ser neçe*
23. *Gêja çelepalî*
24. *Qûn gembelê (gemarê)*
25. *Serxweşê deştê*

Di wêjeya devkî a Kurdistanê de bikaranîna gotinên argoyî bi mîzaha civaka kurd ve girêdayî ye. Ev rewş bêhtir bi rêya xeberan (dijûn) derdikeve pêş. Xeberên di navbera têkiliyan de tên kirin, di bingeha heqaretê de nayên kirin. Kesek dema ku ji bo jina xwe xeberan dibêje, bi armanca heqaretê nabêje, dixwaze bêriya xwe û hestên xwe yên hezkirinê bîne ziman. Bi gotina ‘qîza kurê kerê’ heqaret nayê armanckirin, di bingehê de hezkiriya xwe îfade dike. Jina ku ev xeber lê tê kirin, ji vê xeberê naxeyide, bi awayekî erênî li mêrê xwe vedigere. Di civaka kurd de bêhtir bav dema ku ji zarokên xwe yên law

hez dikin, bi xeberan vê hezkirinê dîyar dikin. Her wiha bav ji kurê xwe re 'kurê kerê' bi armanca hezkirinê dibêje. Ev rewş carinan li nêvengên civakî derdikeve pêş. Ji bo pesindayîna kesekî/ê gotina 'kurê kere/qîza kerê çawa xweş dibêje (ku kesek axaftinekê bike an jî stranekê bibêje)' tê bikaranîn. Ev xeber carinan di bingeha erotîzmê de jî tîn gotin, bêhtir ji aliyê mêran ve di kesayetiya taybetiyên jinan de tê gotin. Wekî gotina 'çima ez jin im!' an jî mêr ji jinekê re dibêje 'ez ê te bixwim' di bingeha erotîzmê de tîn gotin. Ev rewş li gorî her herêmê diguhere, li her herêmê bi şêweyên cuda derdikeve holê.

Di gotinên argo de bikaranîna taybetiyên însanan derdikevin pêş. Di hin zûgotinokên kurdî de bikaranîna 'tir' û 'fis'ê di civatên navxweyî de bi armanca metaforîk tîn bikaranîn. Bikaranîna van gotinan di gelek cureyên wêjeya devkî de hene, ji bilî cûreyên wêjeyê di jiyana civakî a rojane de bêhtir hene. Di nava civatekê de bikaranîna van peyvên (bi taybetî peyvên 'tir' û 'fis') dibe sedema fedîkirinê. Di hevpeyvînên me de ji bo ku bê bîra çîrokbêjan hin mînakên cureyên wêjeya devkî ji hêla me ve dihatin gotin, kesên ku dê bi me re hevpeyvîn bikirana him bi gotina me dikeniyar û him jî fedî dikirin û mînakên bi vî rengî hindik digotin. Mînaka zûgotinoka ku me li meydane digot wiha bû:

*"Silêmanê du nikul
Çû ser darê tirek kir
Hat bin darê fisek kir
Çû mehkemê deng nekir
Hat malê virek kir"*

Di civaka kurd a ola Îslamiyetê pejirandî de bajiberçûyîna bideng dibe sedema fedîkirin an jî kenandinê. Di civatên navxweyî ên kurdan de li hember rewşeke wiha nerazîbûyîn derdikeve holê, ji bo kesê/a ku ba ber wan diçe, bajiberçûyîn dibe sedema fedîkirinê. Li gorî ola Îslamiyetê bajiberçûyîna bideng (tir) û ya bédeng (fis) dibin sedema şikandina *destnimêjê*¹⁶⁷. Ji ber ku civaka kurd pîranî misliman e, şertên şikandina *destnimêjê* ji hêla civakê ve tîn zanîn û baldariya li hember şikandina *destnimêjê*, ji destpêka pejirandina îslamiyetê heta roja îro didome. Rewşên şikandina *destnimêjê* bandorê li ser tînkiliyên civakî dikin. Nerazîbûyîn û şermdîtina li hember bjiaberçûyînê vî rewşê piştrast dike. Di cureyên wêjeya devkî de peyvên wekî ku argo tîn hesabandin him di encama lêkolîna me de derketin holê û him jî ji hêla civakê ve tîn zanîn ku peyvên argoyî hene û hêj tîn bikaranîn. Ji ber ku cureyên

167 Li gorî mezhebên şafîî, hanefî û hanbelî, baberçûyîn dibe sedema şikandina *destnimêjê*. (el-Müdderris 2013)

wêjeya devkî, ne diyar e ku ji hêla kî ve hatine çêkirin/nivîsîn, dîroka çêkirin/nivîsandina van cureyên wêjeya devkî nayê zanîn. Di encama vê de dibe ku hin cureyên wêjeya devkî beriya pejirandina ola îslamiyetê, an jî beriya diyar-bûyîna şertên şikandina destnimêjê hatibin çêkirin.

Di çarçoveya amadekirin û bikaranîna cureyên wêjeya devkî yê perwerdeya pêşdibistanê de, di seta perwerdeya pêşdibistanê ya bi navê Morîstan de hin zûgotinokên bi vî rengî hatine bikaranîn. Ji wan zûgotinokan du mînak wiha ne:¹⁶⁸

- *“Silêmanê du nikul
Çû ser darê tirek kir
Hat bin darê fisek kir
Çû mehkemê deng nekir
Hat malê virek kir”*
- *“Ez çûme bine tûtê
Sê selik bi avê re tîn:
Yek tû ye yek mû ye
Ya din jî gû ye
Bi devan çûm tûyan
Bi destan ketim mûyan
Bi lîngan ketim gûyan”¹⁶⁹*

Li Amedê di sala 2012’an de, di bin banê Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê de pêşdibistaneke ku bi zimanê kurdî perwerdeyê bide, hate vekirin. Di perwerdeya vê pêşdibistanê de seta perwerdeyê a bi navê Morîstan tê bikaranîn. Di hevpeyvîneke me ya bi mamosteyeke¹⁷⁰ pêşdibistanê de bikaranîna zûgotinokan hate nirxandin. Mamoste diyar dikir ku, hin malbatan derbarê bikaranîna hin zûgotinokan (herdû yê li jor hatine nivîsandin) de nerazîbûyînen xwe anîne ziman û wiha gotine: “hûn tiştên wiha çima nîşanî zarokên me didin, peyvên mîna ‘gû’, ‘tir û fis’ ne baş in!” Malbat ji hêla rê û rêbazên civakî ve xwe mafdar dibînin û nerazîbûyînen xwe îfade dikin. Hebûna van peyvên ku wekî argo tîn hesabandin, di xwezaya wêjeya civaka kurd de cih digire. Li ser vî bingehî nêrîna mîzahî û nîşaneyê taybetiyên civakî hene. Her wiha rastiyeke civakî ye ku hêj ji hêla civakê ve tê bikaranîn. Di encamê de rêgezên olî bandorê li ser fikr û ramanên civakê dikin û pêkhatiyên wêjeya civakê, bi civakê xerîb an jî dûr tê dîtin.

168 Morîstan- Seta Perwerdeya Pêşdibistanê hejmara 2. û 5. bnr. li Birgûl 2012.

169 Ev zûgotinok ji hêla me ve jî li Cizîrê ji Rêzan Erdoğan hate girtin.

170 Mamosteya pêşdibistanê Evîn Taşdemîr, Adara 2012an

BEŞA SÊYEM:

BI WÊJEYA DEVKÎ AMADEKARIYÊN PÊŞDIBISTANÊ

Maf û peywireke jiyani ye ku civak perwerde bibe û xwe perwerde bike. Civak nikare vê mijara xwe ya jiyani bi hêzeke din re parve bike û radestî wê hêze bike. Pêkhatayên civakê, van mafên civakî yê xwezayî diparêzin û bi kar tînin. Ji bo bidestxistin û bikaranîna mafê perwerdeyê têkoşîna civakî pêwîst e. Gava yekem a ku divê bê avêtin ew e ku mirov li çand, dîrok û zimanê xwe xwedî derve. Berxwedana civaka kurd a li hemberî hêz û dewletên serdest dê bi xwe re vî mafê perwerdeyê bîne. Li ser vî esasî pêkanîna perwerdeya bi zimanê dayikê dê bikeve meriyetê. Di vir de ya girîng ew e ku di perwerdeyê de çî dê çawa bê dayîn? Divê civak ji perwerdeya xwe berpirsiyar be, di çibûyîn û çawabûyîna perwerdeyê de xwedîerk û xwedîhêz be.

Dema pêşdibistanê, di jiyana mirov de, wekî dema herî bi lez derbas dibe, tê ravekirin. Li ser vî binge hî kesa/ê ku piştî jidayikbûnê, di salên jiyane yê pêşîn de perwerde bibe, dê di siberojê de li ser serketinan bandorê bike. Dema pêşdibistanê ji temenê di navbera 0 û 6 saliyê pêk tê û dema herî girîng e. Di vê demê de behre û xuyên zarokan zû bi pêş ve diçin. Dema pêşdibistanê di jiyana mirov de demeke girîng e. Ji bo ku ferdek ji dema pêşdibistanê baştir sûdê wergire, pêwîstî bi perwerdeyêke bi kalîte ya pêşdibistanê heye. Di dema pêşdibistanê de axaftin û hînbûyîn bi hev ve dimeşin. Zarok derbarê wan tiştan de ku bala wî/ê dikişînin, diaxive. Di vê demê de rêbaza hînkirina zimên girîng e. Zarok li pêşdibistanê di pêvajoya perwerdeyê de, bi rêya zûgotinok, tiştanok, helbest, çîrok û lîstikan di warê gihaştina zimên, fêrnasî û civakî de bi pêş dikeve. Bi rêya van çalakiyan zarok dikare xwe îfade bike, afirînêriya xwe bi pêş bixe, baweriyê bi xwe bîne û têkiliya sedem û encaman ya di navbera bûyeran de hîn bibe.¹⁷¹ Li jor jî diyar e ku di dema pêşdibistanê de xala herî girîng ziman e. Gihaştina zimên bi gihaştina zanîni, fizîkî, hestiyarî, civakî û xwenihêrîne ve girêdayî ye. Di pêşketina zimên de xala herî sereke civakîbûyîn e. Çand, kenveşopî, erdnîgarî û peywendiyên civakê, bandorê li ziman dikin. Zarok piştî jidayikbûna xwe, di nav malbatê de bi rêya texlîd û modelgirtinê, dest bi hînbûna zimên dike. Civakîbûyîna zarok di malbatê de dest pê dike û didome. Beriya perwerdeyê bingeha zarokê ya zimên xurtir e, heta 3-4 saliya xwe zimanê xwe wek pêkanîna hevoksaziyê, zêdetir bi pêş ve dixê. Piştî vî temenî bi perwerdeya dibistanê, zarok zêdetir kesan nas dike, civakîbûyîn bi pêş dikeve, peyv zêdetir dibin û hevoksazî xurtir dibe. Zarok heta ku were perwerdeya pêşdibistanê, li mal dijî û bi zimanê dayikê dipeyîve.

171 Demir 2011.

Perwerdeya pêşdibistanê ji bo bipêşketina zimanê dayikê girîng e û divê zarok bi zimanê dayikê perwerde bibe, li taxekê, li gundekî, di nava komekê de li gorî piraniya hejmara zarokan, kîjan ziman tê axaftin divê perwerde jî bi wî zimanî bê kirin û plansazî bi vî esasî bê diyarkirin. Ji bo ku zarok rê û rêbazên zimên, bilêvkirina peyv û têgehên û sazkirina hevokan pêk bîne, pêwîst e ku mamoste û xebatkarên dibistanan bi awayekî zelal û bi rêk û pêk bipeyivin. Bi rêya çîrok, helbest, tiştanok, zûgotinok, stran, lîstik, pêkenok, qewlêrk û dramatîzeyan ziman dê zêdetir were bipêşxistin û ji bo amadehiya dibistana seretayî çalakîyên bi vî rengî di pêşketina zimên de wê bi roleke girîng rabin. Ji bo ku zarok bi zimanê xwe bipeyivin bi teknîk û materyalên cur bi cur çalakî tên lidarxistin. Di bîngeha çalakbûyîna zarokan de ji bo ku zarok biaxivin derfet tên afirandin. Bi vî hişmendiyê, zarok dê xwe bi azadî îfade bike, bi rêk û pêk biaxive, bi kesan re têkiliyan deyne, peyvên di zimanê xwe de zêdetir bike, di nav têkiliyan de “çima û çawa” yê û pêkhatyên baldariyê û têgihîştinê bi pêş bixe.

Di Perwerdeya Pêşdibistanê de Bikaranîna Wêjeya Devkî

1. Zûgotinok

Di nava zûgotinokan de dubarekirina peyvên heye. Hin zûgotinok li hemberî hev wekî diyalog tînin gotin. Bi rîtmên diyarkirî tînin gotin. Di çalakîyên pêşdibistanê de zûgotinok divê zêde ne dirêj bin. Di perwerdeya pêşdibistanê de mamoste, beriya tevlihbûnê dubare dike. Dûre zarok wan çend caran li serhev dibêjin. Zarok ji zûgotinokan gelekî hez dikin, nabe mirov bi zarokan bi zorê zûgotinok bide gotin û bi wan bide jiberkirin.

Kotê kotê kil barûtê Zingil zava Mîr Mistefa Libka tirî dixindirî	Yek, didu bawer sisê, Çeqla fisê Hemko dîno, Şawlal şîno, çav heşîno Simbêlboqo, Çavzeloqo tir hewa, Bablîsoko.
Di kulê reş di marê reş Ez û tu ji hev xweş.	

2. Tiştanok -Mamîk

Tiştanok mijarên xwe him ji tiştên şênber û him jî ji yên razber digirin. Di dema pêşdibistanê de tiştanokên ku mijarên wan şênber in, ji zarokan bînin pirsîn, ji hêla têgihîştina wan ve baştir e. Zarok bi tiştanokên şênber baştir fêhm dikin û hêsaniyê dikarin bibersivînin. Di dema vegotinê de, taybetiyên tiştanokan bi zelalî tînin gotin. Ku zarok nikaribin bibersivînin, mirov serê meseleyê ji wan er dibêje da ku zarok karibe bibersivîne. Zarok piştî sê saliya xwe bi

tiştanokan re elaqedar dibe. Zarok him dixwazin tiştanokan çêbikin û him jî ji pirsîna wan hez dikin. Ku zarok nikaribe bibersivîne, mamoste bersivê dibêje.

Mamkê mino mamanî dest û pî çermanî mam evdişo zirçanî (beq) Laliya savarê, li ser guhê darê. (hinar) Vî alî dîwar e, wî alî dîwar e. Di navê de sekî har e. (ziman)	Tiştêkî min heye Ez li kevir dixim naşkê, Ez li avê dixim dişkê Çiye? (bersiv: kaxiz) Odekî şuştî muştî, sî û du feqî tê de runîştî" (Dev û diran)
--	--

3. Helbest

Helbest li cem zarokan xweşbîniyê peyde dike û hestên estetîk bi pêş dixê. Helbestên ku ji bo zarokan bîhîljartî divê kin bin, hêsan bin, peyvên helbestan divê li gorî hişmendîya zarokan bin û divê bala zarokan bikişînin. Helbest ji zarokan re bi awayekî peryodîk dikarin bîhîljartî bin. Ji bo ku zarok helbestan ji ber bikin, divê zor li zarokan neyê kirin.

<i>Dibistan</i> Dibistan pîr xweşik e, Bî hogîr û hevalan Bî nivîs û mamoste, Bî çîroka newalan. Em hemû jê hez dikin, Ji bo zanînan kanî ye Tê de kenînan, leyîstok, Dibistan xweş xanî ye.	<i>Mişko</i> Ha gîdî mişko De gîdî mişko Tu dijminê nanê hişko Tu dijminê nanê hişko. Ha gîdî mişkê wusa kovî De gîdî mişkê wusa kovî Tûr û barê me kir nîvî Ax, ax, ax, ax, ax (...)
--	--

4. Çîrok

Di perwerdeya zarok de vegotina çîrokê girîng e. Zarok bi rêya çîrokan nîrxên neteweyî û gerdûnî fêhm dike, xeyalên xwe berfireh dike, têgihên nedîtbar watedar dike, hevokan çêdike, vegotinê û teswîran dike. Zûgotinokên ku di çîrokan de tên dubarekirin, diyalogên di nabera rolan de diqewimin, biwêj, gotinên pêşîyan û stranên ku tên gotin ji aliyê pêşketîna zimanê zarokan ve bandoreke erênî li zarokan dike. Zarokên ku li çîrokan guhdarî dikin, xeyalên wan firehtir dibin.¹⁷² Mamoste dikare çîrokê sererast bike. Heke peyvên ku zarok bi wateya wan nizanin di çîrokê de hebin, mamoste dikare wan peyvên

172 Göçer 2010.

biguherîne. Di dema vegotinê de li gorî mijara çîrokê, mamoste dikare pirsan bipirse, zarokan tevî bike. Mamoste dengê xwe, tevgerên xwe baş bikar bîne hingê dê di çîrokgotinê de xwe wekî şanogerekî/ê bibîne û çîrokê vebêje, ew dê baştir mijarê bide fêmkirin. Dema vegotina çîrokê li gorî taybetiya guhdariya zarokan be, zarok dê ji çîrokê aciz nebin.

(...)

Pîrê: Soz ji te re heke tu mirîşkên min nexwî ez dengê xwe ji te re nakim. Wekî din tu yê kê dixwî bixwe dîsa jî ez ji te re tiştê nabêjim.

Rovî: Ez soz didim te. Ez ê mirîşkên te nexwim. Lê ewê şêr û pilingê te, ewê mirîşkê te bixwin.

Pîrê: Çewa ewê şêr û piling mirîşkên min bixwin.

Rovî: Welleh ez nenobedar bim ewê bixwin.

Dibê îcar rojek rovî birçî bû. Çû hat vit vitî ji piling û şêr re got;

Rovî: Du mirîşkên pîrê hene rojê sê çar hêkan dikin. Vêca werin em ê yekê bixwin. Ez jî hevalê we şîrîkê we. Îcar ez ê di pey re bibêjim ji pîrê me hemû bi hev re xwariye.

Rovî û piling radibin diçin ku herin diziya pîrê. Pîrê razandiye. Pîrê jixwe dibêje rovî li ber mirîşkên min e. Meraq nake. Pîrê dibê me soz daye hev. Nizane ku rovî xayin derketiye jê re. Ji şêr û piling re gotiye were em herin mirîşkên pîrê bixwin. Xir xira pîrê ye, haya wê ji bayê felekê nîn e.

Rovî: Werin.

Piling tê.

Piling: Heyra welleh ez ji vê pîrê ditirsim. Heke tu xayintiyê bi me bikî ewê vê pîrê me bikuje.

Ne ma piling jî ji rovî ditirse. Ditirse ku bikeve xefika rovî. Di vê hêlê de piling mafdar bû jiber ku rovî xef li ber danî bû. Soz dabû pîrê û divê mirîşkên wê nexwara. Ji bo ku piling bike xefikê de, xef li derê kozikê çêkiribû. Piling dema ku diçe mîza xwe dike, xefika ku rovî ji bo wî daniye dibîne. Piling jî şehreza bû.

Piling: Roviyo!

(...)

LI ŞÛNA ENCAMÊ

Ev lêkolîn bi armanca ku cureyên wêjeya devkî yê zarokan bibin materyalên perwerdeyê pêk hat. Di vê pêvajoyê de cureyên wêjeya devkî ya Kurdistanê di çarçoveya çavkaniyên zanistî de hatin nirxandin. Ji hêla din ve li Bakurê Kurdistanê nimûneyên wêjeya devkî ya kurdan bi vê xebatê hatin cem hev. Heta roja îro li ser çanda devkî ya Kurdistanê, lêkolînên girîng hatine kirin û di encamê de bi hezaran berhemên wêjeya devkî hatine tomarkirin û weşandin. Di vê xebata me de derkete holê ku gelek berhemên ku berê hatine tomarkirin, ji aliyê me ve jî hatin tomarkirin. Ji hêla din ve jî berhemên ku ji hêla me ve hatin tomarkirin, piraniya wan berê nehatine tomarkirin. Bi sedan materyalên ku hatine tomarkirin, cara yekem e ku derbasî nivîsê tînin kirin. Di

vê çarçoveyê de çanda kurd a devkî wekî behrê ye, pêwîst e ku xebatên berfirehtir yê danehevî û folklorîk bê kirin. Cudahiya vê lêkolînê ji xebatên din ên berê li ser folklorê kurdî hatine kirin bi du rêgeza tê nirxandin. Xebatên ku heta niha li ser çanda devkî ya kurdan hatine kirin, hinek ji wan bi zimanê biyanî çap bûne, hinek ji wan zû bi zû kes xwe nikare bigihîne wan, hinek jî hemû bi hev ve wekî pirtûkekê hatine weşandin. Bi vê xebatê aşkere dibe ku, hewce ye berhemên berê di encama lêkolînê li ser çanda devkî hatine kirin û weşandin, werin komkirin û ji bo materyalên perwerdeyê ji wan sûd were girtin. Di vê lêkolînê de berhemên ku hatine tomarkirin yê ji bo zarokên dema pêşdibistanê, wekî materyalê ji nû ve tîr saz kirin, yek û yek wêneyên wan tîr xêzkirin, li gorî rê û rêbazên materyalên perwerdeya pêşdibistanê tîr amadekirin. Rêgeza duyem ew e ku yekem car e li ser cureyên wêjeya devkî ya zarokan analîzên zanistî tîr kirin. Li ser wêjeya devkî ya kurdan nirxandinên zanistî kêr hatine kirin. Ev xebat, tam di vê derê de gavekê diavêje ku ji îro û şûnde xebatên berfirehtir ên zanistî û bi vê ve girêdayî analîzên psîkanalîtîk û sosyolojîk ên berfirehtir bê kirin.

Çanda kurdî dewlemandiya xwe heta roja îro bi devkî parastîye. Bi bişavtin û qirkirina ku bi salan e didome, di bingeha çanda devkî de, zirareke gelek mezin gihîştîye civaka kurd. Li hin cihan ziman nayê axaftin, li hin cihan çand û kevneşopî nemaye, zarokên kurd roj bi roj ji taybetiyên kurdîtiyê dûr dikevin. Pêşketinên teknolojiyê ji bo çanda devkî ya kurdan xetera herî mezin e. Bişavtina dewletan a bi salan e didome, di roja îro de bi amûrên ragihandinê yê teknolojîk tundiya xwe nîşanî civaka kurd dîkin. Di çarçoveya rewşa de xweparastin pêwîst e, lê çareserîya herî rasteqîn bi zimanê dayikê perwerdebûn e. Ev xebata me li vê derê, ji bo perwerdeya bi zimanê dayikê, materyalan derdixe holê û di warê perwerdeya bi zimanê dayikê de gavekê diavêje.

Encama vê lêkolînê careke din dide nîşan ku, çand û zimanê kurdan di heman demê de çand û zimanekî tîr û tijî ye. Ji hêla dewletên dagirker ve di çar parçeyan de li hember ziman û çanda kurd êrîşên tinekirinê hatine kirin. Hêzên dagirker ji berê ve didin nîşan ku ziman û çanda kurdan a resen tine ye. Lê di roja îroyîn de bi zimanê kurdî li ser çanda kurdî lêkolîn û analîzên zanistî tîr kirin û materyalên perwerdeyê tîr amadekirin. Ev rewş nîşaneyê pûçkirina êrîşên qirkirinê yê li dijî çand û zimanê civaka kurd e.

Polîtîkayên çandî yê ji hêla dewletê ve ji destpêka damezrandina komara Tirkiyeyê ve, li ser esasên tinekirin û guherandina çandên cuda yê li Tirkiyeyê dijî heta roja îro didomin. Taybetiyên çandî (berhemên fizîkî, nivîskî, devkî û hwd.) yê neteweyên ku di nava sînorên Tirkiyeyê de ne, ji aliyê hêzên dewleta Tirkiyeyê ve ji holê hatine rakirin. Bi vê ve girêdayî bişavtin ketiye dewrê û li ser çanda neteweyan (kurd, ermen, suryan, laz, çerkez, ereb û hwd.) rûxand-

ineke mezintir qewimiye. Di encama vê de ji aliyê dewletê ve çanda neteweya tirk bi piranî li ser van rûxandin û guherandinan hatiye damezrandin.

Di encama vê lêkolînê de derket holê ku rewşa zaravayê Kirmanckî ber bi xeterê ve diçe. Li herêma Dêrsim û Çewligê, axaftina bi zimanê dayikê li gorî herêmên Bakurê Kurdistanê yê din gelekî kêmtir e. Piranî li van herdu herêman zarok li kuçeyan, di listikan de, xwarin û vexwarinan de bi zimanê tirkî diaxivin. Tenê kesên ku temenê wan mezin e di navbera xwe de bi zimanê kurdî diaxivin. Têkiliya di navbera mezin û biçûkan de bi zimanê tirkî pêk tê. Bi salan e ku li van herdu herêman, bi armanca bişavtinê polîtîkayên dewletê yê taybet dimeşin. Di encama van polîtîkayan de civaka kurd ji zimanê xwe dûr ketiye û zimanê serdest ê tirkî ketiye jiyana civakî. Li van herdu herêman pêwîstî bi xebatên berfireh ên berhevkarîyê heye û di encamê de ji bo hişmendiya axaftina bi zimanê dayikê çalakî û polîtîka pêwîst e. Di encamê de ji bo hînbûna zimanê dayikê, di çarçoveya xwe parastinê de li gorî hewcedariyê her der bibe cihê hînbûn û axaftina bi zimanê kurdî. Di dawî de ji bo perwerdeya bi zimanê dayikê xurtkirina têkoşînê pêwîst e.

Bi wêjeya devkî veguhêziya çandî hê jî didome. Civaka kurd bi salan e bi zimanê xwe yê qedexekirî çanda xwe diparêze. Bi rêya dengbêj û çîrokbêjan û bi cureyên wêjeya devkî çand û kevneşopiyên digihînin nifşên nû. Her wiha di encama lêkolîna me de diyar e ku, ji cureyên wêjeya devkî mirov dikare derbarê taybetiyên çandî de nirxandinan bike. Cureyên wêjeya devkî taybetiyên demên borî, tarza jiyana civakî ya dema borî digihînin roja îroyîn.

Derbarê wêjeya devkî ya kurdan de lazim e ku bi lêkolînên zanistî ber bi wêjeya nivîskî ve xebat bê kirin. Piştî berdêl û berxwedana gelê kurd ya bi salan e didome, êdî hêz û quwetek heye ku gelê kurd wêjeya xwe ya nivîskî çê bike. Çêkirina wêjeya nivîskî di heman demê de ber bi perwerdeya zimanê dayikê ve mezintirîn gav e. Di vî derbarî de di navbera sazî û dezgeyên kurd de, di navbera sîyasetmedar, sînemager, nivîskar, şanoger, û her wekî hunermendên din nêrîn, rê û rêbaz û xebatên hevpar pêwîst in. Di vê encamê de dê di civaka kurd de hişmendiyeke derkeve holê, berxwedana ku bi salan e didome dê hêz bigire û gelê kurd mezintir deskeftiyên bi dest bixe. Ew çax daxwaza perwerdeya bi zimanê dayikê dê bi hêztir bikeve meriyetê. Di dîroka gelê kurd ve diyar e ku, gelê Kurd dê qedera xwe bi xwe xêz bike, dê mafê xwe bi xwe dest bixe. Di vî derbarî de li gorî demên borî bêderfetî nîn e. Kurd êdî bi riheftî dikarin sînemaya xwe, şanoya xwe û mûzîka xwe û wêjeya xwe pêş bixin. Li ser vî bîngehî him berxwedana ku bi salan e didome encam girtiye û him jî derfet hene.

Erdnîgariya Kurdistanê di navbera sînorên çar dewletan (Tirkiya, Sûriye, Iraq û Îran) de ye. Ji hêla nêrîn û nirxandina gelê kurd ve wateya sînoran tine ye. Xe-

batên ku ji aliyê kurdan ve tên kirin, bo çar parçeyên Kurdistanê tên kirin. Him ji hêla sîyasî û polîtîk ve û him jî ji hêla çandî ve xebatên, polîtîkayên, hilberînên ku tên kirin hemû ji bo Kurdistaneke ku nehatiye parçekirî ne. Di sînemayê, wêjeyê, şanoyê û muzîkê de hêma û armanc tevahiya Kurdistanê ye.

Di vê lêkolînê de jî hate nirxandin ku, rola jinê ya civaka kurd, bilindkirina têkoşînê girîng dibîne. Di qadên civakî yên çandî, sîyasî, aborî, ekolojîk û her wekê qadên din de çalakkîna jinê pêwîst e. Bi vî esasî di bingeha nirxên xwezayî û însanî de xwe pêşvebirin, xwe rêxistinandin û li hember hişmendiya serdestiya mêr'iyê berxwedana jinan dê bi xwe re jiyaneke hevpar bîne.

Çanda devkî ji bo wêjeya nivîskî her tim bûye çavkanî. Di encamên nirxandinên vê lêkolînê de girîngiya wêjeya zarokan a nivîskî derkete hole. Berhemên wêjeya zarokan ên nivîskî li gorî taybetiyên zarokan tên amadekirin. Bi vî esasî berhemên ku ji bo zarokan bîr amadekirin, divê xeyalên zarokan berfirehtir bikin, peywendiyên zarokan yên hînbûnê bînin cih, bala zarokan bîkşînin û zarok jê kêfê bigirin. Berhemên ku ji bo wêjeya zarokan a nivîskî bîr amadekirin, hewce ye ku di jiyana zarokan de bi rola lîstîkê rabin. Divê ji hêla zimên ve zelal, herikbar û hêsan bibin û bala zarokan bîkşînin ser xwe.

Ji ber bandora modernîzmê û pêşketinên teknolojiyê, bikaranîna çanda devkî ber bi tinebûnê ve diçe. Di cîhanê de civakên ku bi modernîzm û teknolojiyê ve rû bi rû mane, taybetiyên çanda devkî nikarin biparêzin. Ji bo ku çanda devkî neyê ji bîr kirin, ji hêla civakê ve amûrên çanda devkî, bi nivîsandinê û dûre bi bikaranîna perwerdeya zimanê dayikê tînin bikaranîn. Çanda devkî ya civaka kurd him di bin bandora modernîzm û pêşketinên teknolojiyê de dimîne û him jî bi bişavtina hêzên serdest ber bi tinebûyîna ve diçe. Hewce ye ku civaka kurd jî, wekî netewe, dewletên cîhanê yên din çanda xwe biparêze, binivîse û di perwerdeyê de zimanê dayikê bi kar bîne. Rewşa civaka kurd gihîştîye astekê ku êdî perwerdeya bi zimanê dayikê nebe, xebatên him şexsî û him jî bi rêya saziyan ên ku tînin kirin, bandoreke mezintir li pêşketina civaka kurd nakin. Êdî sazî û dezge, pêwîstiya civaka kurd a perwerdeyê bi cih naînin û jixwe nikarin vê bikin jî. Hewce ye ku perwerde bi zimanê dayikê bê kirin, û di warê dîrokê, zimannasiyê, folklorê, çandê, wêjeyê û civakî de xebat û lêkolînên zanistî bîr kirin. Em bawer dikin ku bi vê xebatê, me di vî warî de gaveke biçûk avêtîye û ji îro û şûn ve gavên mezintir dê bîr avêtin. Bi hêviya ku hemû zarok bi zimanê dayikê perwerde bibin, bixwînin û bijîn.

ÇAVKANÎ

- Aka, B. (2010). Ninnileri Psikanalitik Anlatımla Yeniden Okuma Denemesi. *Milli Folklor*, 38-43.
- Alakom, R. (1994). Stûneke Çîrokbêjiya Kurdî Xelasiya Jinan. Di R. Alakom de, *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeye Jinan*. Petersburg: Weşanên Nûdem. (r. 8-9)
- Alî, E. M. (2011, Gelawêj 17). Şîna jinên Şengalê ya balkêş. (A. R. DÎHA/Şengal, yê hevpeyvîn kirî)
- Aras, A. (2000, Çile 10). Ji 1990î heta 2000an Kurd. *rojnameya ozgur bakîş*, r. 12.
- Ayvaci, H. Ş., & Devocioğlu, Y. (2013). 10. Sınıf Fizik Ders Kitabı ve Kitaptaki Etkinliklerin Uygulanabilirliği Hakkında Öğretmen Değerlendirmeleri *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, r. 393-417.
- Beşikçi, İ. (1990). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. Stenbol: Weşanên Belge.
- Beşikçi, İ. (1991). Kürdistan'ın Parçalanması Emperyalist Bölüşüme Uğratılması Kürt Ulusuna Böl Yönet Politikası Uygulanması ve Atatürk. Di İ. Beşikçi de, *Unesco'ya Mektup* (r. 14). Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Aso, Zagrosî. Bîranînên Îhsan Nurî Paşa. (1984). Bîranînên Îhsan Nurî Paşa. *Hêvî*, hejmar 17.
- Birgöl, F. (2012). *Morîstan/ Seta Perwerdeya Pêşdibistanê*. Amed: TZP Kurdî.
- Bülbül, A. (2011, Eylül). *Kürtçe Şarkılar Nasıl Türkçe Oldu?* Nîsana 2015an ji ber navnîşana www.derindusunce.org: <http://www.derindusunce.org/2011/09/09/kurtce-sarkilar-nasil-turkce-oldu/> hat girtin.
- Celîl, C. (2011, Gulan). Bi Cemîla Celîl va li ser radyoya Erîvanê hevpeyvînek. (S. Kurij, & Rizgarî, yê hevpeyvîn kirî)
- Cindî, H. (1962,1985). Dimdim. Di M. Yetkîn de, *Epîkên Kurdî* (r. 140-165). Moskva, Swedan: Immigrant Institutet.
- Cindî, H. (2011). Pîrê û Rûvî. Di H. Cindî de, *Hîkayatên Cimeta Kurda* (r. 52). Yêrêvan: Weşanxana Lîmuş.
- Çağlayan, H. (2014). *Heman Mal Zimanên Cuda*. Amed: Enstîtûya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Cîvakî (DÎSA).
- Çakır, R. (2014). <http://ku.rusencakir.com>. Sala 2015'an ji ber navnîşana [rusencakir.com](http://www.rusencakir.com): <http://www.rusencakir.com/Hereketa-Kurdi-di-serdema-zerin-de/2859> hatiye girtin.
- Çiftçi, T. (2012). *Di Kilamên Evîni yê Dengbêjan de Temaya Jinê, Teza Lîsansa Bilind*. Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artukluyê.
- Demir, S. (2011). Okul Öncesi Dönemde Dil Gelişimi ve Sorunları. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, hejmar 39.
- Demîrhan, U. (2014). Ferhengoka Nîfirên Kurdî. *Bulletin of Kurdish Studie*, Hejmar 3.
- Derdiyok, D. D. (2010). *Sadî'nin Bostan'ı ve Ezop Masalları'nda Ortak Temalar*. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Dervişcemaloğlu, Y. D. (2014). *Ortaokul Düzeyinde Bir Fabl İnceleme Örneği*. Ankara: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish.

Emhedê Xanî. (2000). *Mem û Zîn*. Stenbol: Nûbihar.

El-Müderriş, A. S. (2013). *Dört Mezhebe Göre Abdest*. Gulana 2015'an ji ber navnîşana www.tevhididavet.com: http://www.tevhididavet.com/pdf/risaleler/dort_mezhebe_gore_abdest.pdf hat girtin

Enstîtuya Kurdî ya Parîsê. (1993). *The Kurdish Diaspora*. Adara 2015an ji ber navnîşana <http://www.institutkurde.org>: http://www.institutkurde.org/en/kurdorama/map_of_kurdistan.php hat girtin.

Erkan, O. D. (2014). La Fontaine - Karga ile Tilki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 74-78.

Ermeni Soykırım Müzesi ve Enstitüsü. (2014). *Kültürel Soykırım*. 2015 tarihinde <http://www.genocide-museum.am>: http://www.genocide-museum.am/trk/cultural_genocide.php adresinden alındı

Etöz, Z. (2011). Kimlerin İlahilerini Marşlara Çevirdik? *Birgün Kitap*, 118.

Gökçen, A. (2014, Ekim). Kara Kitap Kara Talih- Ezidiler: Mezopotamya'nın dağılan tespih taneleri. (Ö. Çağlar, yê hevpeyvîn kirî)

Gültekin, M. (2013). Kîlam û Destanên Epîk ên Dîrokî, Mêrxasî û Serhildanan. Di M. Gültekin de, *Zargotina Kurdên Serhedê* (r. 15-16). Stenbol: Avesta.

Hüsni Öndül, İHD. (2010, Temmuz). *İHD İnsan Hakları Derneği*. Adara 2015an ji ber navnîşana <http://ihd.org.tr/>: <http://ihd.org.tr/index.php/makaleler-mainmenu-125/2484-zorla-yerinden-etme-uygulamasi.html> hat girtin.

Joyce Blau, Philip Kreyenbroek, Christine Allison . (2003). Kürt Dili. Di J. Blau de, *Kürt Kimliği ve Kültürü* (r. 39-41). Stenbol: Avesta.

Karaca, E. (2013). *Ağrı Eteklerinde İsyan*. Stenbol: Puslu Yayıncılık / Tarih Dizisi.

Karademir, D. F. (2008). Halk Bilmecelelerinin Oluşumunda Öne Çıkan Etkenler. *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Hejmar 3.

Kovara Ekim Gençliği. (2013). Bir asimilasyon aracı olarak Kürdistan'da eğitim. *Ekim Gençliği*.

Kreyenbroek, P., & Allison, C. (2008). Kürt Kimliği ve Kültürü. Di P. Kreyenbroek, & C. Allison de, *Kürt Kimliği ve Kültürü* (r. 63-65). Stenbol: Avesta.

Mert, A. G. (2009). Deyimler ve Deyim Öğretimi . *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Hejmar 86.

Nikitin, B. (2013). Kürtler. Di B. Nikitin de, *sosyolojik ve tarihi bir inceleme* (r. 432-433). Stenbol: Deng.

Nişanyan, S. (2011). *Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları*. Stenbol: TESEV-Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

Ocalan, A. (2014). Kom, Komün, Komünal Yapılar ve Komünalite Örnekleri. Di A. O. Akademisi de, *Komün ve Meclisler* (r. 24-25). Diyarbakır: Aram.

Ökten, Ş. (2009). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (r. 310-311).

Özar, Ş., Uçarlar, N., & Aytar, O. (2013). Pergala Cerdevaniya Gundan. Di Ş. Özar, N. Uçarlar, & O. Aytar de, *Ji do heta îro li Tirkiyeyê Sazibûneka Nivûşkerî: Pergala Cerdevaniya Gundan* (r. 9-10). Stenbol : Enstîtûya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DÎSA).

Pekdoğan, S. (2012). Reggio Emilia Yaklaşımı Üzerine bir Çalışma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, (r. 237-245)

Pertev, R. (2008). Taybetiyên Çirokan. Di R. Pertev de, *Zarok û Çirok Destpêka Pedagojiya Kurdî* (r. 100-103). Stenbol: DOZ.

Qazî Mihemed. (Sibata 2013an). *Wesiyeta Qazî Mihemed*. Nîsana 2015an ji ber navnîşana <http://www.kurdistan-post.eu>: <http://www.kurdistan-post.eu/tr/kurdistan/qazi-mihemedin-kurd-ulusuna-vasiyeti> hat girtin.

Reş, K. (2013). *Bajarê Cizîra Botan û Hunera Mîr Bedîrxan*. Stenbol: Weşanên Azad.

Seyit Battal Uğurlu. (2010). *Çocuk Edebiyatı Eleştirisi*. Wan: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Şahin, Y. D. (2011). Masalların Çocuk Gelişimine Etkilerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi. *Millî Folklor*, (r. 219)

Tarih Vakfı. (2011). Sözlü Kürt Edebiyatı. Di T. Vakfı de, *Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı* (r. 41). Stenbol: Tarih Vakfı.

Terzioğlu, Ö. (2006). Anonim Bir Halk Edebiyatı Olarak Argo. *Millî Folklor*, r. (102-104).

Toker, S. (2011). Tekerlemeler ve Anadili Öğretimi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Hejmar 3.

Tunçel, H. (2000). Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23-34.

Ulugana, S. (2012). *Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı*. Stenbol: Weşanên Pêrî.

Uzun, M. (1991). Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê, Roman. Di M. Uzun de, *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê* (r. 72). Stockholm: Weşanên Welat.

wikipedia. (2008). <http://tr.wikipedia.org>. Nîsana 2015an ji ber navnîşana wikipedia: http://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC_Asyal%C4%B1 hat girtin.

Wikipediā. (2014). *Wikipediā Ansiklopediya Azad*. Sala 2015an ji ber navnîşana <http://ku.wikipedia.org>: <http://ku.wikipedia.org/wiki/Rot%C3%AEnda> hat girtin.

Xıdır, S. (2012). *Seyit Rıza Kimdir? Seyit Rıza'nın Hayatı*. 15ê Adara 2015anji ber navnîşan <http://dersimnews.com>: <http://dersimnews.com/seyt-riza.html> hat girtin.

Xulamî, N. (26ê Gulanan 2013an). Sîmîne û Zerîne- Newroz TV. (T. Esperî, yê hevpeyvîn kirî)

Yılmaz, S. (2011). *Dünya Edebiyatında Hayvan Metaforları*. Konya: SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yrd. Doç. Dr. Ali Göçer. (2010, 03). Erciyes Üni. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. *TÜBAR-XXVII*, 390-417.

Yücel, M. (22ê Tirmeha 2008an). Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi. (G. Gençay, yê hevpeyvîn kirî)

Yücel, M. (2008). *Türk Sinemasında Kürtler*. Stenbol: Agora.

